LUSTGÅRDEN 1996

LUSTGÅRDEN

Årsskrift 1996
Årgång 76

FÖRENINGEN FÖR
DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

(THE SWEDISH SOCIETY FOR DENDROLOGY AND PARK CULTURE)

Postadress: Torsvikssvängen 11, 181 34 Lidingö
Telefon: 08-765 20 81, fax: 08-765 60 54
Postgirokonto: 1601-7

Ordförande:	Göran Lundeberg Stubbstigen 7, 181 47 Lidingö
Vice ordförande:	John Dormling Sportvägen 19, 187 35 Täby
Sekreterare:	Gunilla Schildt Ö. Norevägen 2, 181 31 Lidingö
Skattmästare:	Klaus Stritzke Granbacksvägen 11, 181 65 Lidingö
Redaktör:	Siv Söderlund Björnbo 34, 181 46 Lidingö tel/fax: 08-731 94 31
Redaktionskommitté:	Styrelsens arbetsutskott

		1996	1997
Medlemsavgifter:	Ordinarie medlem	200:-/år	250:-/år
	Familjemedlem	90:-/år	100:-/år
	Studerandemedlem	80:-/år	150:-/år
	Ständig medlem	2000:-	3000:-
	Ständig familjemedlem	1000:-	1500:-

Omslaget: Illustrerar årets tema: *Sorbus*
Rönn, *Sorbus aucuparia*, från J.W. Palmstruchs flora (1802–1809).
"Löfven äro parbladiga, med äggformigt-lansettlika, sågtandade och mest glatta småblad. Blommorna sitta i qvastform och ha mest 3 pistiller."

Omslagets baksida: Oxel, *Sorbus intermedia* och finnoxel, *Sorbus hybrida*, också från Palmstruchska floran.

Grafisk produktion: Siv Söderlund Consulting
Tryckeri: Gotab, Stockholm 1996
ISSN 0349-0033

Tryckt med bidrag från Kgl. Patriotiska Sällskapet samt Kgl. Skogs- och Lantbruksakademien.

Innehåll

Trädgårdshistoria

Erik A. de Jong:
"Vackra igenom konst och arbete gjorda platser."
The Dutch formal garden, sid 5

Peter Hayden:
A celebration of water.
Ryska vattenträdgårdar, sid 31

Maria E. Ignatieva, Andrei L. Reiman, Ludmila J. Vorontzova:
Troubled by water. Tavrichesky Garden in St. Petersburg, sid 39

Rainer Knapas:
Monrepos vid Viborg
- det förlorade paradiset, sid 47

Dendrologi

Kenneth Lorentzon:
Exoter i Bjuv.
Del I Ginkgo och koniferer, sid 59

Gennady A. Firsov:
The colourful flora
of the Russian steppe, sid 65

Ingegerd Dormling:
Årets tema - Sorbus, sid 71

Christina Axelsson Lindgren, Richard Sterving
Stora träd i södra Sverige, sid 74

Rune Bengtsson:
Behändig hästkastanj
kan bli nytt stadsträd, sid 76

Inga H. Jungstedt:
Två svenska idegransjättar, sid 79

Övrigt

Klaus Stritzke:
Nara-dokumentet, sid 82

Resor

Göran Lundeberg, Sten Ridderlöf, Gunilla Schildt:
Runt Finska viken 1996.
Botaniska skatter i öster, sid 83

Poa Hellqvist:
Parkernas Paris 1995, sid 93

Inga H. Jungstedt, Anne-Marie Lundell:
Västerbotten 1995.
Kustland, inland och fjälltrakter, sid 105

Recensioner, sid 115

Föreningen

Gösta Winqvist till minne, sid 118
Karl Evert Flinck hedersmedlem, sid 119
Sven A. Hermelins fond, sid 120
Styrelseberättelse 1995, sid 121
Godbitar från 1996 års evenemang, sid 125

Förord

Årets LUSTGÅRDEN har tonvikten på två geografiska områden - Holland i sydväst och området kring Finska viken i öster.

Först och främst har vi glädjen att kunna presentera en artikel byggd på den holländske trädgårdshistorikern Erik A. de Jongs bejublade föreläsning på Forum för Trädgårdshistorisk Forskning i Lund i oktober 1995. Den handlar om holländarnas syn på trädgårdskonsten, delvis betingad av landets säregna geografiska förhållanden.

Erik de Jong framhåller att han är angelägen om att fortsätta kontakterna med Sverige. Han är tacksam för referenser och upplysningar framför allt om de historiska relationerna mellan Holland och Sverige på trädgårdskonstens område.

Ett ovanligt rikhaltigt material från öster ingår i årets LUSTGÅRDEN. Dendrologföreningens resa runt Finska viken skildras av tre av deltagarna. Deras berättelse kompletteras med artiklar om parker och vatten i S:t Petersburg, om det finsk-ryska Monrepos vid Viborg och - lite vid sidan av resrutten - den ryska steppens i Sverige ganska okända vildflora.

Numret är för övrigt liksom tidigare uppdelat i avdelningar för trädgårdshistoria, dendrologi, resor, recensioner och föreningsangelägenheter.

En liten egenhet för numret är att en artikel på engelska har rubrik på svenska, medan en artikel på svenska har rubrik på engelska!

*

I och med det här numret har jag temporärt övertagit redaktörskapet efter Kjell Lundquist som under ett par år behöver hela sin tid för vetenskapligt arbete. Numret är emellertid utformat, hoppas jag, i Kjell Lundquists anda. Mycket av materialet hade Kjell redan skaffat och börjat arbeta på under 1995.

Det är en svår uppgift att ersätta Kjell som redaktör. Hans professionella kunskaper i dendrologi och parkvård har jag inte. Möjligen - som tidigare chefredaktör för en miljötidskrift - några helt andra. Tack Kjell för din hjälp och ditt stöd med numret och välkommen tillbaka om något år!

*

Ett särskilt stort tack går till Lars Erik Kers vid Bergianska Trädgården i Stockholm, som har lusläst hela LUSTGÅRDEN 96 ur botaniska och andra synvinklar och räddat numret från åtskilliga fadäser.

Örjan Nilsson vid Uppsala Universitet har kontrollerat den ibland lite udda nomenklaturen i artikeln om den ryska steppen.

Violet Ashford, Walton-on-Thames, England, har språkgranskat de engelska artiklarna och Ulla Meier, Vallentuna, har granskat transkriberingarna från ryska.

För övrigt har föreningens styrelse och arbetsutskott bistått med högst nödvändiga råd och dåd. Med dåd menas i det här fallet även flera egna artiklar!

Siv Söderlund
redaktör

"Vackra igenom konst och arbete gjorda platser"

"Places made beautiful through art and hard work"[1]

by Erik A. de Jong

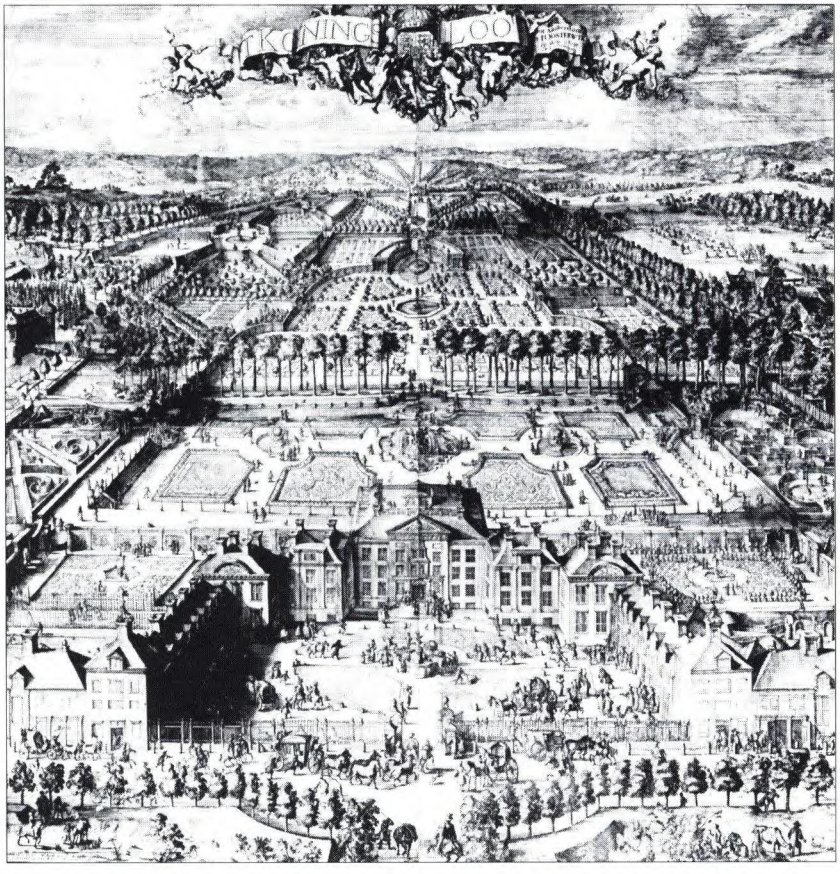

1. Bird's-eye view of the gardens of Het Loo, Apeldoorn. Etching in four plates by Romeyn de Hooghe, each 27.7 x 36.6 cm, ca 1698, Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk.

Understanding Dutch gardens and landscapes from the 17th and early 18th century

Part I.

By way of introduction: the garden as cultural history

Criticism voiced in the early 18th century on Dutch gardening by the early English advocates of the landscape style had a profound effect on our understanding of what was a much loved art-form in the Dutch Golden Age. Advocating new ideals on landscape, gardens and nature, the theories of the landscape style reached Holland through France and Germany in the second half of the 18th century and heavily influenced the Dutch understanding of gardens as a landscape too.

Dutch writers started to criticize gardens that showed, in style and iconography, the heritage of the 17th century tradition of laying out geometric gardens. Smaller Dutch gardens in particular, which abounded in and around Dutch towns, were mocked because of their little size, their profuse decorativeness, their complicated topiary and abundance of classical sculptures.

Where 17th and early 18th visitors to Holland had greatly admired the Dutch ability to master the low and wet landscape with dikes, canals, polders and gardens - acts of human ingenuity which gave the landscape a specific cultural identity - German writers and travelers of the late 18th century, like Christian Cay Lorenz Hirschfeld, began to oppose the esthetics of a landscape with strong formal and technical elements.

In his *Theorie der Gartenkunst*- from 1779-80, Hirschfeld based himself on early 18th century English ideas, which condemned the Dutch garden, introduced by William of Orange, king of England from 1688/89 onwards, as 'a formal mockery'. In line with the English critics, Hirschfeld played down the Dutch garden in order to be able to advocate the esthetics of the landscape style. To him Dutch gardens were bourgeois and down to earth: there existed no noble taste in the gardens of the Dutch.

Hirschfeld and others mistook, of course, the end of a tradition for the essence of a garden culture which had lasted for more than two hundred years.

Instead he praised the Low Countries' fertile agricultural landscape with its farmer's villages, meadows, mills and cows as a model of perfect picturesque landscape. Where woods and hills were absent, the agricultural landscape provided enough scenery to match the new esthetic.

The myth of the Dutch landscape

With him the myth of 'typical Dutch landscape', which lasts up to this very day, was born.

No wonder that this imagery was introduced in diverse late 18th century landscape gardens. Parc Monceau, that famous 'jardin Anglo-Chinois' in Paris, possessed its Dutch mill, landscape gardens in Potsdam their brick and gabled Dutch houses, while Austrian gardens embellished their nature with a 'hollanderei',

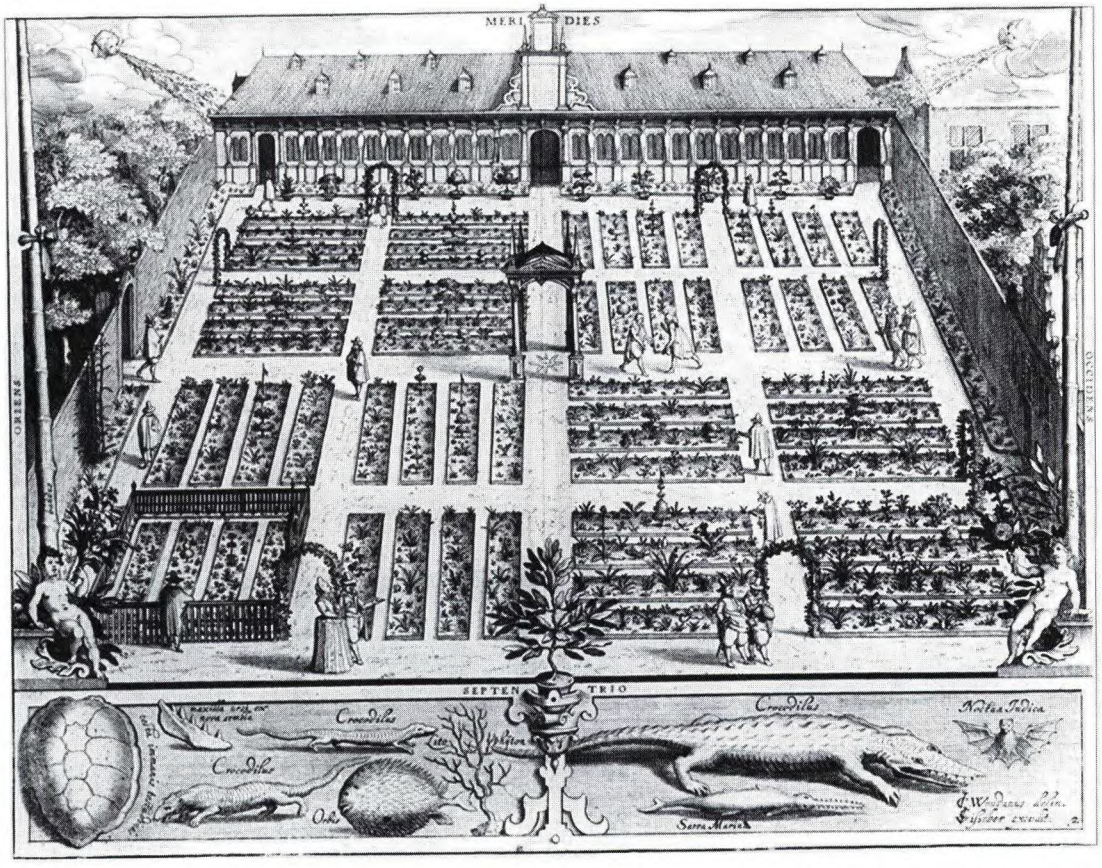

2. Bird's-eye view of the Leyden Hortus. Etching and engraving by W. van Swanenburg after J.C. Woudanus, 30 x 40 cm, 1610, Leyden, Municipal Archives.

where milk was handed out to thirsty wanderers.

The introduction of the landscape garden with its esthetic of the natural and the picturesque was eventually to sweep away Dutch geometrical gardens.[2]

The desire for wooded, parklike and 'natural' landscapes embarked on a most successful career, still affecting the present day Dutch attitudes towards nature and landscape.

These changing attitudes not only destroyed the geometrical gardens themselves, they also influenced 19th-century and more modern conceptions of an art on which so much money, work and thought had been spent. Indigenous and foreign literature on Dutch garden history is still in many ways determined by views that oscillate between visions of small topiary gardens or gardens which are static, know of no classical traditions, abhor representations of mythological gods and goddesses, are shaped by practical, horticultural and utilitarian standards and are above all down to earth bourgeois in a very negative sense.

Heavily influenced also by the technical approach to nature of 20th century Dutch func-

tionalistic architecture from the twenties and thirties onwards, the idea is quite lost that historic landscapes with gardens were an object of conscious design and the outcome of a conceptual process where the intricate relation between nature and art was considered of vital importance. Instead, art and nature have become opposites and they are generally not considered as values that interact with each other. Garden history has also fallen victim to this situation, since it forms only rarely a serious part of the body of historic disciplines, confused as the humanities and the sciences are to which disciplines this subject belongs.

In his *Theorie*, the influential Hirschfeld coined two main gardening categories: the French formal and the English free or natural style. It is a system of evaluating gardens that we inherited and still work with, enhanced as this line of thought was by the stylistic categories developed by 19th-century art history.

Dutch geometrical gardens of the 17th and 18th centuries therefore, are still weighed unfavorably against French models to a degree that every use of a main axis is declared Le Nôtrean, any larger organized garden compared to Versailles, even if gardens predate this complex by many years, inasmuch every sinuous line, every clump of trees, any folly is declared 'English'.

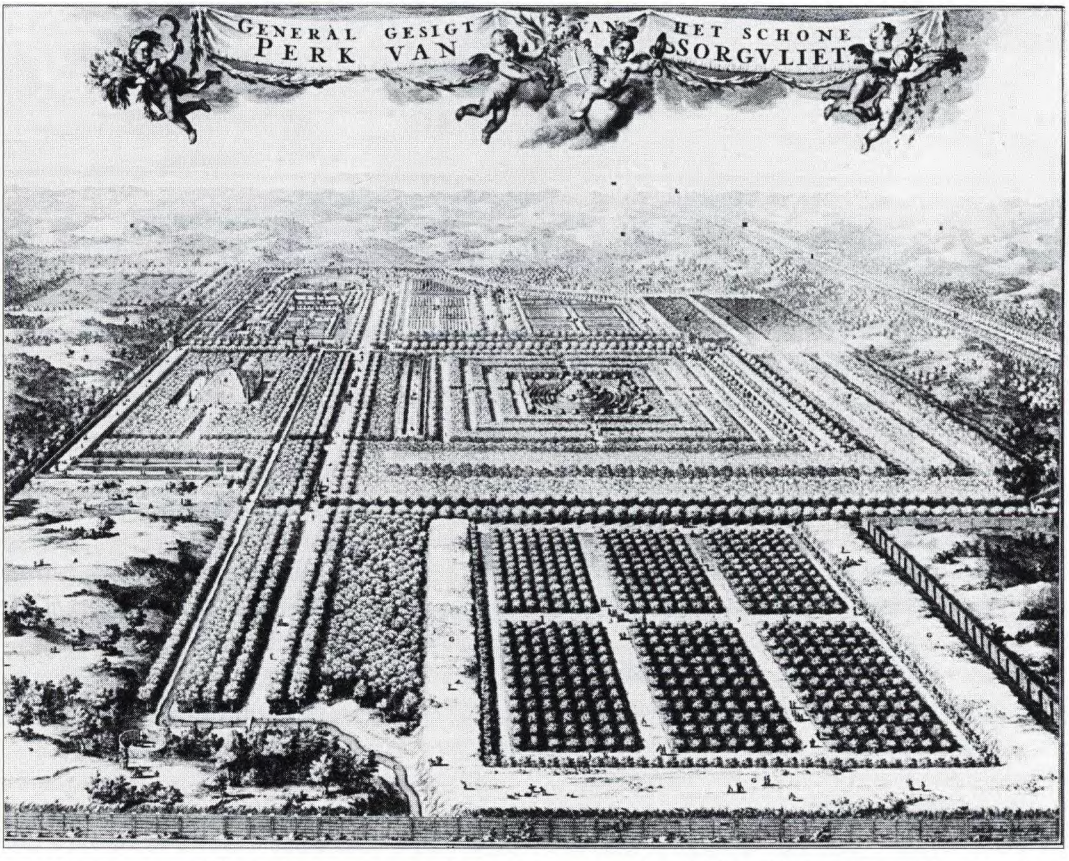

3. Bird's-eye view of Zorgvliet. Engraving by J. van den Aveelen, 36.1 x 46.8 cm, after 1691 and before 1698, Wageningen, Special Collections of the Central Library, Agricultural University.

I would like to oppose such views, trying to reflect on Dutch gardens from within by determining which traditions shaped gardens in a country with a unique geography. A country that also, from a European point of view, offered a unique social stratification of burghers, merchants, officials and a stadholder with his court. Members of all these groups were involved in the laying out of gardens for a variety of reasons.

Since none of these gardens exists in its former glory, our knowledge of them can only be based on the bringing together of archival material, topographical drawings, engravings and maps, descriptions in travel journals, country-house poems and other written documentation. Functions and meanings of these gardens should be studied in the light of different aspects of garden history more specifically and the 17th- and 18th-century at large: the garden as cultural history.

The Dutch geometrical garden – the Swedish response

That Dutch gardens were worth seeing is proven by two detailed journals of Swedish travellers: Nicodemus Tessin the Younger visited the Dutch Republic in 1687 and was one of the earliest visitors of the gardens at Het Loo, then under construction for stadholder

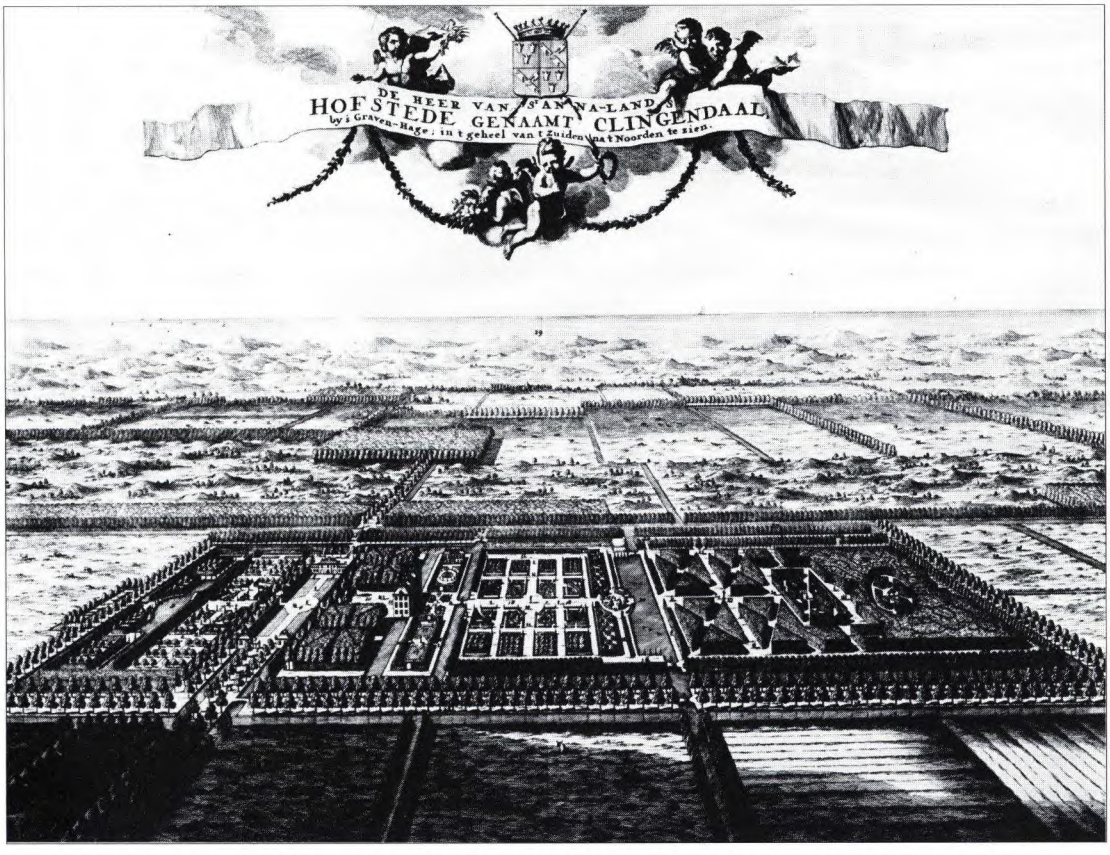

4. Bird's-eye view of Clingendael. Copper engraving by D. Stoopendaal, 45.3 x 48 cm, ca 1690, Amsterdam, Printroom of the Rijksmuseum.

5. The mennonite Gerard van de Rijp in his city garden. Oil on canvas by unknown painter, circa 1700, 81 x 98 cm, Amsterdam, United Mennonite Community. Photo: Ton van der Heide.

William III (ill. 1).[3] He sees life-size models for statues being put in the garden to test their effect, he notes many details of materials used in the garden, like oak for the berceaux in the intimate garden created for Princess Mary Stuart; he observes the small canals, the cascades, the espaliered trees, the use of grass lawns and the perfect way they are put together, watered and made flat.

At other estates, like Soestdijk which also belonged to the stadholder, he notices how clean and well ordered the plantation is, how decorativeness and use go hand in hand in a well kept whole.

Tessins interest is nature *and* art. In Amsterdam he visits painters and sculptors, in Leyden he sees the Hortus Botanicus with its collection of rare flowers and medicinal plants and its gallery of curiosities (ill. 2). He visits the gardens of the stadholder's castle of Honselaarsdijk, of which he collected the prints, which attested to a growing demand for images of gardens. Around 1700 Dutch engravers had become masters of this sort of topography in their own right.

Tessin also admired estates like Clingendael and Zorgvliet, prized possessions near The Hague of Philips Doublet and Hans Willem Bentinck, the favourite courtier of the stadholder (ill. 3 and 4). He studies the parterres of Clingendael, while at Zorgvliet he is amazed by the architecture of the Orangery with its fine collections (ill. 10).

All these gardens filled him with much wonder and amazement of what they show him as nature and as art.

The second Swede to leave a most interesting diary was astronomist Bengt Ferrner, professor at Uppsala, paying a visit of five months to Holland in 1759.[4] His eye was less architectural than that of his predecessor Tessin, yet more keen on the scientific aspects.

Gardens and plantings, collections of art and nature in the cabinets of curiosity are among his main interests, and again his diary proves how important gardens were as an object for curiosity, that vital concept of this period, where a desire to learn is mixed with wonder and amazement. Gardens were places to be instructed and to be delighted.

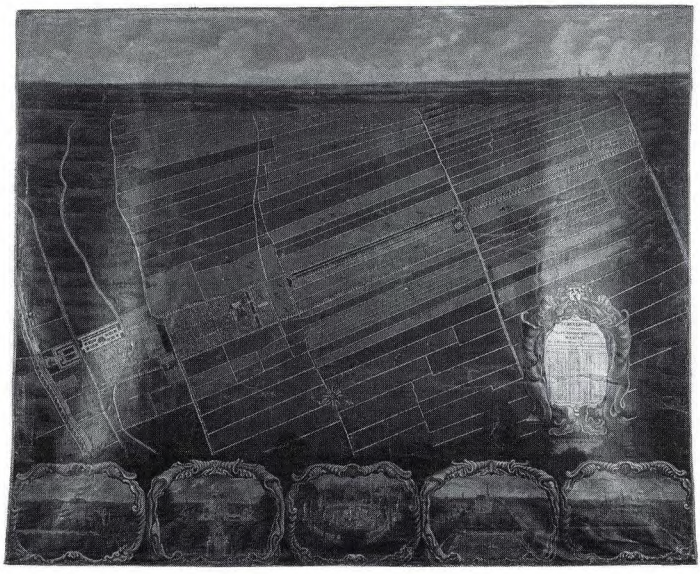

6. Map of the gardens of the estate De Werve in the polders near Voorburg. Oil on canvas by C. Elandts, 1666, 224 x 271.5 cm, Voorburg, Westelijk Wegenbouwcentrum. Photo: Ton van der Heide

Ferrner looked at gardens in cities as well as in the country, he visited menageries as well as the bulbfields near Haarlem. He noted the order in the landscape: the polders, the straight canals, the rows of trees along the roads. He was quite impressed by how well roads, houses and gardens with their lanes of trees and parterres were kept. Avenues, ponds, fountains, waterworks, parterres and bridges he sometimes defined as being done 'in the Dutch way' or 'after the Dutch fashion', which might mean that these struck him as differing from other, possibly French or English models, or those he knew from his homeland Sweden.

Curiosity for Ferrner seems to form a means to realize that things are different from elsewhere and might prove a model for further study. He did not fail to notice, for example, that in Amsterdam there is a man paid by the city to keep the trees along the canals and the streets in good order, thus bringing to mind that the care for plants and trees is not only an individual responsibility, but also one of the local authorities. Holland represented for him a well ordered and well kept country, where much of nature is under control by advanced techniques and human arts.

But as a child of his time Ferrner also recognized changes in taste, which showed a growing desire for natural, landscape beauty, and which were, in fact, fed by new notions on the relationship between nature and art. This novel taste, predating the introduction of the landscape style, was noticed by him while paying a visit to the country estate of Watervliet in the region of Kennemerland, near Haarlem, which he described as being consciously kept 'natural' and 'wild'. It is perhaps this same change of taste which made him write occassionally that all these straight lines in the Dutch landscape are a little 'boring'.

From a study of descriptions such as these, originates a bewildering variety of gardens and their meaning, their layout, and their effect on different beholders. It shows how difficult it really is to classify gardens according to what we have learnt as standard categories, be they French or English, Baroque or Renaissance.

Yet for the understanding of these Dutch examples we may discern other threads that bind them together. First of all we encounter the establishing of an order in nature through architectural means. Garden space constructed, it served as an expression of personal ideas, be they political, religious or scientific. The garden also reflected the interest in the manifestations of nature and the love for horticulture more in particular, while the use of sculpture and other garden decorations helped to express ideas and concepts on the relation between man, nature and art. As a walking space it provided the opportunity for physical and mental exercise.

Each of these gardens tells a different story, due to their geographical position and the objectives of their patron. Yet many architectural motives and iconographic themes are to be traced back to the princely traditions introduced by the stadholders early in the 17th century; their gardens set a mode which was followed by the court (ill. 1, 3 and 4), high officials (ill. 8), merchants (ill. 11) and burghers (ill. 5), each in their own way. In this light I have come to the conclusion that there is much more individuality in gardens than we sometimes want to acknowledge.

Country life

Country life formed the larger framework for the creation of many Dutch gardens. Archives

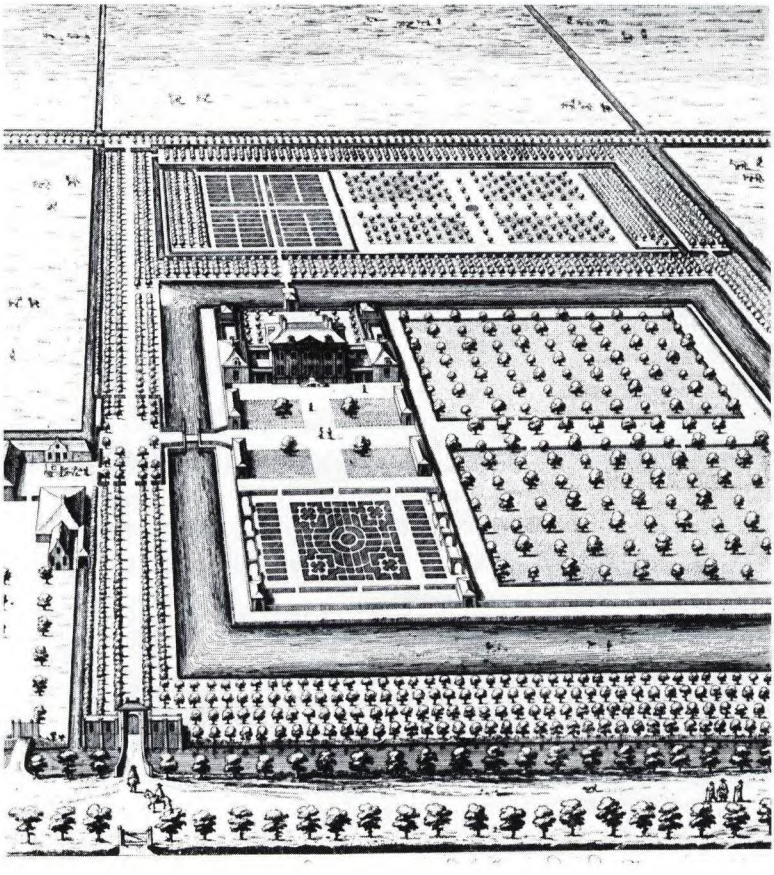

7. The estate of Vredenburgh in the Beemsterpolder (ca 1645). Copper engraving by Jan Mathys, 37.3 x 30 cm, from *Les ouvrages de Pieter Post*, Leyden 1715, Amsterdam, Printroom of the Rijksmuseum.

hold many conveyances dating from the 17th century wherein the purchase of a piece of land with outhouses is regulated in view of building a country residence to be surrounded by gardens. They demonstrate how small country estates situated in the flat polder landscape or on a river became gradually very popular among the regents and merchants of Holland, while larger estates were created by the stadholder court.

In many cases these estates, consisting of a house, a garden and often also land belonging thereto, were a monetary enterprise, meant as an investment in agricultural lands or intended for hunting purposes, but always confirming a desired higher status. Not least they were actually intended for residence in the country.

Inspired by an idyllic view of country life modeled after classical examples and stimulated by the processes of early urbanization in the west of Holland, life in the country offered the larger framework in which many gardens were to be created.

In his treatise *Den Nederlandtsen Hovenier* from 1669 (with nine reprints up to 1721), the gardener to the prince of Orange, Jan van der Groen, claimed country life to be beneficial not only to the physical condition of the town dweller, but also to be of great value to the moral health and the spiritual life of man.

To accentuate his feelings, Van der Groen appealed to the authority of the Dutch country house poets. Their garden poems (or 'hofdichten', a genre that enjoyed great popularity, with over a hundred examples) embodied not only a complex of literary conventions but also, in their description of flowers, plants and trees, of pruning and grafting, garden ornaments and garden uses a general attitude to gardening as being a highly valued form of culture.

Poets like Constantijn Huygens and Jacob Cats transmitted through their garden poems a whole body of classical knowledge on gardens, nature and country life, based on their extensive knowledge of Virgil and the *scriptores rei rusticae*. In their poems classical lore fused with a Christian, protestant, interpretation of nature: nature in the garden was God's second book, which one could study, read and enjoy.

Working in the garden was looked upon as a simple and virtuous activity, since it could remind one of paradise and consequently agriculture at the beginning of civilization. Many Dutch writers, poets and gardeners alike, time and again wished to stress the venerable genealogy of the art of gardening. This historical perspective provided gardening with status, and made it acceptable as an object of personal interest for the amateur. The garden served as a space where physical activity and pleasure were combined with knowledge on nature, man and creation.

Nature and art

Essential to understanding Dutch gardens in this period, are the concepts of nature and art. Nature outside the town was considered wild and in disorder. Only art was seen to be able to perfect nature, arrange it, embellish it, decorate it and make it pleasurable. To Van der Groen and others man could improve on nature through domestication and training, by technique and craftsmanship. This was not only true for nature in the garden: the marble statues, the mathematically ordered parterres and walks, the shells and minerals in grottoes, the rare animals and plants, all these testified in one way or another to the intricate relation between nature and art.

This attitude also explains much about the personal love for the study of plants, the collecting of rare flowers, the planting of trees and the development of garden technology and horticulture. The invention of hothouses to

master the wet Dutch air and the devising of complicated fountain techniques to make water rise above the flat Dutch landscape, made gardens into places of experiment with the sciences (ill. 18).

Geography played an important role in the Dutch view on nature. The wet, flat grasslands, the surfeit of water and the strong winds made numerous measures necessary for creating a mild and fruitful garden climate (ill. 6). Many who traveled by boat through the Low Countries commented on these peculiarities of the Dutch landscape and the way gardens formed such a vital part of it.

The garden therefore represents an essential object in studying the Dutch approach towards nature in the 17th and early 18th centuries. It embodied the regulating forces of classicist theories, where geometry and uniformity, taken from the laws of art and architecture, improved on local nature and perfected it.

In many respects gardens showed the same technical abilities the Dutch displayed in draining their lakes to polders and organizing these

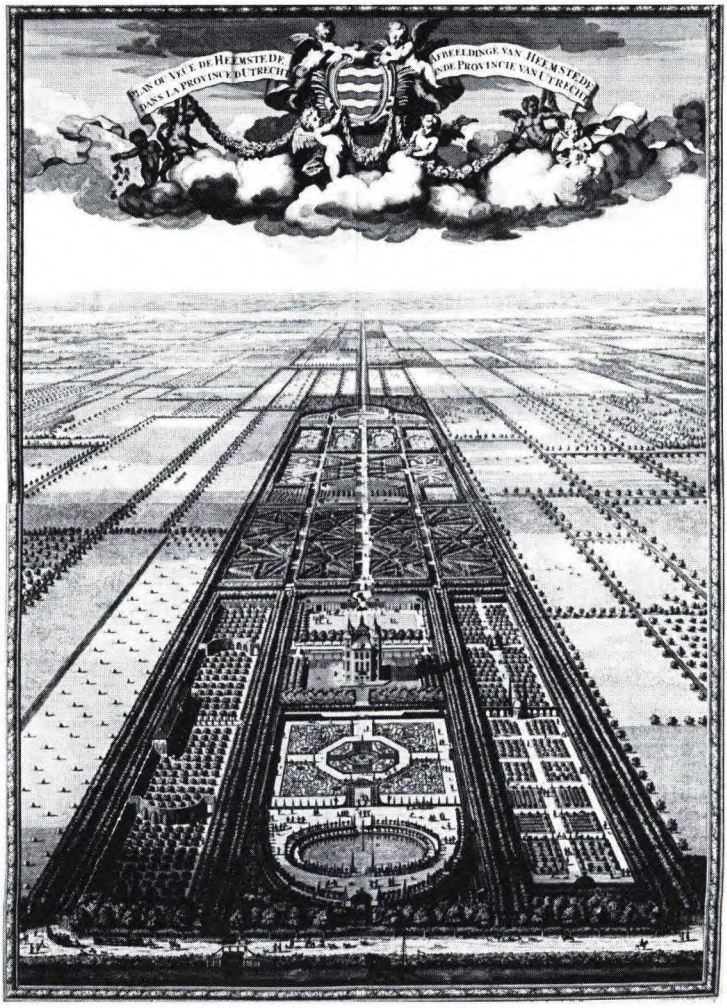

8. Bird's-eye view of the gardens of Heemstede in the province of Utrecht. Copper engraving *by D. Stoopendaal after* Isaac de Moucheron, 1700/02, 37.4 x 58.7 cm, Amsterdam, Printroom of the Rijksmuseum.

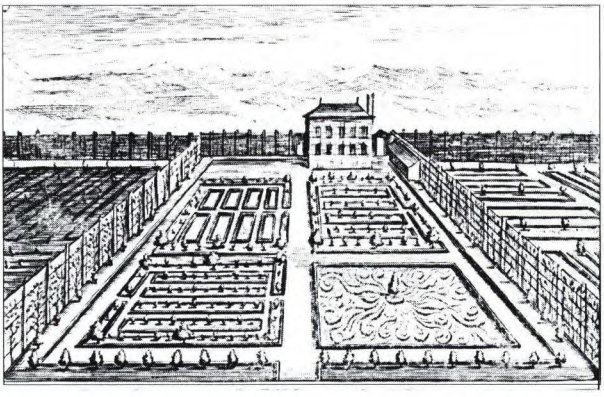

9. 'A Dutch garden'. Engraving in Jan van der Groen, *Den Nederlandtsen Hovenier*, Amsterdam 1670, Amsterdam, Vrije Universiteit.

large landscapes through geometric, ideal patterns (ill. 6 and 7). A method which is very much akin to the designing and laying out of (fortified) towns according to the theories of the ideal city.

At the same time the natural conditions of water, wind and the distribution of land heavily influenced the layout and architecture of Dutch gardens. In plan and elevation they gave the Dutch garden a sense of enclosure and an inward-looking orientation. A main axis in many cases provided the only perspective on adjoining country side (ill. 8).

The Dutch garden offered in these respects a different architectural layout and experience than French gardens did during the second half of the 17th century. This is not to say that the French garden did not play an important role in shaping Dutch gardens. The collecting of French treatises and garden prints, the many travel journals and letters all testify to a great interest in French and also Italian gardening.

Yet beside this great admiration, there was the realization that foreign examples could not be introduced and imitated on Dutch soil, except as a general point of reference or in details and ornaments like fountains, parterres and lattice works. French theories had always to be reshaped and adapted to a Dutch situation and a Dutch taste. The perfect illustration of this truth is given by Van der Groen. In his treatise from 1669, he offers engraved models for what he called a 'Dutch Garden' and 'a French building, with ornamental parterres', both distinct in form, layout and character (ill. 9).

Ordering the landscape did not make gardening an art in Holland. The garden architect as a separate profession did not exist. It explains why so many surveyors played an important part in the layout of gardens: their knowledge of mathematics and surveying formed the technical and scientific basis for the architectural shaping of nature in both landscape and gardens.

Furthermore, the cultivation of nature was regarded as belonging to agriculture as a science. Horticulture was the intermediate between cultivating the land and making a profitable and decorative garden. Both the exercise of tilling the soil and pruning the tree, as no other human action, turned wilderness into fruitful land and gardens: hence the whole of Holland, as Ferrner called it, could be called 'a garden'.

Agriculture, horticulture and gardens and country life were all combined in the popular Vergilian ideal of the *Georgics* and could also include biblical examples: did not God make agriculture available to Adam, thereby to regain the earthly garden of Eden by work on the land?

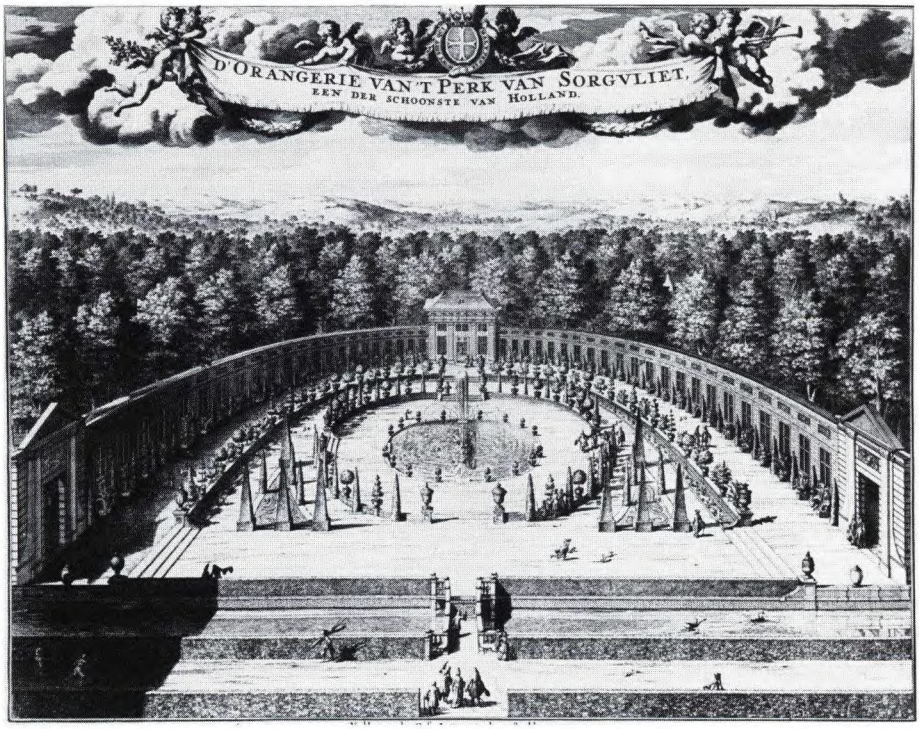

10. View of the Orangery at Zorgvliet. Engraving by J. van den Aveelen, 36.7 x 47.1 cm, after 1691 and before 1698, Wageningen, Special Collections of the Central Library, Agricultural University.

11.View of Guntersteyn along the river Vecht. Etching by De Lespine and W. Swidde, ca 1690, 35.7 x 46.6 cm, Haarlem, author's collection.

Part II.

A closer look at the richness of Dutch garden culture

With this general perspective on Dutch gardens in the 17th and 18th centuries, it becomes a little bit more clear why already in this period itself, the uniqueness of Dutch gardens was recognized by many foreigners. Germans, Englishmen, Italians, Russians and, as we have seen, Swedes too, commented on the richness of Dutch garden culture. Let us therefore take a closer look.

Curiosity

'I have been at mr Benting's, where there is a great variety of Gardening, & the Plantations [are] very large (...) the Conservatory indeed is Grand, built semi-circular with a fair Rome [room] well painted in the middle, where the court is often entertaind, in prospect of the most beautiful Greens that I have seen, which has three descents to an oval Fountain; or in the House where the Greens stand in the winter, two Rows on each side, with a fine walk of 12 ft between them ...' (ill. 10).

With these lines Robert Berkeley began his description of Hans Willem Bentinck's garden of Zorgvliet near The Hague in a letter of August 16th 1686, written to John Evelyn. In another, unpublished letter from exactly two months before Evelyn, that great English writer, historian, scientist and gardener, had advised Robert Berkeley, then staying at The Hague, which gardens in the Netherlands he should see. Since his own first visit to the Netherlands in 1641, Evelyn must have kept up a keen interest in the state of Dutch garden art.

He was not the only one; as early as 1611 John Tradescant the Elder traveled to Holland where he bought, amongst others, a variety of fruit trees in Delft and eight hundred tulip bulbs in Haarlem.

Evelyn advised Berkeley from his 'confusd

12. The gardens of Zorgvliet and Vlietzorg along the river Spaarne, near Haarlem. Oil on canvas by an unknown painter, ca 1700, 104.5 x 127 cm, Amsterdam, Amsterdam Historical Museum.

papers, & Notes' and the list he provides to Berkeley concerned modern gardens laid out in the 1670s and 1680s: first of all there is Bentinck's garden, followed by the property of Lord Van Beverningk at Warmond, Gaspar Fagels garden at his villa 'Leeuwenhorst' near Noordwijker-hout, Daniel Desmarets plant collection in his garden near The Hague, the gardens of Agneta Block at the estate of Vijverhof and Magdalena Poulle's garden of Guntersteyn (ill. 11), both set along the river Vecht, Hans de Wolff's garden and orangery in the Purmer Polder and the garden of the Duke of Arenberg at Enghien, near Bruxelles.

Evelyn added to these private gardens the public botanical gardens in Leiden (the only garden from this list he had actually visited himself in 1641), and Amsterdam.

'I perswade myself', Evelyn urged Berkely , 'you will make your Remarks on thire Horticulture none of the least of yr dealings and Communicate the fruite of it to your Friends: Gardens are there so universaly affected (the narownesse of the Country, & frugality of the Inhabitons, denying them most other diversions) that their Veneration of *Flora* & the parterre is extraordinary; and tho the French at present may boast of their vast designee, their *Versailles* & portentous workes; yet Gardens can no where be so spruce, and accurately kept'.[5]

Three years before, Evelyn had described Berkely in his diary as a man 'very Curious in Gardning' and it was a term that also befitted Evelyn himself. Born in 1620, Evelyn witnessed how gardens had increasingly become an important domain of culture and through his international network of correspondents was well aware how in the Netherlands, especially since the ending of the Eighty years war in 1648, gardens had become increasingly valued among the different social strata.

Gardens became indeed much visited curiosities. According to Evelyn's observation on the intimate relation between horticulture, geography and national character, the Dutch love of gardening even distinguished itself from what was happening in France, thereby gaining the status of a distinct curiosity in itself.

But, as Evelyn's correspondence and fascinating manuscript of the *Elysium Brittanicum* show, the 'Hortulan Amoenities' (the phrase again is Evelyn's) concerned more than horticulture alone and extended to fountains, grottoes, statues, painted decorations, architecture and exotic livestock too. It was their overall design as well as their parts that shaped gardens into places of wonder, into open air museums, where visitors recorded their response foremost with the word 'curieus' or 'curious', that inquiring concern mingled with marvel and astonishment. Response was not worded, let it be remembered, by using classifications of style as we do nowadays.

Again: nature and art

Much of the bewilderment accompanying a garden visit resulted from the confrontation of nature with art, of art with nature and the many nuances between these two. Indeed, the interplay between nature and art was not only consciously intended in the design of gardens, their contents and their plantings, it formed above all a vital part of 17th century attitudes towards nature and the scientific and amateur inquiry into nature's manifestations: it is therefore that Bengt Ferrner for example is not only interested in gardens and menageries but also in the many cabinets of curiosities in Amsterdam and The Hague. There is a profound connection between gardens as a room outdoors and the collecting of things belonging to the world of nature and art indoors (ill. 12 and 13).

That Dutch 17th century theory considered art as an ape imitating nature is well known.

But the relation between art and nature was much more complicated and it is the garden, as the most direct interface between nature and art, that makes us realize this complexity.

Art, we might try to summarize, was considered to be any rationally organized activity with a more practical than speculative purpose. This included, for example, rhetoric, carpentry, painting or drama. It was also the system of theoretical knowledge or intellectual expertise presupposing such activities.

Nature, on the other hand, was looked upon as the principle or process of generation, evolution and growth in the physical cosmos, the universal causative power, or the essential form of physical things giving them life and specific identity.

Both nature and art were, in this classical and renaissance tradition, the two creative agents. *Both* art and nature were the concepts that defined the relation between the natural world and the world of human culture. In one reading, this view implied that art was both dependent upon and ancillary to nature. Dependent because art imitates the functions, processes and appearances of the natural world, takes its laws and principles from nature and uses nature's materials. This commonplace was not exclusively used for art and literature: it could also concern the *artes mechanicae*, medi-

13. View in a cabinet of curiosities. Engraving by A. van Buysen in: Levinus Vincent, *Wondertoneel der Nature* (Stage of the Wonders of Nature), Amsterdam 1706, Amsterdam, University Library.

14. Modern recreation of a late 17th century flower arrangement for Mary Stuart, by W.K. Zieleman, National Palace Het Loo, Apeldoorn.

cine and agriculture. It implied art was not only dependent upon, but inferior to nature.

In another reading art was ancillary because human art and skill complemented and perfected nature, helping it to attain full or normal development, filling in the deficiencies of man's imperfect natural state. And, again, this compensation could be achieved in the field of the arts, but also in the realm of education, farming or medicine.

Both these commonplaces make us realize that, contrary to our prevalent 20th century views, art and nature in the Dutch 17th century were not so much considered to be antithetical but rather complementary realms. Realms that could exist simultaneously, side by side, but which could also be transformed, confusing the borderlines between nature and art.

It follows that geometry in the garden is not always the result of a desire to impose order on nature, as some still want to have it when

they try to interpret this garden style as artificial and foreign to 'nature' and the 'landscape'. Instead a better understanding of the relation between art and nature may account for a much more subtle reading of the essence of the formal style of gardening.

For the understanding of the Dutch garden - and Dutch art in general - the relationship of art to nature is even of crucial importance.

Contrary to painting, imitating nature through the media of paint and canvas in order to establish a representation of nature, nature in the garden was actually represented through *itself* rather than by means of an illusion. In the garden nature imitated herself with her own materials, achieving this process only with the help of art: it was art, through architectural form, that defined the underlying order in nature. In this organized, ideal place of nature pages of the book of creation could best be turned and the secrets, the perfect harmony and wonders of God's work of art be studied.

Of course the concepts of art and nature do not only turn up in Dutch texts. They are central concepts in almost any garden theory as published from the renaissance onwards. Yet for the Dutch garden it acquired extra meaning, since nowhere in Europe was gardening so tangibly the result of a harsh struggle with a hostile climate and a wet countryside.

Nature is imperfect, stated Jan van der Groen, gardener of the princes of Orange in his treatise *Den Nederlandtsen Hovenier*, the first edition dating from 1669. Nature for him was 'wanschikkelyk', in disorder, and could only be ordered, made useful and graceful by means of art: art helped nature to perfect itself.

It was this process that Evelyn admired in Dutch horticulture since it meant that the unique Dutch expertise in mastering nature was extended to the perfect cultivation and treatment of plants and trees, and especially exotic ones. In order to let roots, seeds and plants receive their utmost growth and bloom, human ingenuity and art invented hothouses and horticultural techniques to produce healthy and perfect exotics in an otherwise hostile climate. And this was a cause for universal curiosity.

These techniques were the pride of Dutch gardens and gardeners: it attracted foreigners to Holland to study plants and their cultivation, as well as the design and execution of gardens at large.

Germans, Russians and even Swedes worked as apprentices and gardeners in Dutch gardens.

Dutch gardeners became export articles and we find them on ships with trees sailing to Tsar Peter in St Petersburg from 1697 onwards and designing gardens there. We find them planting avenues and fruit trees in the landscape and gardens around Potsdam from the 1650's onwards.

This expertise served also the Swedes for more than two centuries. As early as 1540, King Gustav I's records mention Hans Friese as a royal gardener, and he may very well have come from Friesland in the Low Countries.[6]

Several gardeners in Sweden studied gardening in the Dutch Republic, bringing home their expertise. One of them was Christian Horleman (1633-87), who after a training in Holland, went back there in 1667 to buy trees and plants for the Swedish royal gardens.[7]

The way Dutch cities integrated the planting of trees along canals and avenues into the urban fabric was imitated in for example Göteborg as early as 1621, for which lime trees were sent from Holland and Germany.[8]

This tradition continued well into the 18th century.

Ferrner mentions a visit to the Swedish ambassador Baron Creutz in The Hague, who took him to the gardens of Zuytwijck, prop-

erty of Count van Wassenaer. There he met a Swedish gardener, whom from other sources we may identify as Sven Wittbom.[9]

In his chapter on 'Rokokoarkitekturen', Sten Karling mentions the diary of a Dutch officer who, while traveling in Sweden in 1785-86, visited Österby, and recognized it as being in 'the Dutch taste'. This was due to the expertise of the gardener, who 'like most of those in Sweden, had learned his trade in Holland'. His horticultural skills were especially admired.[10] Recently Åsa Ahrland has suggested Dutch influence in the layout of the gardens of Övedskloster.[11] These relationships also explain why such excellent garden engravers as W. Swidde and J. van den Aveelen, who had a splendid Dutch career in the field of garden topography, were hired to contribute to co-illustrate that splendid and important source book, the *Suecia Antiqua et Hodierna* (compare ill. 3, 10 and 11).[12]

Nature as art, art as nature

The complexity of the relationship between art and nature was most intensely conveyed by the gardens' plant material.The care for flowers, still a rarity in the 17th century, made one admire 'nature's desire for art, since it is always engaging in painting forms and colours' (the phrase is borrowed from Fr.Junius, *De Schilder-konst der Oude* from 1641). Nature competed here with art, being an artist herself in the creation of unknown, often spectacular forms, textures and colors (ill. 14).

In other realms of the garden, like its statues and parterres, one could see how the 'artful imitation [of the beauty of natural objects] was more pleasing than natural beauty' (again the phrasing is borrowed from Junius). The confrontation of art with the raw materials of nature showed in such cases how happily art competed with nature and the observation of this process was a main source of curiosity.

The response of visitors, those who were 'curious in gardening' was not as much formulated by commenting on style, but by using the concepts of nature and art as a standard of judgement, which Ferrner did when, on his second day in Holland, he noted the contrast between the uncultivated fields and the well kept country estates laid out with art and hard work: 'Vackra igenom konst och arbete gjorda platser'.

When the Englishman John Shaw visited Zorgvliet in 1709 he commented that 'if the Production of Art had been but half so plentiful as those of Nature it [Zorgvliet] would be one of the most charming seats in the Universe' (ill. 3); and while visiting nearby Clingendael he wrote that in this garden 'Art is so much superior to nature' (ill. 4). Shaw's remarks show that his own interest lay with an architecturally shaped garden like Doublet's Clingendael. He thus was not able to understand Hans Willem Bentinck's choice to handle nature in a different way at his property of Zorgvliet, where trees in all of nature's variety played a more prominent role than cut hedges.

The presentation of the familiar or the unfamilar in the garden through design, plantings and decorations was indeed a matter of the personal taste and orientation of the 'curious' owner. No garden was therefore the same, and it is the returning sense of surprise and wonder, or the lack of it, which makes travel journals such an interesting source for the reception of the curious. It also makes us realize that this reception was a highly personal experience, depending on one's interest and knowledge as they were stimulated by the design and intentions of a particular garden.

The world of plants

In a more scientific context, the presentation of natural curiosities in a garden took on a dif-

ferent aspect. It was the Hortus Botanicus in Leyden (founded in 1590) that functioned as one of the most important European centers for the professional study of botany throughout the 17th century (ill. 2).

The collection of plants, indigenous and exotic, grew from 1060 species in Clusius' *Index Stirpium* from 1594 to 1100 plants in 1600 (still under Clusius), 1500 hundred in 1675 (under Vorstius) to 3000 plants in 1685 under Paulus Herman. In 1687 he published the catalogue of the collections of the Leyden Hortus, one of the first works offering insights in the field of exotic plants introduced during the 17th century by the East- and West Indian Companies and through scholarly exchange conducted all over the world. It was Clusius who was largely responsible for the renewal of the studies of exotics, not only of plants and flowers, but also of other objects of the natural world.

The Leyden garden can only be properly understood as a collection for the study of medicine, and, more broadly, of nature, if we take into account the Ambulacrum or Gallery at the back of the garden, where many dried specimens from the three realms of nature (earth, sea and air) were kept together with books, maps and ethnographic objects from Indians in the New World, from China and Japan.

The garden was an outdoor 'Wunderkammer' or museum, where architectural layout reflected a clear division of groups of plants, and where living plants could be studied in conjunction with the collections in the Ambulacrum.

Central to Clusius interest was the enormous new variety of creation, the result of the voyages of discovery, which urged research into this ever increasing newness in relation to classical lore and knowledge. It is interesting to see how *varietas* became very much an ingredient in the reception of the curious and a theoretical paradigm in the creation of gardens throughout the 17th century, as is well shown by the quotation of Robert Berkeley above, describing the *variety* of gardening at Bentinck's Zorgvliet (ill. 3).

15. A page from the herbarium of the Leyden apothecary Antoni Gaymans from 1669, Vol. II, p. 24, showing (to the right) *Tropaeolum minus L.*, introduced in 1576 as *Nasturtium indicum*, Leyden, Rijksherbarium.

It could mean that the garden at Zorgvliet and the plants and trees it contained could also be approached scientifically. This would certainly explain Evelyn's interest in its collections as well as Bentinck's own intent to study ob-

16. Stephanus Cousyns (attributed), *Tropaeolum majus L.* (introduced from Peru in 1684) together with *Tropaeolum minus L.* in a glass vase. Watercolour, 52 x 35 cm, in the *Hortus Regius Honselaerdicensis*, an album made in 1685-1692 for stadholder William III, now in Florence, Bibliotheca Nazionale.

jects from the natural world. This scientific attitude becomes important when we realize that the study of the secrets of nature (the *arcana naturae*) had for a long time belonged to the realm of forbidden knowledge as dictated by Christian, catholic, tradition. It is well worth considering if it was a specific protestant tradition which opened up the study of nature and therefore was an extra reason for amateurs and botanists to follow Dutch developments in this field: Linneaus was to be among them.

When the new botanical garden of Amsterdam was laid out in 1682, the research into exotics had intensified, an almost systematic introduction of foreign plants having been carried out from 1665 onwards.

It is significant that the Amsterdam Hortus specialized in plants alone, and not in other natural curiosities, a certain sign that the study of botany was slowly evolving into a discipline

17. Symmetrical plantings of *Tropaeolum majus L.*, *Calendula officinalis L.* and *Centaurea montana L.* in a *plate-bande* of one of the reconstructed parterres in the gardens of Het Loo, Apeldoorn. Photo by the author.

in its own right. With an almost Baconian zeal for completeness an ever increasing number of plants was studied to formulate new taxonomic concepts, eventually leading to John Ray's *Methodus Plantarum* printed in Amsterdam in 1682. This famous English naturalist had traveled to Holland in 1663, finding much interest in gardens and natural history collections.

The study of new plant material and its introduction into Dutch both public and private gardens, depended on an international circuit of exchange and discussion, in which Leyden and Amsterdam, where many new species were introduced for the first time in Europe, played a pivotal role. Hermann's revolutionary catalogue of the collections of the Leyden garden from 1687 caused Hans Sloane in England to write to Rawdon in 1690: 'Dr. Herman's Catalogue is now printed, methodically digested, and people begin to find fault with all methods hitherto, and to arrange them by flower, but how long this may last I cannot tell'.

The first circuit

The rise of newly introduced exotics also increased the number of private collectors. For these the Amsterdam and Leyden Horti functioned as the center of an elaborate network of *dilettanti* where plants and new acquisitions were exchanged and large collections gathered in special collectors' gardens, then avidly vis-

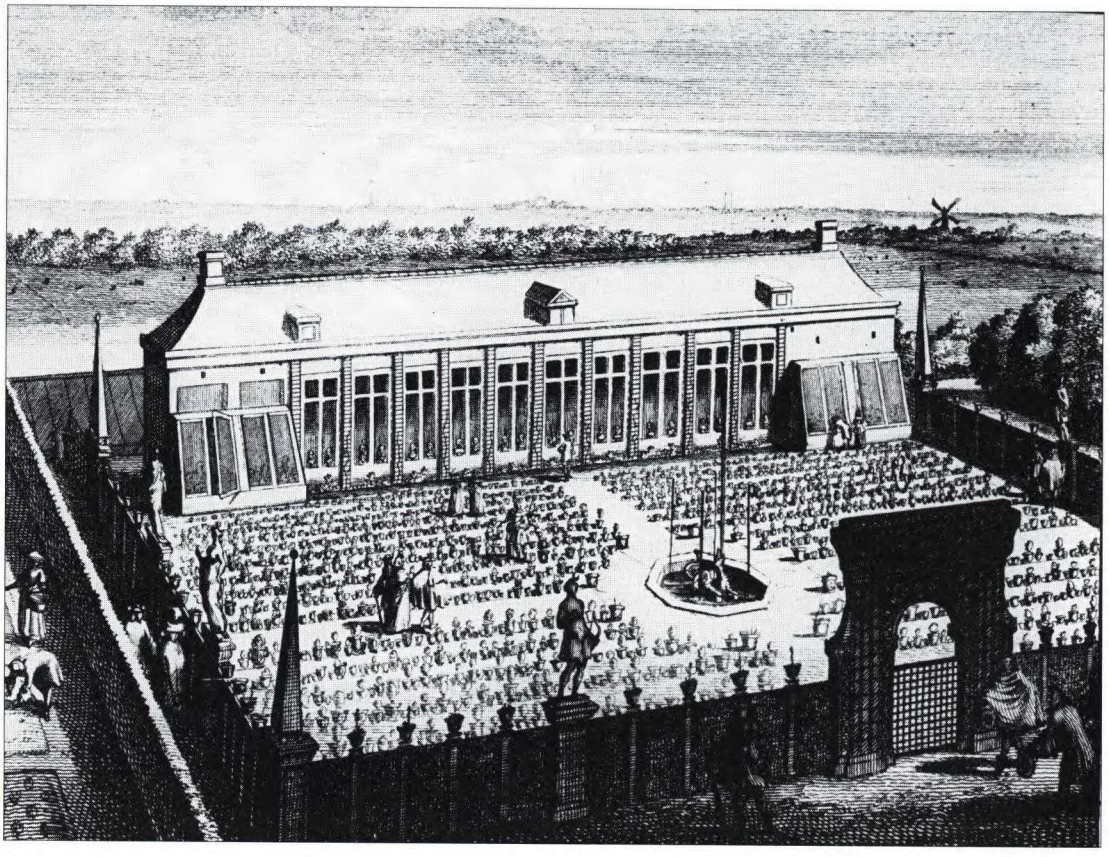

18. The orangery with its glasshouse in the gardens of Guntersteyn. Copper engraving by De Lespine, 18 x 50 cm in: *Veues de Guntersteyn*, Amsterdam ca 1690, Utrecht, Rijksarchief, Topografische Atlas.

ited by collectors and scientists from abroad, the English ones increasing after William III had ascended the English throne in 1688/89.

In this circuit figured first of all the Prince of Orange himself with around him his favorite courtier Bentinck, the pensionary Gaspar Fagel, Lord Beverningk and the court botanist Daniel Desmarets, in short all those mentioned in Evelyn's letter.

From these collections new plants were introduced in ornamental gardens like Het Loo and Hampton Court (ill. 16). There they were displayed in a strictly symmetrical composition to enhance their rarity, as rare 'objets d'art' in a private collection (ill. 17). This love of flowers also caused special vases to be designed for display indoors (ill. 14). Many details on new plants were communicated from Holland to the Royal Society in London, while botanical illustrations, herbaria (ill. 15) and catalogues recorded these rarities for further study.

The second circuit

A second circuit was represented by wealthy inhabitants from Amsterdam with large pleasure gardens along the Vecht and in the new polders, such as those of Magdalena Poulle on

19. Jan Weenix, Agneta Block and Sybrand de Flines with two children in the garden of Vijverhof along the river Vecht. Oil on canvas, 84 x 111 cm, ca 1690, Amsterdam, Amsterdam Historical Museum.

Guntersteyn near Breukelen (ill. 11 and 18), Agneta Block on Vijverhof near Loenen (ill. 19) and her stepson Hans de Wolf in the Purmerpolder. Magdalena Poulle's garden contained an orangery, where the glasshouse was provided with two extra tropical hothouses on its corners (ill. 18). The open space in front contained a large collection of rare exotics in the summer, probably collected through her connections with the Amsterdam Hortus.

From Agneta Block's international correspondence with the Bolognese professor of botany Lelio Trionfetti from 1686 to 1694, we gain some insight in the motivations of these collectors. The aim was to exchange seed, roots and cuttings. Agneta Block's interest primarily focused on the curiosity of plants (a word she uses frequently), of which the pine-apple was the most desired specimen.

Her lack of knowledge of Latin prevented her, as she writes, from the close study of botanical books and thus from true scientific schooling (though she says she does study the illustrations).

She did not hesitate to represent herself as *Flora Batava* (Dutch Flora) on a medal struck in 1700, thus confirming Evelyn's remark that the Dutch veneration of Flora and the parterre

was extraordinary (ill. 20). The medal's inscription referred to her activities in the following words: 'Fert Arsque Laborque Quod Natura Negat', 'Art and Labor may achieve where Nature fails'.

For Agneta the garden, its plants, parterre, fountains and statues formed part, not so much of a profound scientific attitude, but of her much larger interest in curious rarities, of which many objects (*naturalia* as well as *artificialia*) were also brought together in her cabinet of rarities in the house. Surrounded by these, sitting in her garden, her portrait brings to mind that all these curiosities in one way or another pointed to the infinitely varied world of nature and art (ill. 19).

Yet, contrary to a cabinet of rarities, the Dutch garden exemplified in living form the variety and intricacy of God's creation which scientific and amateurish curiosity alike tried to study, understand, know and enjoy.

How proud Ferrner was, when visiting the cabinet of coins, rarities and naturalia of the stadholder in The Hague in 1759: there he saw that the minerals and stones were organized according to the system of his compatriot professor Wallerius and the natural history collections according to Linneaus' system, whose book was put centrally on a table, and whose portrait hung on a wall. Here curiosity was on its way to become pure science.

Conclusion

Contexts such as briefly explored here, formed the basis for the continuing fascination of foreign visitors for the Dutch garden. Their interest lasted up to the moment when new English attitudes towards nature in the 18th century began to condemn Dutch gardens as a 'formal mockery', thus delegating the Dutch garden slowly to a by-role in the history of gardens and horticulture.

A prolific international flower industry is all that remains of this great garden culture, the final triumph of botanical interest over design. It furthered, alas, the lack of interest in the context of Dutch garden culture.

Yet history presents its own surprises. The recent influence of new Dutch experiments in design and planting with perennials, exemplified in the work of for example Piet Oudolf, has created a new 'Dutch wave' in Sweden, thus continuing a long tradition of exchange.[13]

These present developments may help, slowly, to rediscover Dutch gardens as part of not only a national, but also of an international cultural history.

20. Medal dedicated to Agneta Block, with Flora in the garden at Vijverhof. Silver, diameter 6 cm, 1700, Utrecht, Centraal Museum.

Bibliographical note:

The text on the previous pages is the written version of the lecture I gave at the start of the Forum för Trädgårdshistorisk Forskning in Lund, Sweden, 18th of October 1995.

I feel most honored having been asked to be present on this occasion and I am most grateful to Åsa Ahrland, Åsa Klintborg Ahlklo and Lena Landgren for their invitation and to all Swedish colleagues to have responded with such enthusiasm.

Part I of the material presented here is based on a summary of the introductory chapter of my book *Natuur en Kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740 (Nature and Art. Dutch garden and landscape architecture 1650-1730)*, Amsterdam 1993, second printing 1995. An English translation is being prepared for Pennsylvania University Press.

The material in part II elaborates on this research and will be part of a book in preparation with Yale University Press entitled *The Lion in the Garden. Four centuries of Dutch Garden and Landscape architecture.*
Since most material on Dutch gardens is written in Dutch and my *Natuur en Kunst* will shortly be available in English, I have refrained from making too many footnotes. I offer a list for further reading instead. Standard work on Swedish-Dutch relations is E. Wrangel's *Sveriges litterära förbindelser med Holland särdeles under 1600-talet*, Lund 1897 (Lunds Universitets Årsskrift tom. XXXIII, E. Malmströms Boktryckeri, also in a Dutch translation, Leiden, E.J. Brill, 1901). More modern are the contributions on Swedish-Dutch relationships in Baltic Affairs. *Relations between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500-1800*, Nijmegen 1990. Both books contain very little to nothing in the field of Dutch or Swedish garden and landscape history.

Those wanting to orientate themselves further to that end, may consult the quite comprehensive bibliography on Dutch garden history 1980-1994 (with reference to older bibliographies) by Liesbeth Missel, 'Over de geschiedenis van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur. Overzichtsbibliografie van werken gepubliceerd in de jaren 1980-1994', published in Erik de Jong (ed.), *Nederlands Jaarboek voor de Geschiedenis van Tuin- en Landschapsarchitectuur*, Amsterdam, Architectura et Natura, I 1995, pp.121-157.

The following presents a few works in English on general aspects of Dutch gardens from the 17th and 18th centuries. The contributions on Dutch gardens by Florence Hopper-Boom to the *Oxford Companion to Gardens* are most helpful; there is a *Dutch Issue* of the *Journal of Garden History*, 1981, nr 4; Florence Hopper,'The Dutch classical garden and André Mollet', *The Journal of Garden History*, 2 (1982) 1, pp. 25-40 treats the momentous moment of early classicist gardens in the first half of the 17th century; John Dixon Hunt and Erik de Jong, *De Gouden Eeuw van de Hollandse Tuinkunst/ The Anglo-Dutch Garden in the Age of William and Mary*, London, Taylor and Francis and Son, 1988, special double issue of the *Journal of Garden History* 8 (1988), vols 2 and 3 treat gardening under William and Mary in the period 1672-1709. A collection of essays on the Dutch garden was edited by John Dixon Hunt, *The Dutch garden in the Seventeenth Century*, Washington 1990 (Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture XII), with contributions on general aspects, plant material, country-house poems and gardens like Zorgvliet and Cleves. For developments in the early 18th century see Florence Hopper,'The Dutch Régence Garden', *Garden History* 9 (1981)2, pp. 118-135. Dutch gardens are treated in quite an original way in Mark Laird's *The Formal Garden*, London, Thames and Hudson, 1992.

Plant material and the Leyden Hortus is treated in diverse contributions in Leslie Tjon Sie Fat and Erik de Jong (eds), *The Authentic Garden*, Leiden, the Clusius Foundation, 1991. See also the English monograph on the Leyden Hortus by H. Veendorp and L.G.M. Baas Becking, *Hortus Academicus Lugduno-Batavus: the development of the gardens of Leyden University*, Leiden, Rijksherbarium and Hortus Botanicus 1990 (reprint of the edition of 1938); the role of the Amsterdam Hortus is very well studied by D.O. Wijnands in his beautiful book *The botany of the Commelins*, Rotterdam 1983; for the influence of exotic plants see J.Heniger, *Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein (1636-1691) and Hortus Malabaricus*, Rotterdam 1986.

Carla Oldenburger and J.Heniger have studied the use of ornamental plants in *Ornamental Plants in 16th and 17th Century Gardens*, in: *Communic. Biohist. Ultraj. nr 59, N.S. no 2, August 1975.* For Linnaeus and Holland see among others: Onno Wijnands and J. Heniger, 'The origins of Clifford's herbarium', *Botanical Journal of the Linnean Society* 1991, pp. 129-146. Rich in material on plants and fruits are the books by Sam Segal, *A fruitful past. A survey of the fruit still lives of the northern and southern Netherlands from Breughel till Van Gogh*, Exhibition Catalogue Amsterdam/Braunschweig, 1983 and his *Flowers and Nature. Netherlandish Flower Painting of Four Centuries*, The Hague 1990.

Notes

1. The title was taken from Bengt Ferrner's diary on his travels in Holland in 1759, see note 4.

2. I have tried to uncover some of these developments in my 'Batavian Arcady. Landscape g*ardening in late eighteenth-century Holland as a chapter in French-Dutch relationships', in Connaissance et création au siècle des lumières. Mélanges Michel Baridon*, special issue of *Interfaces. Image Texte Langage. Cahier du Centre de Recherches*, Département d'Anglais, Dijon University, 1993, nr 4, pp.181-212.

3. See Osvald Sirén, Nicodemus Tessin d.y.: *Studieresor i Danmark, Tyskland, Holland, Frankrike och Italien*, Stockholm 1914. An, alas incomplete, edition of the Dutch travel diary was done by G. Upmark, 'Ein Besuch in Holland 1687. Aus den Reiseschilderungen des Schwedischen Architekten Nicodemus Tessin d.J.', *Oud-Holland* 1900, pp.118-127, 144-153, 199-211. It would be worthwhile to study these travel journals anew, using modern insights in garden history.

4. B. Ferrner, *Resa i Europa. En astronom, industrispion och teaterhabitué genom Danmark, Tyskland, Holland, England, Frankrike och Italien 1758-1762*, Uppsala 1956. A Dutch edition edited by G.W. Kernkamp, 'Bengt Ferrner's dagboek van zijne reis door Nederland in 1759', in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch genootschap te Utrecht*, Vol. XXXI, Amsterdam 1910, pp. 315-509. Also this diary deserves further serious study because of its wealth of details.

5. John Evelyn's unpublished letter is among his papers in the British Library, London. Prof. Douglas Chambers, Trinity College, Toronto, drew my attention to this correspondence and furnished me with the appropriate transcriptions.

6. I owe this information to Kjell Lundquist, Alnarp.

7. Also this information was kindly given to me by Kjell Lundquist, Alnarp.

8. See Ingrid Holmberg, *Trädgårdsföreningen i Göteborg – en kulturhistorisk dokumentation*, Göteborg 1992, pp. 14-16. I thank Catharina Nolin, Lidingö for this information.

9. Åsa Ahrland will publish on this particular history.

10. Sten Karling, *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtrestilens genombrott*, Stockholm 1931, the chapter on 'Rokokoarkitekturen'; the reference is to J.F.H. Drevon, *A Journey through Sweden*, translated into English by W. Radcliffe, London 1790, p. 106 and following. I owe this information to Maria Flinck, Vällingby.

11. Åsa Ahrland, 'Övedskloster. Lanthushållning och estetik i 1700-talets anda', *Lustgården* 1995, pp.83-98.

12. It also explains why Dutch printers like Petrus Schenk produced series of smaller garden engravings, depicting Swedish gardens, the *Icones Praetoriorum ac-villarum, variorumque publicorum Regis Sueciae Aedificiorum Quas Serenissimo Ac Potentissime Principis Ac Domino Carolo Duodecimo Suecorum Gothorum, Wandalorum etc. etc. etc. Regi omni animi divotione offert et inscribit Petrus Schenk Sculptor Amstelaedamensis* (20 plates). This edition seems to have some relationship with the *Suecia Antiqua*, but further research has to clarify the origin of the plates in this series, which undoubtedly was partly meant for the Swedish market.

13. See for example Piet Oudolfs 'Drömparken' in Enköping, realized in 1995/96 and the Swedish translation of his book *Droomplanten.*

About the author

Erik A. de Jong teaches architectural and garden history at the Vrije Universiteit, Amsterdam. He is currently working on a book of drawings of garden designs, made under Dutch influence for the Habsburg emperor Rudolf II in 1592/93 and on a short history of Dutch garden and landscape architecture (from 1600 and on). He serves as a member on the boards of the Dutch Garden Foundation in Amsterdam and the Clusius Foundation in Leyden, and is also a member of the Dutch Cultural Commission of Unesco. Besides editing *Tuinkunst*, the Dutch Yearbook for the History of Garden and Landscape Architecture, he tends a small villa garden in Haarlem.

Artikeln bygger på ett föredrag som den kände holländske trädgårdshistorikern Erik A. de Jong, höll på Forum för Trädgårdshistorisk Forskning i Lund 1995. De Jong redogör för den holländska formella trädgårdens särdrag. De är delvis betingade av landets speciella geografiska förhållanden, men avspeglar också holländarnas syn på förhållandet mellan natur och konst. Förmågan att gestalta hela landskap, att placera hus och trägård i odlingslandskapet, sätts ofta i samband med holländsk trädgårdskonst.

ISSN 0349-0033

A celebration of water

Text och foto: Peter Hayden

Vattnet är utgångspunkten för denna skildring av parker och trädgårdar i S:t Petersburg, staden som grundades för att bli Rysslands fönster mot väst och tsarernas huvudstad. Intresset för rinnande vatten och fontäner nådde sin höjdpunkt under början av 1700-talet.

I få stora städer är man så ständigt och angenämt medveten om närvaron av vatten som i S:t Petersburg med sina många kanaler, sin mäktiga flod och Finska Viken, den betydelsefulla länken mot väst.

Vatten är också det mest betydelsefulla elementet i de parker och trädgårdar som Peter den store och hans efterträdare skapade i staden och dess närhet, även om vattnet användes på olika sätt alltefter trädgårdskonstens växlande ideal.

Peter den store var livligt intresserad av trädgårdskonsten och speciellt fängslades han av fontäner.

Han hade goda möjligheter att studera västeuropeiska förebilder under sina resor till Berlin, Holland, England och Frankrike. I hans bibliotek, som numera förvaras i S:t Petersburgs Vetenskapsakademi, finns flera berömda verk. I hans ägo fanns också två album med originalritningar av Le Nôtre från anläggningarna i Versailles, Trianon och Marly.

Sommarträdgården

Den första av Peter den stores trädgårdar var Sommarträdgården i S:t Petersburg. Den omges av floden Neva i norr, av kanalerna Fontanka i öster och Mojka i söder. Arbetena på-

Stora kaskaden, den mest berömda fontänen i Peterhof, ses kanske med blandade känslor av svenska besökare. Den anlades dels för att fira 25-årsdagen av slaget vid Poltava, dels till minne av freden i Nystad 1721 då Sverige avträdde bl.a. sydöstra Karelen och Ryssland fick tillträde till Östersjön.

började 1704 och de första fontänerna ritades av Ivan Matvejev.

En plan för trädgården från 1716-1717 av Le Blond visar många fontäner och dammar. Ett sommarhus omgavs av vatten för att tillförsäkra tsaren enskildhet.

Där fanns även en mångfald av vattenfåglar som fungerade som levande ornament. En grotta påbörjad 1713 hade väggar klädda med snäckskal, färgade stenar och glas. I dess mittersta rum fanns en fontän och en staty av Neptunus – i sidorummen flera andra fontä-

ner. Och ur en märklig vattenorgel ljöd musik när fontänerna spelade.

Något senare anlades en labyrint med en serie fontäner med motiv från Aesopus fabler, troligtvis efter ritningar av Zemtsov. En stig kantad av tuktade häckar ledde till de 32 fontänerna med statyer av förgyllt bly.

B. F. Rastrelli ritade en kaskad för Sommarträdgården med tillhörande amfiteater och många nya fontäner tillkom mot mitten av århundradet. En lekfull fontän som sprutade vatten på dem som gick över en bro stammar från Peter den stores tid.

Till sist var det också vatten som åstadkom förstörelsen av fontänerna i Sommarträdgården genom den katastrofala översvämningen år 1777. Eftersom fontäner vid denna tid var omodernt brydde man sig inte om att restaurera dem.

Det främsta vattenmotivet i parken är numera Karpdammen, en stor bassäng från 1714–16, som restaurerades 1961–62.

Peterhof

Slottet Peterhof - Petrodvorets - är beläget ca 20 km söder om S:t Petersburg, nära kanten av en naturlig terrass ca 15 meter ovanför och omkring 600 meter från Finska Viken. Detta läge gav utmärkta förutsättningar för vattenkonster och slottsparken är också en av världens mest storslagna vad gäller vatten.

Ett stort antal arkitekter har arbetat i denna park men det var fransmannen Le Blond som bidrog mest, trots att han verkade där endast från 1716 till sin död 1719.

Till skillnad från Versailles, som Peter den store försökte överglänsa, har Peterhof en utomordentligt riklig tillgång till vatten. Numera används under sommarmånaderna omkring 3 000 liter per sekund under 10-12 timmar per dag. Peter gav sig själv i väg för att leta efter vatten och han fann också, år 1720, källor vid Ropsja, ca 24 km bort. Hundratals soldater kommenderades till arbetena när dessa snart därefter påbörjades och ett system av kanaler och reservoarer byggdes under ledning av vattenbyggnadsingenjören Tuvolkov. Den 8 augusti 1721 begav sig Peter den store själv iväg till Ropsja för att ansluta det nya vattensystemet till floden Kavasji och nästa morgon kunde fontänerna spela för första gången.

Tillägg och förbättringar fortsatte under 1700-talet och in emot 1800-talet. I parken finns nu 40 km kanaler och 18 reservoarer med en total yta på nästan 100 ha och en kapacitet på 1 300 kubikmeter.

Stora kaskaden

Det viktigaste vattenmotivet i parken är Stora kaskaden som flyter från en grotta under terrassen ned mot Simsonbassängen och vidare till kanalen som rinner ut i Finska Viken. Denna kaskad med sina många tillhörande fontäner och statyer är en allegorisk hyllning till Rysslands seger över Sverige och till att Ryssland åter fick tillträde till Östersjön - trädgårdsarkitekturens mest imponerande segerhyllning.

Fontänens centrala figur är Simson som tvingar isär ett lejons käftar (lejonet i det svenska riksvapnet) för att ge plats för en vattenpelare som reser sig 21 meter upp i luften, högt över alla andra fontäner.

Denna fontän anlades för att fira 25-årsdagen av slaget vid Poltava 1709, då Ryssland vann en avgörande seger på S:t Simsons dag.

Fontänstatyer med Neptunus, flodgudar, tritoner, najader och sirener - alla deltar de i firandet av denna seger och det ryska herraväldet till sjöss.

Bland de mera märkvärdiga av Peterhofs 173 fontäner är Neptunusfontänen, som omges av sjöhästar, delfiner, småtritoner och ett sjölejon, Romerska fontänen, Adam och Evafontänerna, Stora fontänen ovanför terrassen samt fon-

tänen i Orangeriträdgården, där en triton strider med ett sjöodjur.

En fontän från 1725 som visar en mops jagande fyra ankor runt en liten damm finns ännu kvar, om än med spår av betydande restaurering. Motivet är hämtat från Aesopus fabel om pudeln och de fyra ankorna. Ursprungligen fanns där en anordning som gjorde att hunden skällde och ankorna kvackade.

I Solfontänen rör sig en gyllene skiva från vilken vattenmunstycken strålar ut ovanför en ring av sprutande delfiner. I Menageridammen, så kallad därför att Peter den store tänkte sig den som en del av ett menageri, hölls svanar och andra dekorativa djur. Under 1700-talets senare del kom den att användas för bad och båtturer.

Skämtfontäner

I Peterhof finns också några av de bäst bevarade skämtfontänerna från 1700-talet. De tre furornas fontän, anlagd 1784, kunde år 1958 återställas efter en gammal ritning. En annan restaurering gjordes under efterkrigstiden av Ekfontänen med dess 500 vattenstrålar. Den ritades ursprungligen av Rastrelli 1735 och byggdes om 1802, då den omgavs av tulpanformade fontäner.

Paraplyfontänen från 1796 är en särskild favorit bland de barn som besöker parken. Den omsluter dem som går under den med en mur av vatten, medan Bänkfontänen har till uppgift att stänka ned de oförberedda.

De tre små palatsen i parken är alla förbundna med vatten, var och en på olika sätt. Monplaisir uppfördes vid Östersjöns strand för att Peter den store skulle kunna se passerande fartyg, Hermitaget omges av en vallgrav som skydd för enskildhet och Marlypalatset är placerat bland fiskdammar. Därifrån sägs Peter den store ha kunnat ringa i en klocka för att beställa fisk till maten.

Vid Finska viken

Havskanalen, som delar den nedre parken i två delar omges av 22 fontäner och förbinder slottet med Östersjön. Den symboliska närvaron av havet bidrar mycket starkt till Peterhofs speciella karaktär och det intryck besökaren får. Som brukligt var vid denna tid väntades besökarna anlända per båt och det bästa sättet att närma sig slottet är ännu idag sjövägen.

Många av parkerna och trädgårdarna kunde nås via kanaler, bland dem Oranienbaum, numera Lomonosov, Strelna och Jekaterinhof. De båda första av dessa står på samma naturliga terrass som Peterhof med utsikt över Finska Viken. Båda planerades med en nedre park, som pryddes av fontäner och en övre park med dammar som tjänade både som parkornament och som reservoarer för fontänerna nedanför.

I dag finns inga spår av vare sig det lilla slottet vid Jekaterinhof, som förstördes av brand under 1920-talet eller av den anspråkslösa trädgården, välkänd från en gravyr av Zubov 1717. Ännu kan man dock finna den korta smala kanal som leder från platsen för slottet till floden.

De kejserliga herresätena vid Dubki med namnen Nära, Mitten och Långt bort, som var belägna på norra sidan av Finska Viken anlades helt nära stranden och kunde nås via hamnar och sjögårdar. Trädgårdarna omgavs här av dekorativa kanaler, av nödvändighet eftersom deras sumpiga mark måste dräneras. Van Swietens plan från 1722 för Dubki visar att även här fanns fontäner i trädgården. Föga återstår i dag av dessa parkanläggningar.

Tsarskoje Selo

Det viktigaste vattenmotivet vid Tsarskoje Selo, numera Pusjkin, var under 1700-talet en stor sexkantig bassäng med vatten via en kanal från källor nära byn Stora Vittolovo, ca 6 km

därifrån. Dess yta speglade Rastrellis underbara grotta, invändigt klädd med havssnäckor och utvändigt dekorerad med Neptunmasker, tritoner, nereider, delfiner och sjöhästar.

I parken fanns även andra dammar och kanaler men det höga läget gjorde det omöjligt att anlägga fontäner.

Fontäner och regelbundet formade dammar var helt främmande för de nya idéer som kom från England i slutet av 1700-talet och i fortsättningen skulle vattnet få rinna fritt i de ryska parkerna - i en strävan att efterlikna naturens outtömliga mångfald.

Katarina II förespråkade den nya landskapsstilen. Hon skickade den ryske arkitekten V. I. Nejelov och en av hans söner till England för att studera och John Bush, som var född i Hannover, övertalades att sälja sin plantskola i Hackney och bege sig till Ryssland för att arbeta för kejsarinnan.

Vid Tsarskoje Selo omformade Bush och Nejelov en stor del av parken. Den stora dammen förlorade sin geometri när den försågs med vikar, vattenfall och öar. Det blev nu regel att hela ytan av en sjö eller damm inte skulle kunna ses från alla vinklar - något skulle alltid vara dolt för att tillföra ett drag av mystik. Märkliga dekorativa byggnader uppfördes vid sjön i Tsarskoje Selo, t ex ett Monument till åminnelse av ryska segrar till sjöss och Nejelovs båthus i gotisk stil, kallat Amiralitetet. Här gavs skydd för både båtar och svanar.

Vattnen leddes i nya vindlande lopp och nya vattenytor skapades i parken med öar och konstfullt formade stränder. Dessa nya vattenmotiv försörjdes med flöden från källor vid Tajtsij, omkring 17 km därifrån.

Den gamla formträdgården öster om slottet togs inte bort, såsom kunde ha skett i England och på en av terrasserna konstruerade Nejelov månformade dammar, påverkad av en gravyr från Studley Royal. I parken finns en berömd statyfontän, anlagd 1810 av P. P. Sokolov - inspirerad av en av Aesopus fabler föreställande en flicka med en sönderslagen kanna. Hon har snubblat i dagdrömmar och betraktar sorgset hur innehållet oavlåtligt rinner ut ur det sönderslagna kärlet.

Pavlovsk

Det viktigaste vattenflödet i Pavlovsk är den av poeter besjungna floden Slavjanka, som rinner 2,5 km genom slottsparken. Charles Cameron anses ha varit ansvarig för den äldsta landskapsparken i Pavlovsk, som omfattar större delen av Slavjankas dalgång. Den förbättrades efter engelska förebilder men det skulle inte förvåna om John Bush, som var Camerons svärfar, också har varit delaktig. Små dammar dämdes upp för att spegla slottet och de trädbevuxna sluttningarna och flodens lopp utökades genom ett underjordiskt tillflöde från floden Izjora.

Andra dammar tillskapades genom dränering av sumpiga områden och med hjälp av vatten från Tsarskoje Selo. Det var detta senare tillskott som gjorde det möjligt att anlägga dammar ovanför flodens vänstra strand där några imponerande vattenfall flödar ned över den branta sluttningen.

När en kaskad 1799 anlades mittemot slottet flyttades den av Cameron komponerade Apollokolonnaden till en höjd vid sluttningen ovanför kaskaden. Den hade tidigare stått nära parkens ingång. Placeringen hade planerats av Quarenghi och kanske inspirerats av Vestatemplets läge nära floden Anienes fall vid Tivoli. Vattnet som strömmade genom kolonnaden skulle utan tvivel föreställa den kastaliska källan som förknippas med Apollo på berget Olympia.

Med tiden underminerades kolonnadens grunder av vattnet och den rasade samman under en storm år 1817. Man upptäckte genast att anläggningen härigenom antagit skepnaden av en gammal ruin, vilket högeligen

I Gatjina var vattnet lika betydelsefullt som i Peterhof, men förekommer här mest i form av sjöar och dammar med mycket klart vatten. De väl valda träden vid stränderna speglar sig vackert i vattenytorna.

ökade dess värde och den reparerades därför inte.

Längre bort längs dalen där Cameron ovanför floden hade anlagt den Runda dammen skapade han nu den Stora kaskaden som fick sitt vatten från dammen vid den gamla Schweizervillan. Samtidigt ritade Vincenzo Brenna en ruinkaskad som anlades mellan de områden som kallades Gamla Sylvia och Nya Sylvia. Ruinkaskaden omgavs av fragment från gamla statyer och kolonner - allt för att påminna om tidens gång och livets förgänglighet. Alla tre är numera torrlagda.

Det sista skedet av anläggandet av landskapsparken i Pavlovsk anförtroddes åt den store scenografen Pietro Gonzaga, som mot slutet av sitt liv slog om och ägnade sig åt att skapa parker. Gonzaga använde sig i stor utsträckning av vatten när han omskapade den tidigare Paradgården. Här låg den förtrollande Rosa paviljongdammen, som speglade de träd han med stor omsorg låtit plantera.

Gatjina

I Paul I:s park i Gatjina var vatten lika betydelsfullt som i Peterhof, även om det här användes på ett helt annat sätt. I parkens mitt finns en grupp av sammanhängande sjöar och dammar med ovanligt klart vatten. I deras speglande ytor återges himlens föränderliga mönster, vattenbrynens av slumpen skapade arkitektoniska former och det utsökta färgspelet från de noggrant utvalda träden längs stränderna och på de skickligt utplacerade öarna - barrträdens mörkt gröna och pilarnas silver är förhärskande. Små stigar runt sjöarna leder besökaren till Gatjina via en serie märkliga vattenlandskap. Längs efter en kedja av öar tvärs över Vita sjön, som fogats till varandra och mot stranden med broar, leder en väg med utsikt på alla sidor över sjön.

I parken finns vattenfall och en vattenlabyrint bestående av ett invecklat mönster av små öar i Vita sjöns bakvatten. Inte långt därifrån leder en kort och smal kanal från sjön

till en liten hamn och till Amiralitetet, där segelbåtar av olika slag låg förtöjda. År 1779 sjösattes här en stor lustjakt och en fregatt som blev kvar i Vita sjön under hela 1800-talet.

Under åren från 1765 till 1783 ägdes egendomen av Katarina den storas favorit greve Grigorij Orlov. Efter Orlovs död 1783 överlämnades den av Katarina till sonen Paul. Gatjina blev det residens han älskade mest.

Enligt nyligen gjorda forskningar framställs John Bush som huvudansvarig för landskapets utformning, biträdd av Charles Sparrow och en irändare, James Hackett, som tillbringade många år där.

Elaginön

Joseph Bush, son till John, hade redan arbetat för G V Orlov på Elaginön när denna år 1817 förvärvades av Alexander I som ett tillfälligt sommarresidens för änkekejsarinnan Maria Feodorovna. Här fick Carlo Rossi uppdraget att bygga ett slott och Joseph Bush att planera parken.

Elaginön saknade dränering och drabbades av svåra översvämningar. Bush lyckades lösa båda dessa problem. Samtidigt som han omformade landskapet genom att låta gräva ut en rad dammar kunde grävningsmassorna användas för att stabiblisera marken i de sumpiga områdena. Strandlinjen kunde också utvidgas och inbankas. Det lugna vattnet i dessa dammar som speglar trädens efter årstiderna skiftande färger utgör en tydlig kontrast till den strömmande floden som omger ön.

Peterhofs landskapsparker

Den första landskapsparken vid Peterhof, den Engelska parken, planerades av James Meader. Han kom till S:t Petersburg för att arbeta för Katarina den stora i maj 1779, samma år som hans bok *The Planter´s Guide* kom ut.

Vattnet spelade en viktig roll i den Engelska parken, som inramade Quarenghis Engelska palats. Där fanns vida dammar, vattenfall och slingrande vattendrag. Via en kanal kunde man färdas i båt den korta vägen mellan denna

Paraplyfontänen, barnens favorit i Peterhof, bildar en ridå av vatten.

Tsarskoje Selos berömda statyfontän föreställande en flicka med sönderslagen kanna. Hon betraktar sorgset hur innehållet ständigt rinner ur det sönderslagna kärlet.

park och Peterhofs stora trädgård. Meaders välgjorda akvareller återger högst intressant de scenerier han här skapade. Den Engelska parken led stor skada under det senaste kriget, då även palatset förstördes.

Alexandriaparken vid Peterhof, som omgav Nikolaus I:s Palatsvilla planerades av byggnadens skotske arkitekt Adam Menelaws med hjälp av en arbetsstyrka på mer än 1 000 man.

Bland de idylliska landskap han skapade fanns dammar och vattendrag. Ett vattenfall gav ökat behag åt en naturlig ravin, och närheten till Östersjön utnyttjades skickligt som bakgrund till planteringar och vid planeringen av vägar och stigar. På andra sidan av vägen mellan S:t Petersburg och Oranienbaum medverkade Menelaws vid anläggandet av den vackert trädbevuxna Alexandrinskijparken - numera Proletarskij - med en konstfullt formad sjö, i vilken finns tre öar.

Inte långt därifrån påbörjades 1838 arbetet med att omforma ett sumpigt område till en landskapspark, Kolonistkij, vars viktigaste motiv var den vida Olgindammen med sina två öar. På den större av dessa byggdes en villa i pompejansk stil av arkitekten Stackenschneider.

Skapare av denna park liksom Lugovojparken var ingenjören M. Pilsudskij och de framstående trädgårdsmästarna P. Erler och P. Archipov. Lugovojparken ligger mellan Peterhof och byn Babigon längs efter Simsonkanalen, som förser Peterhofs fontäner med vatten. Där formades ett pittoreskt landskap med dammar, ängar, träd och parkbyggnader, bland dem en kvarn.

Till förnöjelse för tsaren och hans familj fanns där gondoler i vitt och guld och klädda med röd sammet.

Återställande efter kriget

De äldre kejserliga formträdgårdarna led oerhört stor skada under kriget genom både krigsrörelserna och onödig förstörelse från de ockuperande styrkornas sida. Man har dock genomfört restaureringar av en ovanlig omfattning och kvalitet, särskilt vid Peterhof, Tsarskoje Selo och Pavlovsk.

I detta imponerande återuppbyggnadsarbete blev återställandet av Simsonfontänen den mest symbolmättade händelsen. Skulpturgruppen med Simson och lejonet hade förts iväg till Tyskland som krigsbyte tillsammans med andra statyer från den Stora fontänen. Den kunde aldrig återfinnas men en replik gjordes av den ryske skulptören V. L. Simonov och den 14 september 1947 kunde vattnet högtidligen släppas på.

Framför palatset, som fortfarande stod i ruiner sköt en vattenpelare triumferande upp från bronslejonets mun och för de tusentals åskådare som mindes belägringens fasansfulla dagar fick denna vattenhyllning symbolisera ännu en seger över en obetänksam makts erövringståg mot Ryssland. Denna dag fick lejonet föreställa inte Sverige utan det Tredje rikets besegrade arméer.

Om författaren

Peter Hayden är park-och trädgårdshistoriker, född 1928 och bosatt i Staffordshire, England.

Han har varit ordförande i The Garden History Society och har inom sitt specialområde medverkat i uppslagsverken The Oxford Companion to Gardens, The Royal Horticultural Society's Dictionary of Gardening, med artiklar i tidskrifterna Garden History, The Garden, House and Garden, Country Life och i Landscape Design.

Hans speciella kunskapsområde är Rysslands parker och trädgårdar, som han beskrivit i flera uppsatser, t.ex. denna i Landscape design, nr 162 från augusti 1986 med titeln "A Celebration of Water" – en titel som man svårligen kan finna en fullgod svensk översättning till.

Peter Haydens text är översatt av Gunilla Schildt.

The article has been published in *Landscape Design*, No. 162, August 1986.

ISSN 0349-0033

Tavrichesky Garden in St. Petersburg

Troubled by water

by Maria E. Ignatieva, Andrei L. Reiman and Ludmila J. Vorontzova

A popular park in central St. Petersburg is in trouble. Laid out in the 1780's Tavrichesky Garden was one of the finest landscape gardens in Russia. But big floods in 1924 – and World War II – put an end to its glory. The garden never fully recovered from these two disasters. It is now in great need of repair, especially of the hydrological system.

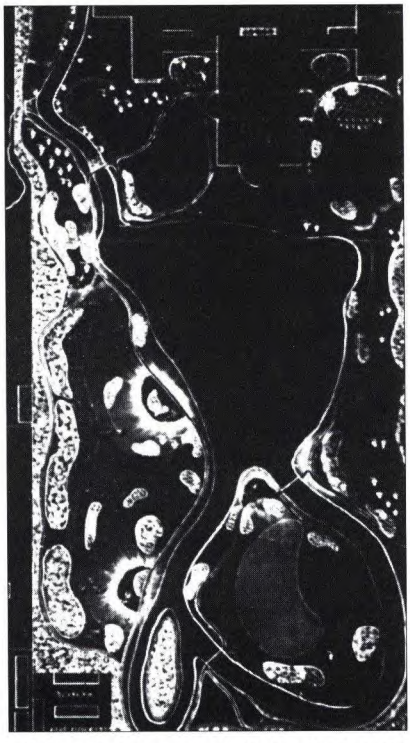

Plan of the central parts of Tavrichesky Garden in 1786. Scientific-Investigation Museum of the Academy of Art in St. Petersburg.

Tavrichesky Garden (Taurida Garden) is situated in the central part of St. Petersburg. The garden covers 23.70 hectares and is the largest green area and recreation site in this region.

Tavrichesky Garden was laid out in the 1780's next to the palace of Duke Gregory Potiomkin-Tavrichesky. One of the first landscape gardens in St. Peterburg, it was constructed under the supervision of the English gardener William Gould (1735–1812) who came to Russia in 1776.

At that time, the main feature of the garden was a big artificial pond connected with a loop-shaped canal with two cascades and another, smaller pond. The pond's slopes were coated with mosses and covered with cobblestone.

The 21-kilometer-long Ligovsky Canal[1,2], constructed 1718-1722, supplied water for the hydrological system of the garden. In 1891 the open canal was turned into a closed conduit for a better supply of water to the ponds. The canal was connected, in turn, to the small local river Samoroika. Sterlet fish was introduced into the garden ponds.

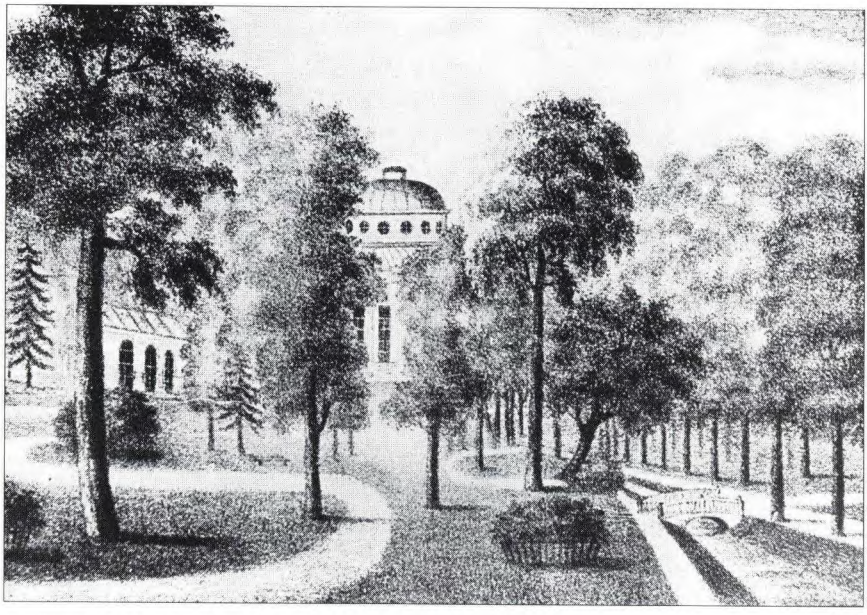

Tavrichesky Garden in the 1830s. Northern musical album, 1832, Lithograph (collection of A. A. Saveliev), Archives of the Government Inspection of the Monument Protection in St. Petersburg.

Large quantities of soil were obtained when the pond was constructed, and William Gould used this material for shaping hills and hillocks. These were designed to give the garden the impression of "the pleasing variety of hills and slopes".[3] William Gould's intentions were followed by his gardener and an illusion of space was created in the small garden area.

According to the plan of William Gould, some of the garden's acres were to be set aside as pasture-land for five or six cows. The wife of a garden journeyman was retained to look after the cows, and to make English butter and cheese.[4] The idea of imitating rural sceneries and simple village life was very fashionable at this time in landscape park designs.

Tavrichesky Palace was built from 1782 to 1790 to the plan of architect Ivan Starov. It is one of the best classic style buildings in St. Petersburg.

The winter garden inside was one of the biggest in St. Peterburg. Flower seeds and bulbs for it were brought from Holland, orange-trees were obtained from Oranienbaum.[5] Greenhouses, hothouses and hotbeds for growing cucumbers, peaches and pineapples were also laid out. In the time of Duke Potiomkin, Tavrichesky Garden was "the most magnificent garden in St. Petersburg".[6]

Catherine the Great's "autumn house"

After the death of Potiomkin, Catherine the Great made Tavrichesky Palace and Garden her private residence.

The project of a boat harbor in front of the palace, in the form of a canal with an oval scoop, was suggested. Thus Catherine could travel by boat from the Winter Palace to the "autumn house" (Tavrichesky Palace). The design of the facade part of the ensemble in

Tavrichesky Palace was completed in 1790, facing the garden pond.
Photo: Maria Ignatieva, October 1995.

the form of a canal was constructed in the tradition of Peter the Great's sea garden and park residences: Peterhof, Strelna, Oranienbaum, Ekaterinhof.

Many trees and flowers from England were imported during this time. Additional ponds were made as well. In 1793 additional planting of broad-leaved trees was carried out.

For example, one document in the archive (dated 1793) contains a request for 300 oak trees for 300 rubles (a large amount of money at that time).[7]

A special ditch surrounded the garden.[8]

At the end of Catherine the Great's reign, Tavrichesky Garden was one of the best of St. Petersburg's gardens.

But the problems connected with the difficult natural hydrographic situation and the park's complicated hydro-system could be observed even at this time. For example, in 1793 a drainage pipe and special canals were constructed around the palace for "rejection of the dampness".

After the death of Catherine II, many elements of Tavrichesky Garden, especially the hydrological system, were unfortunately destroyed.

Open to the public

In the 19th century a new stage of Tavrichesky Garden history began. The former tsar's residence was opened to the public for the first time in 1866.

The area around the garden was taken in use for private and profitable houses. The building of a new waterworks cut off the front perspective of Tavrichesky Palace from the Neva river.

At the beginning of the 20th century the ditch and part of the small pond were filled up. The

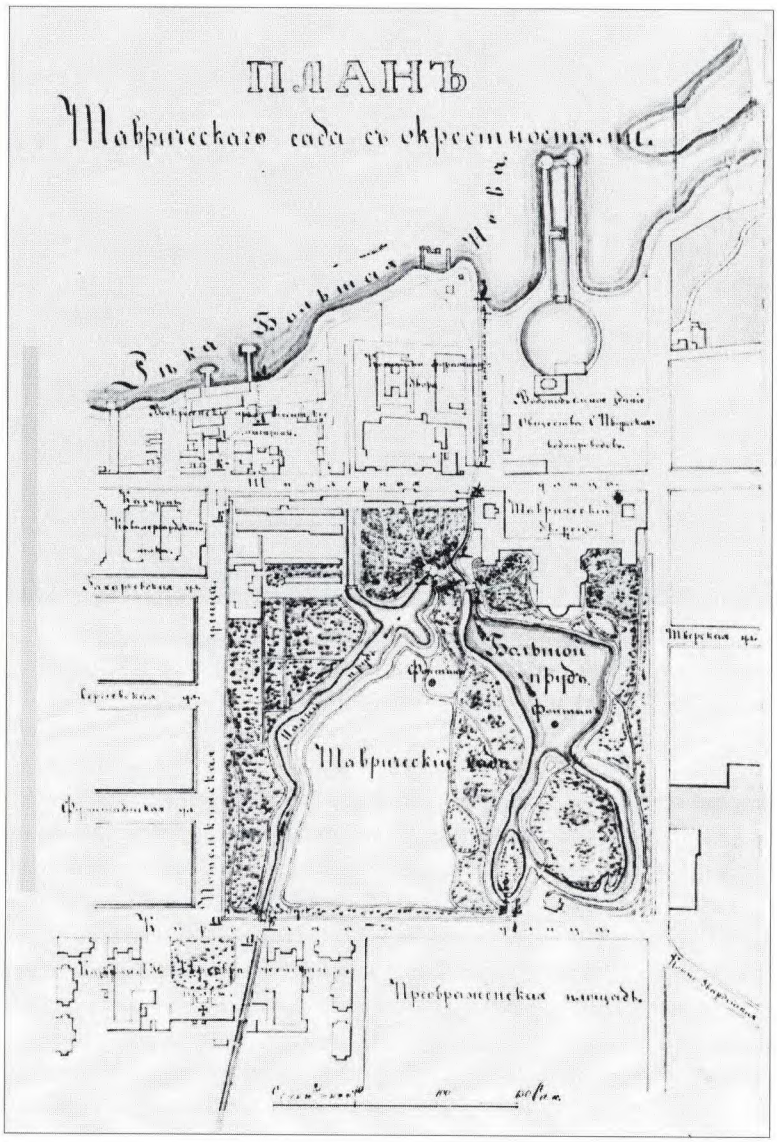

Plan of Tavrichesky Garden in 1891, indicating all the elements of the hydrological system. At the top, the canal with the oval scoop. Russian State Historical Archives.

water from Ligovsky Canal ceased to supply the garden's ponds, and the hydrological system was joined to the city's water system. The dams as well as the cascades were dismantled and a single dam was constructed to support a constant water level in the ponds.

In 1874, the ponds were cleaned, and some garden repair was done. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century the Garden was used for exhibitions, charity concerts, other performances and for sports competitions (tennis, figure skating).

The big flood

After the biggest flood in St. Petersburg's history, in 1924, and the severe damage sustained

Restoration works in June 1945. Archives of the Government Inspection of the Monument Protection in St. Petersburg.

during World War II, the Garden was gradually restored.

In 1956 Tavrichesky Garden was renamed the City Children's Garden. Monuments of children-pioneer heroes were erected, a stage for art performances, a boat station and children's attractions were opened.

In 1970, the last stage of the garden reconstruction was completed. New lawns, green plantations and flower-beds were laid out. The drainage system was repaired again, and dead trees were removed.

However, neither preliminary ecological investigations of plant communities nor intensive research of the complicated hydrological system were ever done. As a result, only one year after the restoration many old trees died, the lawns deteriorated and a number of them became waterlogged.

In 1985, the necessity of repair works arose again. The restoration has been completed but, as before without any preliminary investigations of the garden's ecosystem.

A popular park

At present, Tavrichesky Garden is one of the most popular recreational sites in the central part of St. Petersburg. All plantations are exposed to a very high level of usage by the public.

Between 1992 and 1994 the floro-phytocoenological investigations of the green plan-

One of the typcial lawns with dominance of *Poa, Polygonum, Plantago* and *Potentilla*, resistant to tramping.
Photo: Maria Ignatieva, June 1995.

tations of the garden were completed.[9] One hundred and thirteen herbaceous vascular plants, 20 species of trees and 18 species of shrubs, were noted. Systematic (taxonomic) analysis shows the domination of the *Poaceae* (grass) and *Asteraceae* (aster) families that is typical for gardens and parks with high attendance of people.

The vegetation of Tavrichesky Garden is a mosaic of different plots such as woody massifs (with a woody canopy of varying density), woody-shrubby groups, lawns and flower beds.

The woody massifs are formed mainly of broad-leaved species. Among them, *Ulmus laevis, Ulmus glabra, Quercus robur, Acer platanoides, Tilia cordata, Fraxinus excelsior* dominate. In Russia, the tradition of planting broad-leaved trees dates back to Peter the Great.[10] Fifty nine percent of these trees range from 41 to 100 years in age. Twenty four percent are over 100 years old.

Dying trees

The condition of many trees is very bad. Statistics from last year show that 30 trees die every year. More than 100 dead trees were cut down during 1995 alone!

Typical ruderal species, resistant to tramping, such as *Plantago major, Poa annua, Polygonum aviculare, Potentilla anserina* (on more wet microhabitats *Deschampsia caespitosa, Ranunculus repens)* are dominant in the lawns of Tavrichesky Garden.

The first lawn-grass mixture probably consisted of *Poa pratensis, Trifolium repens* and *Dactylis glomerata*. These plants were forced out by species tolerant to anthropogenic factors. A total of 30 species were observed in the lawns, with the main portion belonging to weed-meadow and weed-ruderal phytocoenose groups. Dominance of weed-ruderal and weed-meadow plants indicates instability in a garden ecosystem.

As a result of the investigation of Tavrichesky Garden and of the ecological aspects of St. Petersburg parks and gardens, we could identify a special group of plants indicating the anthropogenic transformation of lawns. We call these species recreaphytes. Those resistant to permanent tramping are: *Poa annua, Plantago major, Polygonum aviculare, Potentilla*

Trees and shrubs in Tavrichesky Garden

Nomenclature according to the monograph: S.K. Czerepanov, *Plantae vasculares Rossicae et Civitatum Collmitanearum*. S. Peteropolis "Mir I Semia-XCV" MCMXCV, 1995, 990 pages

Cupressaceae
1. *Thuja occidentalis* L.

Pinaceae
2. *Larix sibirica* Ledeb.
3. *Picea pungens* Engelm.

Aceraceae
4. *Acer platanoides* L.
5. *Acer negundo* L.

Betulaceae
6. *Betula pendula* Roth
7. *Betula pubescens* Ehrh.
8. *Alnus incana* (L.) Moench

Berberidaceae
9. *Berberis thunbergii* DC.
10. *Berberis vulgaris* L.

Caprifoliaceae
11. *Lonicera tatarica* L.
12. *Symphoricarpus albus* Suksdorf

Cornaceae
13. *Swida (Cornus) sericea* (L.) Holub
(*Swida stolonifera* (Michx.) (Rydb.)

Fagaceae
14. *Quercus robur* L.
15. *Quercus rubra* L.

Hydrangiaceae
16. *Philadelphus coronarius* L.

Oleaceae
17. *Fraxinus excelsior* L.
18. *Syringa vulgaris* L.
19. *Syringa josikaea* Jacq. fil.

Rhamnaceae
20. *Rhamnus cathartica* L.

Rosaceae
21. *Cotoneaster lucidus* Schlecht
22. *Crataegus sanguinea* Pall
23. *Malus domestica* Borkh.
24. *Padus (Prunus) avium* Mill.
25. *Physocarpus opulifolius* (L.) Maxim.
26. *Rosa rugosa* Thunb.
27. *Sorbus aucuparia* L.
28. *Spiraea media* F. W. Schmidt
30. *Spiraea salicifolia* L.

Salicaceae
31. *Salix fragilis* L.
32. *Salix alba* L.
33. *Salix caprea* L.
34. *Populus balsamifera* L.

Sambucaceae
35. *Sambucus racemosa* L.

Tiliaceae
36. *Tilia cordata* Mill.

Ulmaceae
37. *Ulmus glabra* Huds.
38. *Ulmus laevis* Pall.

anserina, Lepidodeca suaveolens (Matricaria chamomilla), Trifolium repens, and *Ranunculus repens.*

We recommend, therefore, an admixture of recreaphytes to seeds used for areas with a high level of tramping.

Causes of trouble

The primary factors responsible for the present bad condition of trees and lawns in Tavrichesky Garden are:

1. Disturbance of the drainage system resulting in stagnation of water on the surface of lawns and over the in-root system (especially dangerous in winters without snow).

2. High level of tramping all over the garden resulting in serious compaction of the soil.

At present the hydrological system of Tavrichesky Garden is in a terrible condition:

1. The bottoms of ponds and canals are covered by a 30 centimeter layer of silt.

2. The slopes of ponds and canals are destroyed.

3. The hydrological regime of the ponds is in disorder. (A part of the old destroyed drainage conduit is visible in the garden area.)

Most important of all, Tavrichesky Garden is in serious need of scientific investigation and reconstruction of its hydrological system.[11] We strongly recommend the following: investiga-

tion of the historical drainage system; the evolution of the hydrosystems; soil water regimes, water tables and other ecological factors influencing the garden's ecosystem.

Gathering of further baseline data is important to evaluate the current state of the park's ecosystem. Analyses of chemical and bacteriological conditions of the pond water, bottom layers and park soils, and investigations of the hydro-fauna of all reservoirs are a very important part of the preliminary works. All facts amassed should then form a sound basis for further scientific decisions on the hydrological regime, projects of drainage systems, the construction of bottoms and slope strengthening and an ecologically sound technology to be used for cleaning the ponds in Tavrichesky Garden.

Positive results of the development of the plant communities in Tavrichesky Garden can only be expected after a restoration of its hydrological system according to ecological principles.

References

1. Nezhihovsky, P., 1981, *River Neva and Nevskaya Guba*. Lenisdat, p. 28-29
2. Pilyaev, M., 1994, *Forgotten Past of St. Petersburg Suburbs*. St. Petersburg, p. 148.
3. Cross, Antony, 1991, *Russian gardens*, British gardeners/Garden History, Vol. 19, Number 1, p. 15
4. *Central State Archive of Crimea*, Fond 535, opic 1, d. 1786, list 4, 5.
5. *Central Archive of Crimea*, Fond 535 (archive of V. Popov), opic 1, d. 1599, list 1.
6. Michnevich, V., 1874, *All Petersburg on the Palm*, p. 118
7. *Central Archive of Crimea*, Fond 535, opic 1, d. 1786, list 2.
8. Reiman, A., 1995, *Tavrichesky Garden*. History, Archive of the Government Inspection of the Monument Protection in St. Petersburg.
9. Ignatieva, M., Milkova S., 1993, *Flora and Vegetation of Tavrichesky Garden*, Diploma, Department of Geo-Botany, St. Petersburg State University.
10. Ignatieva, M., 1994, *Investigation of the flora of St. Petersburg's green areas/Memorabilia Zoologica*, 49, p. 139-142.
11. Vorontzova, L., 1995, *Problems of the reconstruction of the hydrological system in Tavrichesky Garden*. Archives of the Government Inspection of the Monument Protection in St. Petersburg.

About the authors

Maria E. Ignatieva
Ph.D. Associate Professor in St. Petersburg Forest Technical Academy, Botany Department from 1989 to 1995. At present: Adjunct associate Professor, School of Forestry and Wood Products, Michigan Technological University, USA.

Andrei L. Reiman
Chairperson of the Department of Landscape Architecture, the Government Inspection of the Monument Protection in St. Petersburg.

Ludmila J. Vorontzova
Leading specialist of the hydrotechnical group of the Government Inspection of the Monument Protection in St. Petersburg

Tavricheski-parken i S:t Petersburg, som anlades på 1780-talet, var länge en av Rysslands finaste landskapsparker. Men den har förstörts av översvämningar – och förödelse i samband med andra världskriget – och befinner sig nu i ett miserabelt skick. Speciellt är det parkens hydrologiska system som behöver restaureras.

ISSN 0349-0033

Monrepos

Det förlorade paradiset

av Rainer Knapas

Monrepos, herrgården utanför Viborg, har för många i Finland under årtionden stått som symbol för en försvunnen värld, för drömmen om det förlorade paradiset, Viborg åren före kriget, de varma augustikvällarna 1939. Historiens legendskrivning har förstärkt uppfattningen om Monrepos som ett minneslandskap, förskönat av natur och människohand. I dag är parken ett minneslandskap över historiens grova intrampningar i konstens och kulturens värld.

Bakom legenden ligger en fascinerande berättelse om 1700-talets europeiska idéer och högkultur, från källorna till S:t Petersburg och slutligen materialiserade på den finska landsbygden. Nyckelpersonen i Monrepos historia är Ludwig Heinrich von Nicolay, en idealtyp för 1700-talets upplysta, lärda och vittra hovman. Han skrev dikt, översatte skådespel, samlade böcker och konst, ägnade sig åt arkitektur och trädgårdskonst, musicerade och delade sin tid mellan höga tjänster och ett romantiserande lantliv på egendomen Monrepos - "Vilan".

Personhistoriska uppslagsverk brukar nämna att Ludwig Heinrich Nicolay var född i Strassburg 1737, studerade vid universitet i samma stad, vistades i de berömda salongerna i Paris på 1750-talet, kallades till privatsekreterare hos ryske ambassadören i Wien, furst Golitsyn 1761, att han reste på en grand tour i Europa tillsammans med ryska ädlingar, och att han år 1769 kallades till lärare för tronföljaren i Ryssland, storfurst Paul Petrovitj, sedermera kejsar Paul I.

Vid tronföljarens hov var han senare kabinettssekreterare, bibliotekarie och finansförvaltare. Efter Paul I:s tronbestigning 1796 blev han statsråd och medlem av kejsarens kabinett, slutligen president vid Vetenskapsakademin i S:t Petersburg. År 1803 fick han avsked från sina tjänster.

Han bosatte sig på Monrepos vid Viborg, en egendom som han förvärvat redan år 1788 och därefter omskapat helt och hållet till ett lantställe i tidens smak och stil. Nyanläggningarna och nybyggnaderna låg inom ett vidsträckt parkområde. Ända sedan 1700-talets mitt hade Monrepos tjänat som sommarresidens, bl.a. för kommendanterna i Viborg och för guvernementets ståthållare på 1780-talet, hertig Friedrich Wilhelm Carl av Württemberg, broder till storfurst Pauls hustru, i Ryssland kallad Maria Feodorovna.

Nicolay inledde sitt författarskap - på tyska - redan under skolåren och fortsatte med det till sin död. Hans produktion rör sig inom 1700-talets alla typiska "mindre" genrer, bl.a. förtjusande fabler och idyller, några längre versepos med medeltida riddarmotiv och ett antal översättningar av dramatiska verk.

Hans skrifter finns utgivna i flera sviter med samlade verk: *Vermischte Gedichte und prosaische Schriften* 1792-1810, i åtta volymer, *Theat-*

Finskt och ryskt på Monrepos

Monrepos ligger i närheten av Viborg, på ön Linnasaari (Slottsön) i Finska Viken. Här anlades i slutet av 1750-talet en herrgård som senare förvärvades av Ludwig von Nicolay. Han gav den namnet Monrepos.

Finländaren Rainer Knapas beskriver i artikeln här invid de litterära, filosofiska och konstnärliga tankegångar som låg bakom utformningen av den stora park som hörde till egendomen.

Nicolay och hans maka avled år 1820 och deras son Paul fortsatte att bygga vidare enligt faderns planer. Parken underhölls omsorgsfullt och blev en mycket välkänd sevärdhet i Finland under den tsarryska tiden.

För Viborgsborna var Monrepos under många år ett kärt utflyktsmål. Enligt uppgift besöktes parken under 1920-talet årligen av omkring 10 000 personer.

Sedan Finland vid krigsslutet 1944 tvingats avträda Karelen till Ryssland började Monrepos snabbt förfalla. Huvudbyggnaden togs i bruk som barnträdgård. Senare anlades en nöjespark i anslutning till parken.

En besökare idag möter ett vackert landskap helt utan synliga spår av de gamla parkanläggningarna. Byggnaderna är i stort förfall och man kan med vemod tänka på det upplevelserika parklandskap som gått förlorat.

Sommaren 1995 ordnades ett internationellt symposium för parkhistoriker och landskapsarkitekter i det höga syftet att på sikt återställa Monrepos forna skönhet. I symposiet deltog finska, danska, svenska och ryska fackmän, bland dem Maria Ignatieva (se sid 39).

Under Dendrologföreningens resa "Runt Finska Viken" i juni 1996 ingick ett kort besök på Monrepos (se sid. 83). Det visade sig då att de mycket illa åtgångna herrgårdsbyggnaderna höll på att renoveras – av finnar! Där befann sig även professor Eeva Ruoff för att förbereda renoveringen av parkanläggningarna. Vi fick uppgifter som tyder på att de nu påbörjade arbetena till stor del skall bekostas av medel från Finland.

Gunilla Schildt

Nicolays bibliotek är en av de förfallna men dock bevarade byggnaderna i Monrepos-parken. Det håller liksom huvudbyggnaden nu på att restaureras av finska arkitektstuderande.
Foto: Eva von Satzger, juni 1996

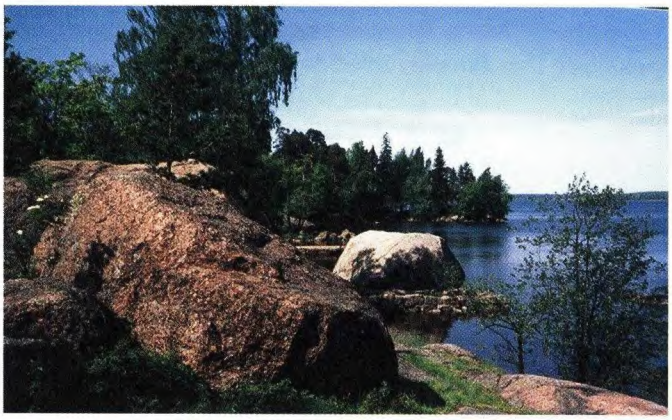

Ett jätteflyttblock vid stranden – troligen det som fick namnet Pampuchinka efter ett smeknamn på Nicolays son Paul.
Foto: Eva von Satzger, juni 1996

ralische Werke 1811 i två volymer samt ytterligare *Poetische Werke* i fyra volymer 1817. Hans närmaste litterära kontaktfält låg i Tyskland: Christoph Martin Wieland, de s.k. Göttinger Hain-diktarna, Johan Heinrich Voss - Homerosöversättaren och idyllikern - samt Salomon Gessner brukar utpekas som gelikar och själsfränder. Monrepos med sin utformning som park och lantegendom var oskiljaktigt från både Ludwig Heinrich Nicolays liv och verk och från seklets stora frågor, i historia, litteratur och idévärld.

Trädgården och naturen

Ludwig Heinrich Nicolay yttrar sig sällan direkt om sin syn på trädgårdskonst eller arkitektur. Ibland skymtar estetiska omdömen i konkreta detaljfrågor, oftare diskuterar han i brev och diktning allmänna filosofiska frågeställningar eller litterära problem. Han rörde sig med sin tids stora konstfrågor på ett verserat sätt, inte som en stor systembyggare utan som en lättrörlig eklektiker.

I frågor om konst- och litteraturgenrer, form, stil och smak - *Geschmack* i nyuppdagad Kantiansk mening - referade han både till de "gamle", *les anciens*, och till moderna auktoriteter.

Som ett koncentrat av sitt eget filosofiska system uppsatte han på sockeln till sin byst i parken på Monrepos den kantianska sentensen *Sapere aude et tace* - "Hav mod att nyttja ditt förstånd och att tiga", hela upplysningstidens kända valspråk, med tillägget *Iam lates* - "I det fördolda". Som devis för sitt adelsvapen valde Nicolay *Sustine et abstine* - "Lid och försaka". I sitt författarskap framstår han inte som en lidelsefull förkämpe för den klassiska, fransk-filosofiska upplysningen. Han rasade inte mot obskuranter och "ljusets fiender" utan var en stillasinnad, ljus klassicist med höga begrepp om dygd och moral. Han hade en god smak som höll livsglädjen i poetikens tyglar.

Nicolay utformade sin närmaste omgivning i harmoni med de egna idealen för konst och kultur. Att dra upp gränser för vad som var modefrågor eller konventioner i tidens allmänna smak eller vad som var utfört med upphöjda estetiska avsikter är omöjligt. Det ytliga kan inte alltid skiljas från det sublima och sköna.

1600-talets geometriserande och symmetriska, tuktade trädgårdskonst hade återspeglat ett rationellt, cartesianskt geometriskt systembygge, en kosmologi utlagd på marken eller en hel samhällsfilosofi, likt parken i Versailles.

1700-talets nya trädgårdskonst utformades på en filosofisk grund, ytterst med begrepp från natur- och samhällsuppfattningarna. Den illustrerade en ny syn på människan, på det naturliga och det gudomliga och på konstens möjligheter att forma tillvaron och dess gränser.

Det nya synsättet betraktade trädgårdskonsten från två olika perspektiv.

Den ena utgångspunkten var till synes objektiv, empirisk och vetenskaplig, grundad på observationer och experiment, med en strävan att förvandla naturen till ett objekt i människans tjänst.

Den andra grundvalen var subjektiveringen, som med sin projicering av inre känslor, filosofiska och estetiska uppfattningar bildade ett komplement till naturvetenskapernas objektiveringsförsök på empirisk grund. Det estetiska skiljdes från det vetenskapliga, diktning och konst trädde i stället för de allomfattande system som på 1600-talet ännu tagit ställning både till Guds existens, skapelsen, himlakropparna, geometrin och moralen inom samma scheman.

1700-talets trädgårdar, där naturen gjordes till konst och konsten till natur, förenade föreställningar och illusioner med naturens nyupptäckta, svindlande och systematiska storhet under mikroskopen eller i stjärnkikarna. Naturvetenskapens praktiska tillämpningar sträckte sig till gödsel, plantor, frön och trädgårdsredskap till drömmen om ett rationellt

sätt att behärska och "förbättra" naturen till nytta för människorna.

Genom konstnärligt skapande kunde naturen också omformas till sceneri för fantasi och "imagination", en bild av människan själv, en historisk spegel eller fria förhoppningar. Trädgårdskonsten rörde sig mellan illusioner och en bokstavligen jordnära erfarenhetsvärld. *Pays d'illusion - terre d'expériences* - "illusionernas land - odlingsrönens mark" komprimerar den kände estetikern Jurgis Baltrusaitis synsätt i titeln till en trädgårdshistorisk skrift.

I Sverige skrev Johan Henrik Kellgren på Nicolays tid om "våra nöjen" och "våra villor" - i betydelsen förvillelser och bländverk. Poeterna återkom ofta till frågor om nytta, nöje, förstånd och förvillelser.

En av den privata trädgårdens viktigaste funktioner var att vara en lustgård, till förnöjelse och njutning för sin ägare och hans gäster. Njutningens former i ett trädgårdslandskap kunde sträcka sig över ett vidsträckt register, från enkla utvalda sinnesförnimmelser som fågelsång, vattenporl och rosendoft eller vindens sus i popplarnas blad till mera sammansatta upplevelser av utsikter i landskapet, stämningar, associationer och tankemönster. Särskilda minnesmärken, skulpturer, inskriptioner eller paviljonger förstärkte upplevelserna och sinnesstämningarna.

1700-talets trädgårdskonst förutsatte medvetet ett inre själs- och bildningslandskap hos betraktaren, hos den ensamme vandringsmannen, Rousseaus *promeneur solitaire*. Betraktaren skulle i en trädgård kunna förflytta sig inom en hel repertoar av upplevelser och stämningar, från det sublima och skräckfyllda till det ljuvt behagfulla och det sorgesamma, allt i ett spektrum som förändrades under årets eller dygnets lopp likt ett långsamt skådespel.

Det yttre landskapet, dess träd och växter, alla minnesurnor, utsiktsbersåer och grekiska tempel var en död scenbild utan betraktare som lade in sina egna känslor eller sitt eget filosofiska förnuft i det. Under 1700-talet uppstod visserligen snabbt ett mode inom trädgårdskonsten, som gjorde det nya till ett allmängods för hela Europa. Den "engelska parken" skulle ha slingrande vägar, gräsmattor och fristående träd här och där, en damm, ett grekiskt och ett gotiskt tempel.

Trädgårdskonstens metaforer

Till föreställningsvärlden från Nicolays sekel hörde den nya uppfattningen om ett samband mellan människan, naturen, världen och historien, den optimistiska utvecklingstankens första skeden. Utvecklingen förutsatte förändring, omväxling, *variety*, och ett sökande efter olikartade ledstjärnor för litteratur och konst.

De klassiska alternativen, att efterbilda de gamle, antikens konst eller att efterbilda naturen, utökades med ett nästan obegränsat urval av modeller, både geografiskt och kronologiskt. Under 1700-talet destillerade trädgårdskonsten fram samtidens mest omhuldade myter till påtagliga, symboliska byggnadsverk. I samma park kunde finnas efterbildningar av romerska, grekiska, kinesiska, turkiska, egyptiska eller gotiska byggnader sida vid sida med hyddor från Söderhavet.

Omväxlingen och mångfalden - av senare tider ofta fördömd som ett sammelsurium - var särdeles eftersträvansvärd. Trädgårdskonstens nyheter följdes oftast åt av dels ett litterärt, dels ett akademiskt och lärt intresse för samma frågor.

Det kunde gälla allt från översättningarna av Homeros och studier i den grekiska arkaiska guldåldern till upptäcktsresorna i Söderhavet, Indien och Kina eller filologins och folkloristikens nya landvinngar, den germanska eller norröna sagovärlden.

Demonstrationerna av antikens konst, av den nationella medeltidens gotik eller av exotiska kulturformer i trädgårdskonsten var en

samling av modeller och alternativ för samhällsuppfattning och världsbild. Den romerska republikens dygd kunde som politiskt ideal förenas med den romerska litteratur som förhärligade lantlivets behag men lika gärna med samlingar av antikviteter, gemmer eller mynt från samma epok.

Den bukoliska idylldiktningen eller den mera konkret berättande s.k. georgiken - efter Vergilius lantbruksförhärligande epos Georgica - var välbekant för 1700-talets trädgårdsbyggare, även för Nicolay. Motbilden till lantlivets oförfalskade lycka och sällhet var storstadslivets förfall och furstehovens förställda, affektionerade värld.

I sin diktning återknyter Nicolay ända sedan ungdomsåren till Horatius och Tibullus lantlivspoesi. Ett enkelt, stilla och lyckligt liv i avskildhet, i naturens sköte och med ett pastoralt hushåll anropades av honom som av otaliga andra:

Auf einer bunten Flur, die Wald und Bäche zieren,
Will ich einst, weit entfernt vom wilden Hof-Geschrey
In einem kleinen Haus mein klein Gesind regieren
Wo Platz für einen Freund, für mich und Doris sey.
Da will ich mich mit Lust zum Bauer-Amt bequemen.

Redan tio år innan Nicolay köpte Monrepos utgav han i första delen av samlingen *Vermischte Gedichte* år 1778 en tolv sidor lång beskrivning av sitt drömda lantställe, *Das Landgut*. Här räknar han upp allt som den samtida park- och landskapsdiktningen brukade associera med den nya trädgårdskonsten: en stilla dal med skog och porlande källa, slingrande bäckar, gröna ängar, enstaka träd, broar, "fantastiska" torn på bergstoppar, murgrönsklädda grottor, havet, som än sköljer dystra klippor, än strandens blomster.

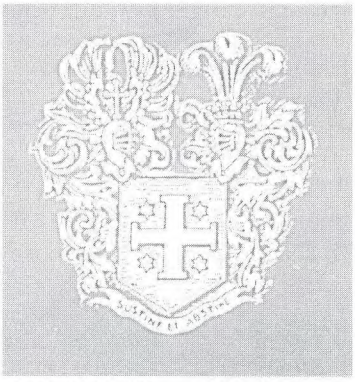

Ludwig Heinrich von Nicolays vapen med devisen *Sustine et abstine*, lid och försaka.

I sin dikt *Alcines Insel*, som utkom i den andra delen av *Vermischte Gedichte* beskriver han med eftertryck hur förtrollerskan Alcines trädgård inte är symmetrisk eller anlagd med räta linjer och labyrinter, utan så att den avmålar naturens tjusning och rikedom i en oavbruten följd av scener och blir till en trädgård för hjärtat och för anden, *Geist*:

Der Garten mahlt den Reiz, den Reichtum der Natur,
Verbindet Hügel, See und Grotte, Wald und Flur,
So dass versteckter Fleiss des Zufalls Schein erreichet,
Dass eine Scene nie der andern Scene gleichet.
Ein Garten für das Herz, ein Garten für den Geist.

I sin stora dikt *Das Landgut Monrepos* går Nicolay över 25 år senare, år 1804, igenom sin egenhändigt skapade verkliga trädgård med tonfall som återknyter till hans tidigare litterära vision av det ideala trädgårdslandskapet. *Das Landgut Monrepos* har formen av en estetisk-litterär rundvandring där parkens sevärdheter utpekas och uttolkas, med jämförelser och associationer till idéer, myter och legender, och

målande beskrivningar av natur och folk – *die Fennen*.

Villeggiatura och Palladio

Nicolay använder i sina brev det italienska uttrycket *villeggiatura* om sina årliga vistelser på Monrepos. Antikens villor kring Rom, med Tivoli och Ciceros Tusculum som de förnämsta exemplen, fick en efterföljd i renässansens norditalienska villor, i Toscana och i trakterna kring Venedig. Renässansens *villeggiatura* strävade medvetet till att återuppliva den antika traditionen.

Arkitekten Andrea Palladio skapade i antik efterföljd under 1500-talet en klassicerande villa-arkitektur som på 1700-talet återupptäcktes som idealisk byggnadsstil för slott och villor i lantlig miljö, först i England och senare i hela Europa. Den palladianska villan, i en "naturlig" omgivning, med fritrappa, kolonnportik och rena linjer blev den engelska landskapsparkens vanliga blickfång.

Huvudbyggnaden på Monrepos förnyades åren 1800-1804 i palladiansk stil. Den palladianska villan nådde Ryssland redan vid 1770-talets slut och hade sin blomstringstid från Katarina II:s senare regering till Alexander I och Napoleonkrigen, i otaliga versioner både i sten och i trä. Blomstringstiden sammanföll med den ryska adelns allmänna ekonomiska uppsving och förstärkta ställning i samhället. Den ståndsmässiga livsföringen krävde antingen en *datja* utanför storstäderna som villa suburbana eller herrgårdar och slott på landet, *v derevnje*, "i byn" enligt det ryska uttrycket.

Palladianismens stora namn i Ryssland var Katarina II:s närmaste arkitekter, italienaren Giacomo Quarenghi och skotten Charles Cameron samt den infödde Ivan Starov.

Tronföljaren Paul Petrovitjs första egna slott, Kamennoostrov-palatset i S:t Petersburg, ritat av Georg Velten, en av Nicolays bekantskaper, var det första rent palladianska i Ryssland. Lustslottet i Pavlovsk, ursprungligen ritat av Charles Cameron, var högpalladianskt och i Peterhof ritade Quarenghi ett stilrent engelskt palats med tillhörande engelsk park för tronföljaren Alexander Pavlovitj.

Nicolay hade i Ryssland på nära håll kunnat följa palladianismens genombrott i hovmiljön. Själv omtalade han Palladio som sin favoritarkitekt, "Mein Liebling", och när han skulle bygga om Monrepos var det naturligt att han skulle följa palladianska stilmönster.

Palladios villa-arkitektur hade via renässansen en direkt förbindelse med den romerska antiken. Renässansens rika italienska diktning, som hos Dante, Ariosto, Boiardo, Petrarca eller Tasso frammanade en hel värld av ideal naturskönhet, och paradisiska och elyseiska vyer i antikens efterföljd låg Nicolay nära om hjärtat.

I mitten av 1700-talet och på 1760-talet höll man på att återupptäcka den grekiska konsten, främst skulpturen och arkitekturen. Templen och ruinerna i Magna Graecia, i södra Italien och på Sicilien – som var lätt åtkomliga och inte låg under turkiskt välde som det verkliga Hellas – blev vallfartsorter för antikdyrkare och dignitärer från hela Europa.

Vid samma tider, från år 1738, lämnade utgrävningarna i Herculaneum och Pompeji oräkneliga vittnesbörd om den antika konsten och vardagskulturen under romersk tid.

Av sin boksamling att döma var Nicolay väl underrättad om den en tid högaktuella debatten om den romerska konstens företräden framom den grekiska. Debattinläggen utgjordes, förutom av de klassiska auktorerna och nyöversättningarna av dem, av rikt illustrerade planschverk med uppmätningar av tempel, ruiner och andra arkeologiska fynd. På Monrepos var Poseidons tempel och klippan Leukate – varifrån den olyckliga Sapfo störtade sig i havet – tydliga grekiska anspelningar.

Folket och trädgårdskonsten

1700-talet var även det århundrade då de ickeromerska folken, germaner, kelter, skandinaver, ryssar och deras förfäder gjorde en stark frammarsch i historiemedvetandet. De nordiska folkens hednatid, övergång till kristendomen och medeltiden fick nu ett stigande värde som fixpunkter för samhällsfilosofin och för uppfattningen om en obruten historisk utveckling, där alla folk deltagit med sina samlade, värdefulla insatser.

Redan antikens författare hade likt Tacitus ofta prisat germanernas och barbarfolkens mod, dygder, driftighet och egna, fria samhällsinstitutioner. Den "gotiska" medeltiden, katedralerna, de muromgivna städerna och riddarborgarna som synligaste minnesmärken, fick ett nytt värde som de ridderliga idealens och troskämparnas tidevarv. Korstågsriddare och gaeliska barder gör sitt intåg i litteraturen, som sökte nya speglingsepoker för den egna samtiden. Medeltiden eller den nationella forntiden uppfattades också som en grundläggningstid för "folkets" frihetliga ideal, riktade mot kungars och feodalherrars "despoti" och "tyranni", en aktuell fråga inför revolutionstidevarvet i Europa.

Folkens forntid, uttryckt på nationalspråken i folksång och saga, gav högkulturen ett nytt litterärt och mytologiskt fundament utöver Bibeln, Grekland och Rom. En gotisk ruin, i England eller Tyskland, var ett vittnesbörd över folkets och det lokala, kristna samhällets långa historia och ett minnesmärke över egna nationaldygder.

Goethe såg redan 1772 - mitt under klassicismens högsta glansdagar - den gotiska katedralen i Nicolays hemstad Strassburg som ett storslaget minnesmärke över den tyska konsten. Medeltidens *Deutsche Kunst* upptäcktes och renässansen norr om Alperna fick sina första stora namn rehabiliterade: Albrecht Dürer och Hans Sachs.

Ludwig Heinrich von Nicolay (1737–1820).

Den tyska medeltida minnesången och folkvisorna, de walesiska och skotska barderna och de skandinaviska gudasagorna var alla företrädda i Nicolays bibliotek. Hans gotiska torn på den avskilda klippön var avsett som en illustration till hans egenhändiga *gothic tale* om den svenska renässansens dramatiska brödrafejd mellan Vasasönerna Erik XIV och Johan III.

Nicolays *Erichsturm* blev aldrig byggt, men hans son lät efter hans död 1820 i samma anda bygga en "saxisk-gotisk" borg med fyra torn, Ludwigstein, som minneshall över sina föräldrar och inom kort även över sin egen hustru. Ludvig Heinrich Nicolay gravsattes intill borgen under en enkel kulle som påminde om den tyska romantikens älskade fornminnen, "Hünengräber".

Nicolay betraktade folket, *die Fennen*, i Viborg med uppriktig sympati, som autentiska, levande inslag i sin park.

Böndernas kyrkväg till Viborg om söndagarna gick sedan urminnes tider genom Monrepos. Roddbåtarna med folkdräktsklädd allmoge som tog i land vid parkens brygga var ett ofta omtalat, pittoreskt inslag. Nicolay hade aldrig något behov av att värva utklädda bönder eller herdar och herdinnor för att uppliva landskapet, vilket ofta förekom i andra av Europas större parkanläggningar. Nicolay såg också hos finnarna drag av en uråldrig frihet, enkla seder och samhällslugn.

Hier, unter Alexanders mächt'gem Schild,
Am innern Belt, geniesst das Volk
der Fennen ruhig seines Eigentums
Der alten Freyheit und der der alten Einfalt ...

Ludwig Heinrich Nicolay intresserade sig för den finska mytologin och folkpoesin som uttryck för ortens genius loci och diktade en "finsk" folklig legendparafras om ursprunget till "Sylmias källa" i parken. En finsk herde vid namn Lars förälskade sig i skogsnymfen Sylmia. Herden kunde aldrig få sin ouppnåeliga nymf och fällde så mycket tårar att han förblindades, men Sylmia - en avledning av finskans *silmä*, öga - gav honom genom vattnet i sin förtrollade källa synen igen.

De finska Kalevaladikternas sångarheros, Väinämöinen, fick en egen staty - den första publika i sitt slag i Finland - efter Nicolays död år 1831. Statyn som utfördes av den danske skulptören Gotthelf Borup beställdes av Paul Nicolay men var en konsekvent fortsättning på faderns intresse för folkpoesins särart.

Couleur locale, Kina och Tahiti

Den finska lokalkoloritens mera flyktiga drag, folkets liv och sång, framträdde mot de drag i naturen som Nicolay i likhet med andra utländska eller ryska besökande alltid noterade med intresse. Granithällarna, urbergen och flyttblocken, kringkastade av antediluvianska jättar eller syndaflodens vågor bildade dramatiska landskapspartier som brukade jämföras med Salvator Rosas tavlor från sydligare breddgrader.

Graniten i Finland var en förutsättning för byggnadskonsten i S:t Petersburg. Både mineraloger och konstnärer var entusiastiska inför den finska rapakivigranitens vackra egyptiska kornighet och dess fina färgskiftningar.

Det melankoliska och storslaget dramatiska draget i naturen underströks av mörk granskog, mossbelupna träd, forsar och bergsstup. Den nordiska sommaren skimrade för besökande söderifrån i ofattbart ljusa nätter och i björkarnas vitstammiga, skira grönska. Björken, graniten, midsommarnätternas ljus, skogarnas forsar och skärgårdens holmar och öar blev för generationer av romantiska ryska poeter inbegreppet av Finland och finsk natur. Nicolay var en av de allra tidigaste upptäckarna av den finsk-karelska naturens särdrag.

Det stod inte i kontrast till Nicolays intresse för finnarna att han i sin trädgård lät bygga både ett "kinesiskt parasoll", ett turkiskt tält och en hydda från Tahiti.

Han använde sig fritt av tyska, ryska, finska och engelska namn på olika attraktioner. Här förekom både *Maailman loppu* - "Världens ände" - och New Foundland, Pampuchinka - smeknamn för Paul Nicolay - och Marienthurm.

Chinoiserierna kunde vara enkla modemanér eller också kunde de ges ett vidlyftigt ideologiskt innehåll. Kejsardömet Kina var ett exempel på ett fullständigt annorlunda samhällsskick än i Europa. Kina var på sätt och vis fysiokratismens stora experimentalfält, där man med sinnrika metoder och utstuderad rationalism producerade porslin, silke eller te av naturens håvor. Den kinesiska effektfyllda trädgårdskonsten med dess överraskningsmoment, pagoder och paviljonger väckte stort intresse hos européerna. Grant målade deko-

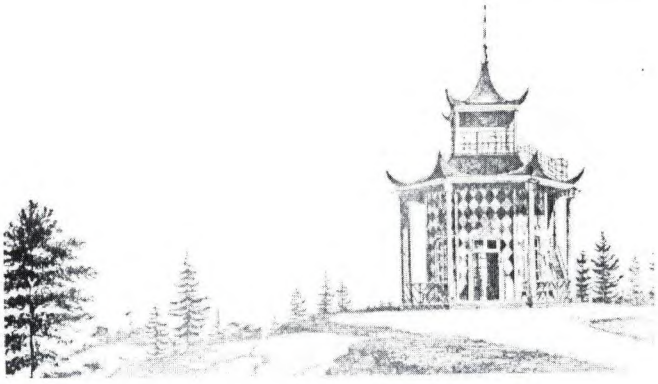

Marienthurm byggdes till kejsarinnan Maria Feodorovnas ära, men finns ej bevarat.

rativa bågformade broar och pagodartade små lusthus blev de vanligaste parkkineserierna. De många små broarna i Monrepos park var ursprungligen målade på kinesiskt manér i många färger.

Turkomanin, vurmen för det turkisk-orientaliska, var högst aktuell i Ryssland under Katarina II:s tid då riket ofta låg i framgångsrika krig med det ottomanska väldet. Sultanens, paschornas och de turkiska fältherrarnas luxuösa livsföring var ett samtidigt lockande och hårresande exempel på ett annorlunda sätt att leva lycklig. De turkiska troféerna, kroksablarna och paschornas kommandotecken, hästsvansarna, var välkända symboler i den ryska politiska miljön under Nicolays tid vid hovet.

Söderhavet, kapten Cooks resor och livet på Tahiti hade fått en särskild lockelse genom reseberättelserna och infödingar som medförts för påseende till Europas storstäder . Ett paradisartat land med fullständigt sköna och oskuldsfulla, nakna invånare som ställde alla europeiska moralbegrepp på huvudet, var för den gamla världens filosofer något "gefundenes". Här fanns beviset för att man kunde leva av naturens outtömliga håvor utan stat och lagar, konung och ständer, kyrkor och kloster och framför allt vara lycklig och säll, ett av de viktigaste målen för den europeiska upplysningsmänniskan.

Allt detta visade sig senare vara en chimär, men just under årtiondena före franska revolutionen fanns ett behov att uppvisa den "ädle vilden" som företrädare för ett alternativt, rentav ateistiskt samhälle.

Ön Tahiti hade för samtiden upptäckts av Samuel Wallis 1767, Louis Antoine de Bougainville 1768 och James Cook 1769. Bougainville talade om Tahiti som Edens lustgård eller La Nouvelle Cythère och jämförde frankt de nakna unga flickorna med Venus själv och gossarna med grekiska gudar.

Själve Diderot deltog i den statsfilosofiska Tahitidebatten med ett fingerat Supplement till Bougainvilles beskrivning. De "otaheitiska" hyddor som förekom, ibland tillsammans med minnesmärken över James Cook, i det sena 1700-talets parker företräder denna associationssfär.

För Nicolay, som personligen kände Diderot och i sitt bibliotek ägde den nyaste reselitteraturen från hela världen var den tahitianska hyddan en symbol för möjligheterna till ett lyckligt liv inom en kulturell relativism.

Ära och minne

Bland monumenten och äreminnena på Monrepos framträder dels epokens allmänna frågor, dels Nicolays personliga livsöde och bekantskaper.

Plan över Monrepos 1806

På denna karta från 1806 kan man se hur de naturliga förutsättningarna – vattnet med sina vikar, öar och halvöar, landskapet med kullar, berg, dalar, skogsdungar och öppna fält – utnyttjats i Nicolays park.

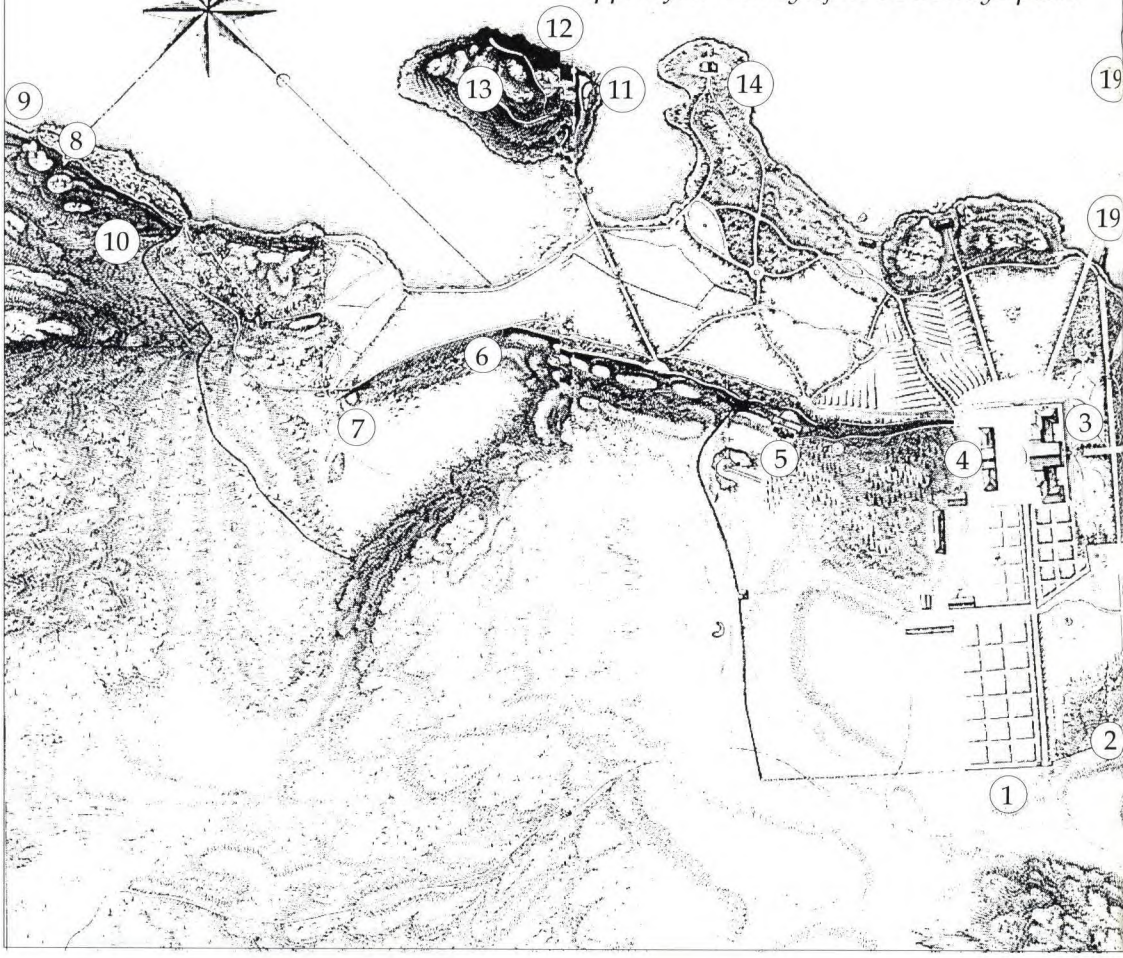

1. Grindar
2. Sommarhuset "det kinesiska parasollet" (ej kvar)
3. Huvudbyggnaden, i trä
4. Biblioteket
5. Paulstein-paviljongen (ej bevarad), namngiven efter Nicolays son Paul
6. Väg till klipporna
7. Narcissus-källan
8. Väinämöinens dal
9. Världens ände
10. Eremitens boning (ej bevarad)
11. Grotta
12. Medusas grotta
13. Ludwigstein-kapellet
14. Neptunus tempel (ej bevarat)
15. Obelisk
16. Marienthurm (ej bevarat)

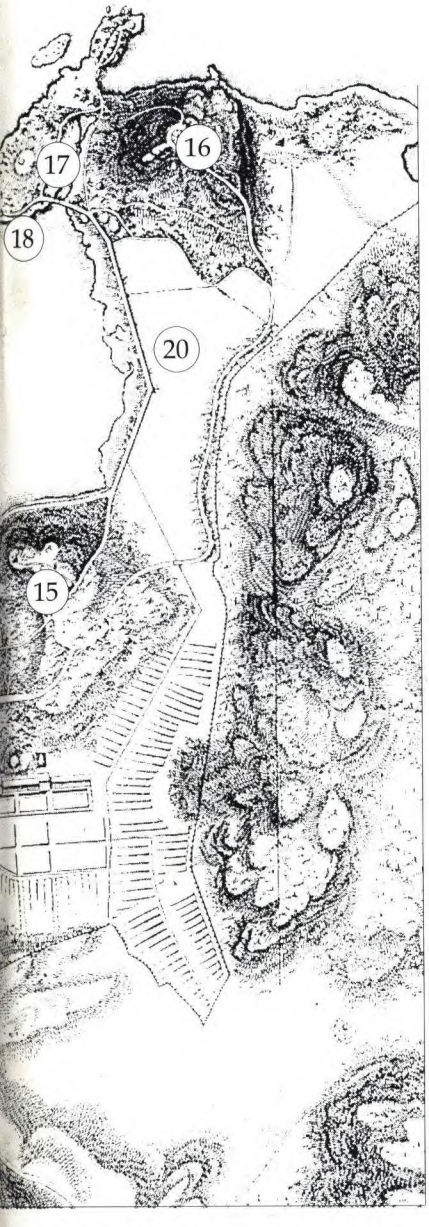

17. Kolonner över kejsarna Paul I och Alexander I
18. Turkisk paviljong (ej bevarad)
19. Brygga
20. Damm

Livets förgänglighet, fåfänglighet och historiens lärdomar kunde uttryckas genom en anslående ruin. Den stoiska lyckomoralen för ett tillbakadraget, dygdigt liv kunde demonstreras genom en utstuderat enkel eremithydda. En sådan fanns även nära "Världens ände" på Monrepos. Vandringsmannens stig skulle gå från eremithyddans spindelnät, dödsskallar och vanitas-rekvisita till soldränkta elyseiska fält, med kärlekstempel som åskådliggjorde livets andra ytterligheter. Denna möjlighet förverkligades även på Monrepos.

1700-talets offentlighet ägnade sig åt de skenbart abstrakta frågorna kring människors ära och minne med större intresse än senare tider. Retoriken i hyllningar, minnesdikter och eftermälen var en särskild litteraturgenre, som förstärktes genom gravvårdar, minnesstoder och byster.

För att ära "sin" storfurstinna och kejsarinna Maria Feodorovna byggde Nicolay Marienthurm i kinesisk stil.

Till kejsarens ära och till minne av hans besök på resan till den svenska krigsteatern 1788 restes en toskansk kolonn - lantlivets egen, arkaiserande kolonnordning som återkommer i huvudbyggnadens fasader - med en Vergilius-parafras som inskription: *Caesar nobis haec otia fecit* ("Vår kejsare njöt här vila och ro").

Minnesurnan och minnesaltaret var nyantika monumentformer som blev synnerligen populära. Nicolay lät på Monrepos resa en minnesurna över sin mångårige närmaste vän vid hovet i Ryssland, författaren Franz Herrmann Lafermière. Den försågs med en inskription av kejsarinnans egen hand: *Monument d'estime, confié à l'amitié* - en hyllning som uteblivit då Lafermière brådstörtat förvisats från hovet av storfurst Paul.

Nicolays skulpturer med motiv från antik

mytologi utplacerades som husgudar i templen för Amor och Neptunus eller andra nyanläggningar, ynglingen Naricssus t.ex. vid Sylmias källa. Nicolay planerade också ett friluftsgalleri av porträttbyster i närheten av huvudbyggnaden. Man vet inte vilka personer som var avbildade, men man kan föreställa sig en blandning av antika och senare stormän, i stil med det persongalleri som ännu idag står uppställt längs det s.k. Camerons galleri i Tsarskoje Selo.

Natur och konst

Nicolays Monrepos var en sammanställning av natur och konst i 1700-talets generösa bemärkelse, ett bildningslandskap som återspeglade idévärlden från hans samtid. Konstens medel - arkitektur och trädgårdskonst - utnyttjades konkret för att upphöja naturens egna estetiska värden; Friedrich Schiller talar om 1700-talets trädgårdar som "durch Kunst exaltierte Natur".

I vidare bemärkelse var bildningslandskapet litterärt och historiskt, både personhistoriskt, lokalhistoriskt och världshistoriskt.

Nicolays insikter i diktning från antik och renässans gjorde honom till en efterföljare av två klassiska ideal: *beatus ille*-temat ("lycklig den som ..." hos Horatius) som framhöll vägen till en allsidig lycksalighet i ett ofördärvat liv på landet och *locus amoenus*-temat ("lustortens" lov) som framhöll naturens specifika skönhet i liten skala, på ortens egna villkor.

Påbyggnaden till antikens och renässansens trädgårdsidéer bestod av nyheter från Nicolays eget sekel. Ett tillskott var *couleur locale*-tanken, där lokalfärgen, befolkningen och ortens särdrag ytterligare betonades. Ett annat var de allmänna associationer som förde in både gotisk riddartid, Kina, Turkiet eller Tahiti som sättstycken på trädgårdskonstens scen.

De gotiska ruinerna eller kinesiska paviljongerna hade på sina håll ett samhälleligt budskap och stod som tecken för nya politiska idéer. Landskapsmåleriet och landskaps- och årstidsdiktningen - eller "de fyra årstiderna" som tema i musiken - gav på 1700-talet en stark klangbotten åt trädgårdarnas stämnings- och känslolägen.

Trädgårdskonstens estetik kunde stödja sig på ett nytt sätt att betrakta världen, genom den empiriska naturvetenskapen, observationer och erfarenheter. Intresset för odling och plantering, konkret uppfattat med dikning, sådd, skörd, gödsel, utsäde och frön, eller ull av egna får gav den materiella grunden för exalteringen av naturens skönhet med konstens hjälp.

Litteratur:

Ruoff, Eeva, 1993, *Monrepos. Muistojen puutarha.* Helsingfors.

Heier, Edmund, 1965, *L.H. Nicolay (1737-1820) and his Contemporaries*, International Archives of the History of Ideas, 9), Haag.

Illustrationer från "Monrepo", utgiven av "Park Monrepo", Viborg.

Ludwig von Nicolay (1737–1820) created the famous park of Monrepos in Karelia, near Viipuri on the Gulf of Finland. The article describes the literary, philosophical and artistic ideas underlying the design of the park.

Monrepos was for many years a much-loved resort for the citizens of Viipuri, but has been sadly neglected after Finland ceded Karelia to the USSR in 1944. The park is presently being restored – partly with Finnish money.

Om författaren

Rainer Knapas, f. 1946, fil. lic., är konst- och kulturhistoriker och för närvarande anställd vid forskningsprojektet "Svensk litteratur i Finland" (Helsingfors universitet).

ISSN 0349-0033

Exoter i Bjuv

av Kenneth Lorentzon, Institutionen för Landskapsplanering, SLU, Alnarp

I Bjuv i nordvästra Skåne har Karl Evert Flinck lyckats inplantera många intressanta trädexoter. Kenneth Lorentzon beskriver här i en första artikel ginkgo och koniferer i Arboretum Flinck. Författaren avser att senare återkomma med ett avsnitt om magnolior och ett om andra lövträd.

Efter andra världskrigets slut blev en hel del tidigare sällsynta eller inte alls odlade trädexoter lättare tillgängliga i vårt land. Etableringen blev också lättare då bevattningsanläggningar, som tidigare var ovanliga, blev mer allmänt tillgängliga.

Bland det material som har introducerats finns en del som med fördel kan användas av landskapsarkitekter och planerare i deras planering av park- eller trädgårdsanläggningar.

Studiebesök i Bjuv

Landskapsarkitekter och landskapsingenjörer utbildas vid Lantbruksuniversitetets institution för landskapsplanering.

För att låta dem se levande växtmaterial, främst lignoser, helst i uppvuxet tillstånd, brukar vi anordna exkursioner till platser där lämpligt studiematerial finns. Bl.a. brukar vi besöka Bjuv i Nordvästskåne och Arboretum Flinck.

Bjuv ligger i en kall del av zon 1, har en årlig nederbörd av ca 650 mm och jordmånen är i huvudsak lerjord. Vid plantering i Arboretum Flinck har stor möda lagts ned på jordförbättrande åtgärder.

De uppgifter som följer syftar inte till att vara en komplett inventering, utan nämner endast träd som jag funnit intressanta med avseende på ovanlighet eller gynnsam utveckling. I några fall har jag nämnt träd som har vantrivts på grund av klimat eller jordmån.

Arboretum Flinck

Arboretum Flinck ägs och drivs av familjen Birgitta och Karl Evert Flinck. Nyttjanderätten till arboretets samlingar har genom en s.k. nyttjanderättsdonation gjorts tillgänglig för anställda, forskare, lärare och studenter vid Sveriges Lantbruksuniversitet, SLU. Besökstillstånd ges enbart efter kontakt med Kenneth Lorentzon. I övrigt är arboretet en privat anläggning utan allmänt tillträde. Arboretet utnyttjas vid exkursioner, forskningsprojekt och praktiska övningar.

Ett av de stora målen är att inom en snar framtid kunna avsluta inläggningen av ca 7000 lignoser på data och med tillgängliga växtnamn verifierade.

Se även sid 119.

Ginkgo och koniferer

Nedan följer beskrivningar av ginkgo och koniferer. Släktena är ordnade efter latinska namn i bokstavsordning med höjdangivelser uppskattade och diametrar mätta i brösthöjd.

Abies

Många *Abies* växer mycket bättre i ett klimat med kyliga somrar och hög relativ fuktighet.

Så är t.ex. fallet i Storbritannien där de finaste träden finns i Skottland. Flera arter är också känsliga för miljöpåverkningar som luftföroreningar och förändringar av grundvattennivån.

I Bjuv som har slättbygdsklimat, vantrivs vissa Abies. Flera Abiesarter växer emellertid utmärkt på Hallandsåsen, där den relativa fuktigheten är högre liksom nederbörden. Merparten av de asiatiska arterna härstammar från områden med mer än 1500 mm nedebörd.

Följande arter växer bra:
alba
amabilis 13 m Ø30
borisii-regis
bornmuelleriana
cephalonica 20 m Ø50
cilicica
equi-trojani
grandis holophylla
homolepis 18 m Ø60
koreana
lasiocarpa v. arizonica 20 m Ø50
nebrodensis 8 m Ø20
nordmanniana 16 m Ø30*
pinsapo 'Kelleris' *13 m Ø25*
sikokiana 10 m Ø30
veitchii 15 m Ø30

Följande hybrider växer bra
arnoldiana 12 m Ø30
cilicica x pinsapo 10 m Ø25
homolepis x nordmanniana 14 m Ø40
*lowiana*** 14 m Ø40
'Selleberga' *(homolepis x koreana)*18 m Ø55

De arter som vuxit dåligt eller mycket dåligt är följande:
balsamea
concolor
fraseri
lasiocarpa
magnifica
mariesii
nephrolepis
sachalinensis
sibirica

Dessa arter kan växa bra under en följd av år för att sedan kollapsa under torra, heta somrar. Så har ett par *A. concolor*, höjd ca 13 m, under de senaste fyra somrarna skadats så svårt att de borttagits.

Följande speciella kommentarer kan göras:

A. homolepis växer bra och är den mest rotfasta av alla *Abies*. De former som Nitzelius infört tycks vara de bästa. Bland högväxande *Abies* den som först bör rekommenderas för Skåne och västkusten.

A. lasiocarpa var. arizonica glauca - Detta träd som är 40 år gammalt har behållit sitt grenverk väl och utgör en välformad medelbred pyramid med vackert blåaktiga barr.

Typisk är den gråvita svampigt mjuka barken.

A. nebrodensis - växer långsamt men är helt härdig och behåller sitt nedre grenverk. Den är vackrare än *A. alba* som är en nära släkting. Har dragits upp från frö som Nitzelius skaffat från Nebroderna på Sicilien, där ett 20-tal träd av arten ännu finns kvar.

Ett tiotal barrträdsarter i Bjuv härstammar från Nitzelius insamlingar i Japan, Medelhavsområdet och Turkiet.

Abies x 'Selleberga' - Namnet är ett nomen nudum och syftar på den by inom Bjuv där trädet växer. Trädet är 18 m högt med ett brett pyramidalt växtsätt. Barr och kottar påminner

* de med turkiskt ursprung klarar vårfroster bättre.

** en hybrid mellan *grandis* och *concolor* som under lång tid vuxit isolerat i USA och idag uppvisar artstabila karaktärer, som väl skiljer den från bägge föräldrarna. Av taxonomer omväxlande behandlad som hybrid, egen art eller vanligast som en varietet av *concolor*.

Sciadopitys verticillata, här från en göteborgsk amatörträdgård med en ljus växtplats som ger en tät samlad växt. Plantan är 15-20 år gammal.

Ginkgo biloba: ett slankt 25-årigt exemplar. Även växtformen anses vara dagslängdsberoende. Norrut är ginkgo-träden slanka, närmast pelarformade. Detta skall inte förväxlas med reellt pelarvuxna former. Sydligt vuxna exemplar får mera öppen och bredare växtform.

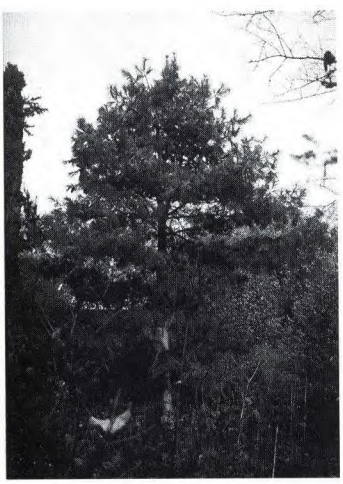

Pinus armandii bildar en tät bredvuxen planta. Fröet samlades 1926 av J. Rock i Gansu, något som sannolikt förklarar härdigheten. Kottarna är bananformade med tjocka kottefjäll.

Juniperus communis 'Örsgänge', här i de plantskolerader som insamlaren Holger Jensen i Ramlösa efterlämnade. Efter Jensens bortgång har sorten även saluförts som *J.c.* 'Ramlösa'.

Abies sikokiana, här planterad på Hallandsåsen och som ett tioårigt exemplar. Insamlaren Tor Nitzelius med en fjärran blick som ser artens magnifika exemplar i Japans Shikoku-berg. Har visat god härdighet t.o.m. i zon IV under 15 år.

Den karakteristiska stammen hos *Abies lowiana*, här i Kiviks Esperöd-arboretet. Den här typen av fårad sprickig bark är ovanlig hos *Abies*-släkten och liknar till förväxling den hos douglasgranen, *Pseudotsuga menziesii*.

om *A. koreana*. Kan betecknas som den vackraste av alla *Abies* i Bjuv.

A. sikokiana - Införd till Europa från Japan av Nitzelius. Den är en mycket vacker, relativt långsam- och bredväxande art som sätter kottar tidigt. Trädet är torkkänsligt och behöver vattnas under torkår.

Cedrus

C. libanii var. stenocoma - Denna varietet från Mindre Asien har odlats i USA i nära 100 år i vinterkalla områden, där tidigare inga andra cedrar visat sig härdiga. I Bjuv finns ett par exemplar, vilka dragits upp från vild-insamlat frö av Hesse. Det största exemplaret är 11 m högt med en diameter av 30 cm i brösthöjd och har aldrig skadats under 40 år. Sätter kottar.

Chamaecyparis

C. nootkatensis är pålitligt vinterhärdig i motsats till *C. lawsoniana*. I Bjuv finns några exemplar, 10-13 m höga med en diameter upp till 30 cm. De omfattar formerna *glauca, pendula* och *viridis*. Alla har vårplanterats. Höstplanterade exemplar har aldrig överlevt första vintern.

C. pisifera är i Bjuv 9 m hög med en diameter av 30 cm. Den är den härdigaste och pålitligaste av de japanska arterna. Visar i Bjuv den för arten typiska tendensen att sprida sig genom att nedre grenkransar rotar sig.

C. pisifera 'Filifera' har format en 9 m hög och 9 m bred kulle med en vackert grön färg. Lämplig solitär för parker.

Cryptomeria

C. japonica - Detta träd är känsligt men kan i vissa fall bli långlivat. Material från Nitzelius insamling tycks vara härdigt i zon 1-2. Har i Bjuv vantrivts på lera. I Bjuvs kommun i Billesholms samhälle finns ett ca 100 år gammalt exemplar planterat vid den så kallade disponentvillan.

Ginkgo

G. biloba - I Bjuv finns tre träd av vilka två var ganska stora när de planterades för 40 år sedan. Tillväxten sker sent under vegetationsperioden (dagslängdseffekt), då Bjuv ligger norr om den gräns där Ginkgo växer relativt fort. Denna gräns går i Sverige i Sydvästskåne, och i Storbritannien vid Edinburgh. Träden är vinterhärdiga. Största exemplaret har en höjd av 10 m och en diameter av 30 cm.

Juniperus

J. chinensis - Två exemplar planterades i Bjuv för 40 år sedan och var förmodligen redan då 25 år gamla. De är nu 13 m höga, diameter 30 cm.

J. communis - Den form från Örsgänge i Östergötland som introducerades av Holger Jensen är i Bjuv ca 12 m hög med en diameter av 15 cm. Trivs utmärkt. Den kännetecknas av sitt slanka växtsätt, sin snabba tillväxt och sina överhängande grenspetsar som ger den ett lätt rufsigt utseende. Förekommer sällsynt i handel, då med sortnamnet 'Örsgänge'.

J. virginiana glauca - Planterad för 40 år sedan. Höjd 12 m, diameter 25 cm.

Larix

L. kaempferi - Sådd från japanskt elitfrö 1954. Nu 20 m hög, diameter 50 cm.

L. potaninii - Köpt från Hillier. 40 år gammalt. Har visat sig vara en extrem hängform, vilket troligen beror på att det är en ympad planta som inte återfått sin förmåga att bilda toppskott.

Picea

I Bjuv växer mellan 15 och 20 *Picea*-arter av vilka följande kan noteras:

P. asperata - Träd från insamlingar av Harry Smith och Rock. Ett par träd som vuxit långsammare är vackert blå. De härstammar från Joseph Rocks insamling 1926 i provinsen

Chamaecyparis pisifera är cypressen till höger i bilden, här från Japandalen i Göteborgs Botaniska Trädgård. En härdig men torkkänslig art som kräver fukt såväl i jorden som i luften.

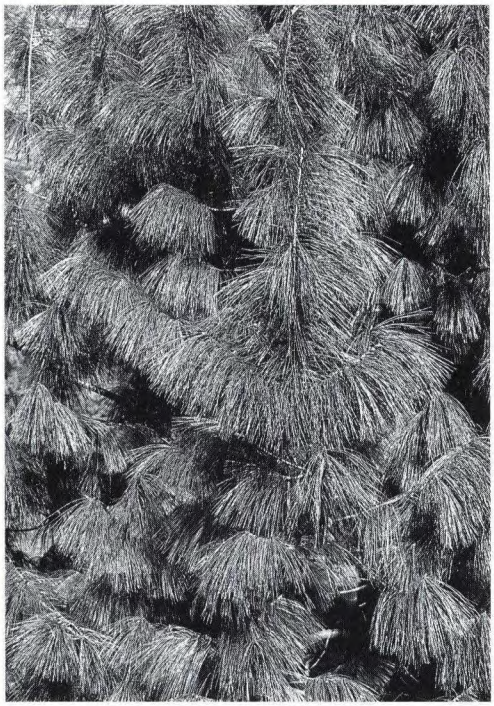

Pinus x schwerinii. Ett ungt exemplar som tydligt visar de länge mjuka barren som hängande sitter i knippen om fem. En utomordentlig tall som borde planteras betydligt oftare. Tyvärr ännu en ovanlig planta i plantskolorna.

Gansu i nordvästra Kina, närmare bestämt vid Ragya Gomba - ett kloster på dryga 3000 m höjd. Ett träd med mörkt blågröna barr från Harry Smiths insamling är 18 m högt med en diameter av 55 cm. Arten växer snabbast av alla *Picea*-arter i Bjuv.

P. glauca - Intressant är ett vindskydd som planterats för över 60 år sedan och fortfarande är sunt.

P. glauca 'Conica' - Möjligen Sveriges största exemplar, 7 m högt! Möjligen är det så att detta är det största exemplaret i kultur över huvud taget.

P. orientalis - Denna art har lätt överhängande grenar med fina, tilltryckta barr. Bjuvexemplaret är brett pyramidalt. Det är uppdraget från frö insamlat av Nitzelius i östra Turkiet och är 11 m högt med en diameter av 25 cm.

P. purpurea - Denna art fördes tidigare till *P. likiangensis* men betraktas numera som egen art. Ett mycket vackert träd, smalväxande med fin förgrening och korta mjuka, glänsande barr samt purpurfärgade kottar i tidigt utvecklingsstadium. Bjuvträdet är 13 m högt med en diameter av 30 cm.

P. wilsonii - En kinesisk gran, som karakteriseras av vitaktiga grenar, fina barr och slank växt. En vacker gran, som i Bjuv är 9 m hög och 20 cm i diameter.

Pinus

Ett 15-tal arter växer i Bjuv. Nedanstående tillhör de mer intressanta.

P. armandi - En kinesisk art av vilken ett fåtal exemplar finns i Sverige. Växer brett och är vackert grön med mycket vackra och stora köttiga kottar som är grönfärgade innan de

mognar. Bjuvexemplaret är 7 m högt med en diameter av 15 cm.

P. x hunnewelliana (parviflora x strobus) - Liknar mest en måttlig, graciös *strobus* med eleganta, slanka kottar, grönfärgade som unga. Bjuvsexemplaret har en höjd av 8 m och en diameter av 15 cm.

P. heldreichii var. *leucodermis* - Står nära *P. nigra* som den liknar. Bjuvsexemplaret är 15 m högt och har en diameter av 40 cm.

P. resinosa - En östamerikansk art som växer mycket slankt och snabbt. Rensar bort lägre grenar. I Bjuv är arten 17 m hög med en diameter av 25 cm. Angrips oftast på ett tidigare stadium av olika svampar som dödar eller förfular den så att ett avlägsnande är att se som en barmhärtighetsåtgärd.

P. x schwerinii (strobus x wallichiana) - Den vackraste av alla *Pinus*-arter i Bjuv och den mest växtliga. Angrips inte av blåsrost *(Cronartium)* och är härdig. Liknar en kraftfull *P. strobus*. Den största av flera plantor i Bjuv har en höjd av 22 m och en diameter av 45 cm.

P. sibirica (P. cembra var. sibirica) - Växer i Bjuv bättre än *P. cembra*. Växtsättet är smalare och mera kompakt. Höjd 13 m, diameter 30 cm.

Sciadopitys

S. verticilliata - Denna särpräglade art har speciellt i Göteborgsområdet utvecklats till paradexemplar. I Bjuv finns inga särskilt stora exemplar, men intressant är den goda utveckling som ägt rum i skugga. Ett exemplar i skugga har på ca 30 år nått en höjd av 8 m och en diameter av 10 cm. Plantor i mera soliga lägen har växt klart långsammare.

Taxodium

Taxodium distichum - Denna art brukar normalt planteras mycket fuktigt. I Bjuv har ett par exemplar planterats i väldränerad icke fuktig mark. Det största är 11 m högt med en diameter av 20 cm. Har aldrig skadats.

Taxus

T. cuspidata - Växer i Bjuv långsammare än *T. baccata* och har ett mindre vitalt utseende. Ett 43 år gammalt exemplar från insamling av Nitzelius är ca 8 m högt med en diameter av 10 cm.

Thuja

T. koraiensis - Ett lågt, buskliknande träd med nedre grenar som växer nedåt-utåt och kan rota sig. Grönska klart grön på ovansidan av grenarna, vackert silverfärgad på undersidan. Ett litet träd i Bjuv, växande i en grupp, är 5 m högt. Skiljer sig starkt från det enstammiga exemplar som växer i Kiviks Äsperöd-Arboretet. Kanske vår härdigaste och till och med vackraste thuja.

T. plicata 'Exelsa' - är en mycket härdig form funnen strax efter andra världskriget på en kyrkogård i Berlin. Växer mycket bra i Bjuv. Det största exemplaret är 20 m högt med en diameter av 40 cm. Bildar en slank spira. Fungerar utmärkt som storvuxen häck och är mycket vindtålig.

T. standishii - Ett ganska litet, långsamväxande japanskt träd. Har brett utåtväxande grenar och bildar en bred pyramid. I Bjuv 8 m högt med en diameter av 15 cm. I Norra Vram, vilket är en del av Bjuvs kommun, finns en kort häck av *T. standishii*, ca 3 m hög.

Thujopsis

T. dolabrata - Ett par 40-åriga träd i Bjuv är 12 m höga med en diameter av 20 cm. Dessa träds grönska är vackert glänsande grön på ovansidan av grenarna och påfallande vitaktig på undersidan. Har aldrig skadats av vinterkyla. Borde användas oftare.

Källa

Ovanstående artikel baserar sig främst på intervjuer och information samt mätvärden framtagna av Karl Evert Flinck.

ISSN 0349-0033

The colourful flora of the Russian steppe

by Gennady A. Firsov

The vast steppes in southern Russia contain a variety of interesting and decorative trees and flowers with great potential for garden cultivation – especially in Scandinavian climates.
And there is a touch of Sweden, too – through Linnaeus' pupil Johan Peter Falck who has played a part in the botanical history of the steppe.

The Steppe zone of Russia covers a vast area, extending from its western borders and forming a wide belt as far as Altai and Northern China. The Russian steppes are the most extensive in the world. In addition to perennials there grow in the wild a lot of rare, botanically interesting and decorative trees and shrubs.

Many of them became known in Western Europe as early as in the 18th century, as a result of the famous expeditions organized by the Russian Academy of Sciences throughout the length and breadth of the vast Russian empire. D.G. Messerschmidt after travelling eight years in Siberia (1719–1727) brought to St. Petersburg seeds of *Caragana arborescens* Lam. from where the plant spread the world over.

Many other steppe trees and shrubs were introduced into general cultivation for the first time by the St. Petersburg Botanical Gardens founded in 1714 – e.g. *Prunus bucharica, Astragalus ammodendron, Calophaca wolgarica, Caragana jubata, Crataegus sanguinea, Lycium depressum, Tamarix laxa* and others.

Early travels to the steppes

One of the first travellers through the steppes of European Russia was Gottlob Schober who in 1717–1720 studied the vegetation of the lower reaches of the Volga as well as the Northern Caucasus. He discovered the genus *Nitraria*, and the plant was later described as *Nitraria schoberi* by Linnaeus. This spreading

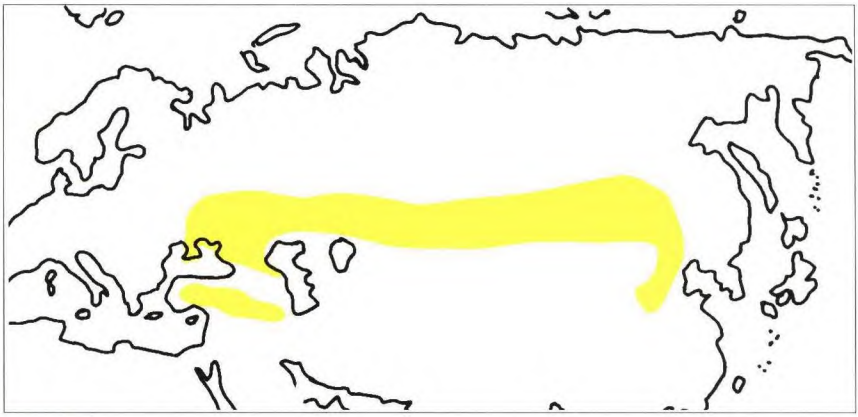

Steppes with cold winters, hot summers and little rain. The area south of the steppes is largely desert.

The plants described in this article were found around the rivers of Don, Hoper, Medveditsa, Golubaya and Ilovlya, north of the city of Volgograd.

shrub, 1–2 m high, grows in the salty soils of the lower Volga, the Caucasus, Western Siberia and Central Asia and has been rare in cultivation until recently.

At the end of the 1730's Dr. Herber made a journey to the Volga steppes as far as Zarizin (now Volgograd) and brought back botanical collections and seeds.

Under the reign of Catherine II expeditions were organized with the purpose of investigating and making thorough descriptions of Russian plants. The outstanding naturalist P.S. Pallas, author of the first Flora of Russia, was at the head of all these expeditions. It is interesting to note that there is still a settlement in the Volgograd region named after him – Pallasovka.

Another settlement – Gmelinka – is named after J.G. Gmelin, a great traveller and scholar who wrote the first Flora Sibirica.

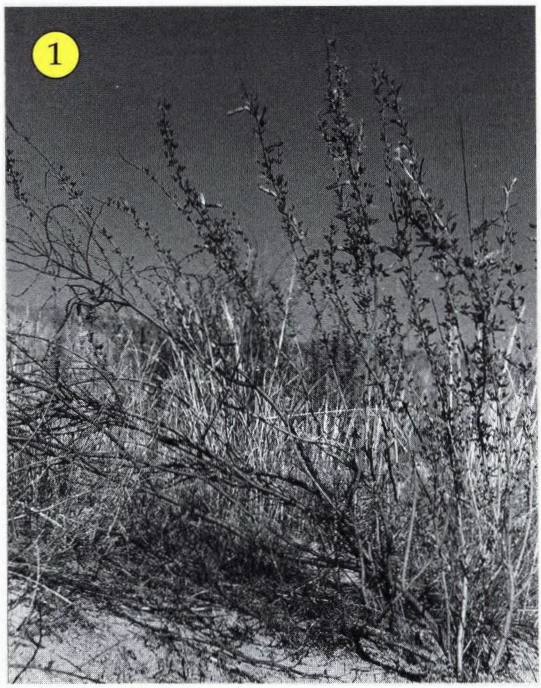

1. *Chamaecytisus ruthenicus* on sands, near the village of Kumilzhenskaya. July 1996.

2. *Thymus pallasianus* on sands near Kumilzhenskaya. June 1996.

3. *Kochia prostrata* on the southern slope of chalk hills on the right bank of the river Hoper.

4. *Ulmus minor* on chalk hills may look like a bonsai dwarf tree reaching no more than 50 cm high at an age of 15 years.

5. *Astragalus cornutus* on open steppe on the right bank of the Hoper. July 1996.

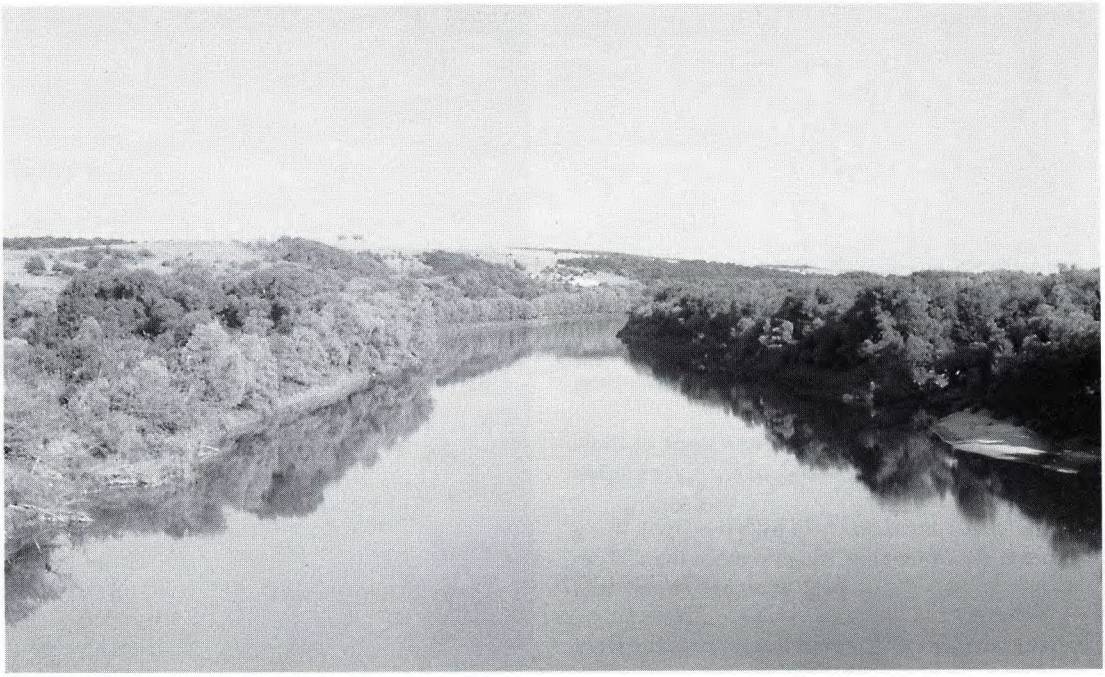

A view of the river Hoper in the steppe zone of southern Russia.

The academician I.I. Lepekhin also visited the steppes of the Volga and the Don.

The Linnaeus touch

Johan Peter Falck (1727–1774) from Sweden was appointed to be the chief of an expedition which investigated the South-East of Russia. He is famous in the history of botany being the pupil of Linnaeus. Falck came to Russia in 1763 through the recommendation of Linnaeus, and from 1765 to 1768 he worked as the Manager of St. Petersburg Botanical Gardens (at that time the Medical Gardens).

His correspondence with Linnaeus was translated into Russian and published by V.I. Lipski (1913–1915). So we know that such interesting plants as *Populus euphratica, Haloxylon sp., Alhagi sp.* were collected during his expedition to the steppe. On this trip Falck received a letter from Uppsala - the only one still in existence - dated 12 August 1772 in which Linné asked him to collect seeds of *Ulmus pumila, Morus tatarica* and the new *Spiraea altaiensis.*

Of course there were a lot of expeditions throughout the steppes of Russia in the 19th and 20th century. But until recently collections in the arboreta of North-Western Russia consisted mainly of forest trees and shrubs.

Cold winters, hot summers

There are few genuine steppe plants, such as *Lycium depressum* and *Tamarix ramosissima* in the Botanical Gardens of the Komarov Botanical Institute (formerly the Imperial St. Petersburg Botanical Gardens). Moreover, they are not used in city planting. The interesting endemic shrub, *Calophaca wolgarica* was tested

in the Arboretum of the Forest Academy of St. Petersburg, by the famous dendrologist Egbert Wolf (1917) who came to consider it not to be winterhardy. So this lovely flowering shrub needs repeated introduction here.

However, it is interesting to note that the climate of the Volgograd region where I have made my botanical excursions during these last few years is distinctly continental. There is a subzone of motley grass – the Stipa grass steppe in the northern part of this region between the rivers Hoper, Medveditsa and Don.

Altough this region lies 1500 km south of St. Petersburg, the average extreme temperature in January is -11 °C, exceeding that of St. Petersburg (-8°). Absolute minimum in winter may well reach or even exceed the level in St. Petersburg which is -36 °C in the centre of the city and about -43 °C at the environs. But it is much warmer in the southern steppe in July – an average of +23 °C with a maximum of more than +40 °C.

The average yearly temperature in the southern steppe is about +5 °C to +7 °C while it is +4,7 °C in St. Petersburg. There is also a lack of precipitation (300–500 mm per year) compared with North-Western Russia (618 mm).

South-east from Medveditsa chernozem (black earth) soils change to chestnut soils, at altitudes of 200–250 m above sea level.

The steppe plants are capable of surviving in the climate of North-Western Russia and the adjacent Scandinavian countries. We need only to take into account that they require, as a rule, an open sunny position with good drainage and for some plants a special mixture of soil (chalk or sand or black earth).

Dwarf subshrubs

This summer I managed to collect *Artemisia hololeuca* on chalk hills in the river Hoper area. This dwarf subshrub forms peculiar silver cushions on exposures of pure chalk along the right banks of the steppe rivers in limited areas. Another interesting dwarf subshrub is *Thymus pallasianus*, 8–15 cm high, with profuse rosy flowers which local people collect as a herbal remedy or put into tea. It is a typical psammophyte and grows on pure sands which occupy a large area here.

In July 1996 I was lucky to discover two new populations of *Allium regelianum* on the lower reaches of the Hoper.

This onion is an endemic of the Volgograd region. It was described from a habitat in Sarepta near Volgograd by a famous naturalist of the 19th century, A.K. Becker and named after the prominent botanist E. L. Regel who was the Director of St. Petersburg Botanical Gardens.

Later this classical population was destroyed as a result of construction works in the area, and for a long time this species was considered to have disappeared from the earth and was only discovered again in 1984, in a very limited area.

Allium and Genista

Allium regelianum is a bulbous perennial. Phytogeographically this plant's territory is within the Lower Don floristic district according to the classification of S. Ya. Sokolov and O.A. Svyazeva (1965) which gives account of 151 species of 63 genera and 31 families of trees, shrubs and subshrubs.

It would also be possible to introduce from here the endemic *Genista tanaitica*, growing occasionally on the chalks of the Don and differing from its relative *Genista tinctoria* in being smaller (to 50 cm high) and having yellow flowers in friable racemes. It was originally described from habitats in the upper reaches of the river Golubaya near the village of Sirotinskaya.

Near the Ilovlya river you can find *Juniperus sabina* growing on sands and chalks. There are

many species of *Salix* and *Rosa*, three species of Ulmus and three species of Acer. *Spiraea crenata* is at its best in early spring with its decorative white flowers. In contrast, *Euonymus verrucosus* is at its most attractive in autumn with the beautiful changing colour of its leaves.

It is of interest also to find *Ephedra distachya* growing on dry slopes on the chalk hills. *Chamaecytisus ruthenicus* and *Caragana frutex* can also be found here.

Astragalus cornutus is the only real shrub of its genus. There are several subshrubs too, and many perennials of this genus in the same area.

Kochia prostrata is a beautiful subshrub (to 75 cm high) of the *Chenopodiaceae* family, with blue or white tinged silvery leaves. It makes an unforgettable sight on the dry slopes of the chalk hills on the right bank of the Hoper. As far as I know it has not been introduced into cultivation, being absent in the Gardens.

At Sarepta, south of Volgograd, which is an area of botanical interest I have collected seeds of *Tamarix ramosissima*, and there are another five species of it listed in the flora.

Enormous resources for cultivation

We should be careful in collecting plants from the wild because some of them may be rare. Such plants need not only protection but also artificial propagation and reintroduction into the wild. We should only replant them in places where they will not be eaten by cattle or cut for hay. Now that more than 96% of the area of the steppes has been transformed into agricultural land we can only imagine what the real virginal steppe was like on the basis of the remaining 4%.

The resources of the Russian steppes as a source of new species for cultivation are enormous. Many species have never been in cultivation and have not been touched by selection; moreover, many of these plants have potential garden value.

References:

Brilev V.A. et al, Krasnaya kniga: Redkie i ohranyaemie rasteniya i zhivotnie Volgogradskoi oblasti. Volgograd, 1992. 148 p.
Kireev A.F. Rodnaya priroda. Volgograd, 1967. 271 p.
Krasnaya kniga RSFSR (rasteniya). Moscow: Rosagropromizdat, 1988. 590 p.
Lavenko E.M., Soczava V.S. Descriptio vegetationis URSS. T.2.Ml,L.: Acad. Sci. URSS, 1956. 972 p.
Lipski V.I. Imperatorski S. Peterburgsky Botanichesky sad za 200 let ego suschestvovaniya (1713–1913). Part 1. St. Petersburg, 1913. 412 p. Part 3. Petrograd, 1913–1915. 583 p.
S.Ya. Sokolov, O.A. Svyazeva. Geografiya drevesnih rasteniy SSSR. M.,L.L. Nauka, 1965. 265 p.
Wolf S.L. Nablyudeniya nad morosostoikostyu derevyanistih rasteniy/Trudi Bjuro po prikl. bot. Vol. 10. N 1. Petrograd, 1917. 146 p.

About the author

Gennady A. Firsov, born in 1950, graduated from the faculty of Forestry, Saint-Petersburg Forest-Technical Academy, in 1973. He has been working in St. Petersburg in the Botanical Garden of the Komarov Botanical Institute of the Russian Academy of Sciences since 1976, earlier as an agronomist and at present as Curator of Dendrology supervising the nursery and the collections of the park. He is the author of more than 60 publications.

Artikeln beskriver den i Sverige ganska okända floran på den ryska steppen. Många steppväxter lämpar sig mycket bra för skandinaviska klimat. Linnés lärjunge Johan Peter Falck har spelat en viss roll vid den botaniska kartäggningen av den ryska steppen.

ISSN 0349-0033

Årets träd: Sorbus

av Ingegerd Dormling

Blommor och frukter på samma kvist! Denna originella kombination – troligen *Sorbus decora* – fotograferade Claes Nordmark i början av oktober vid Salems begravningsplats söder om Stockholm.

Under året har det mångformiga släktet *Sorbus* studerats av en grupp om 23 föreningsmedlemmar. Ingegerd och John Dormling fungerade som ledare. Gruppen har haft fem sammankomster, varav en vår- och en höstexkursion till Botaniska trädgården i Uppsala med dess stora *Sorbus*-samlingar, det mesta sammanfört av Teodor Hedlund i början av seklet.

En temadag hölls den 18 oktober.

Som vanligt vid föreningens kurser fördelades kunskapsinhämtningen på så många som möjligt av kursdeltagarna. Detta gav upphov till ett innehållsrikt kompendium och till ett varierat och intresseväckande temadagsprogram.

Till det senare bidrog dessutom i hög grad två gäster, Rune Bengtsson och Klaus Stritzke. Mot bakgrund av sina undersökningar på Alnarp gav Rune Bengtsson växtförädlarens syn på släktet *Sorbus* till en serie vackra diabilder. Klaus Stritzke berättade om *Sorbus domestica* – bl.a. om hur artens frukter tidigare använts som klarmedel vid vinframställning.

Genetiskt samband

mellan Skandinaviens *Sorbus*-arter (efter A. Liljefors)

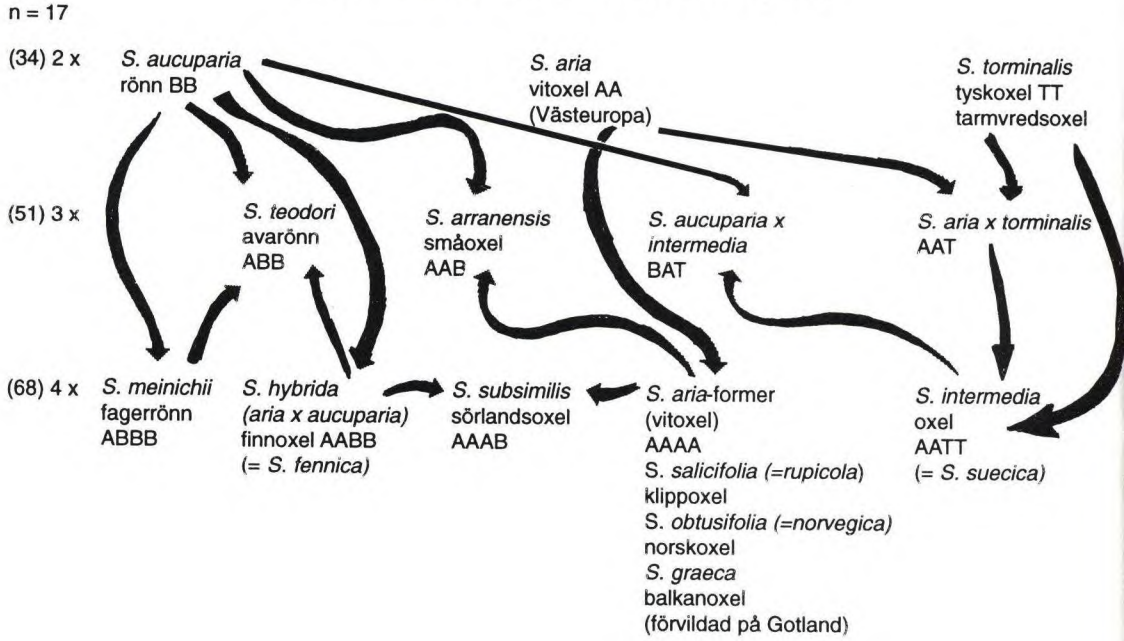

Krångligare än förutsett

Det föll på min lott att försöka klargöra släktets morfologiska och genetiska karaktärer. Framför allt de senare visade sig vara mer komplicerade än jag någonsin hade kunnat föreställa mig.

I Sverige har vi två vildväxande arter med större utbredning. *Sorbus aucuparia*, rönn, finns i hela Skandinavien, och *S. intermedia*, oxel, förekommer huvudsakligen söder om Mälaren, Roslagskusten och Åland. Dessutom finns några hybridarter och arter inom *S. aria*-(vitoxel-)gruppen, alla med begränsad utbredning längs Skandinaviens kuster och på öarna i Östersjön.

Dessa arter är liksom oxeln polyploida med huvudsakligen apomiktisk fröbildning. Det innebär att fröförökning som regel ger konstant avkomma eftersom ingen korsning med annan individ ägt rum. Då och då sker dock en befruktning med en ny "art" som resultat. Den komplexa situationen återspeglades fint i den lilla inventering av *Sorbus*-förekomster på Gotland som två av kursdeltagarna utfört.

Alf Liljefors försökte i sin doktorsavhandling (1955) bringa reda i det han kallade "*Sorbus*-komplexet i Skandinavien". Vår vanliga oxel, som är tetraploid, ansåg han innehålla två genuppsättningar från vardera *Sorbus torminalis*, tyskoxel, som skulle ha funnits här under värmetiden, och två från *S. aria*, vitoxel. Korsningen skulle ha ägt rum via en triploid med två *aria* och en *torminalis*.

I sin "The Rowan and Its Relatives" (1986) visar H.A. McAllister i England på en annan möjlighet: tre ursprungsarter till oxeln med *S. arranensis* som triploid mellanled. Den senare skulle innehålla två *aria* och en *aucuparia* vars oreducerade gamet befruktats med en enkel *torminalis*. Till detta kommer den uppgift som

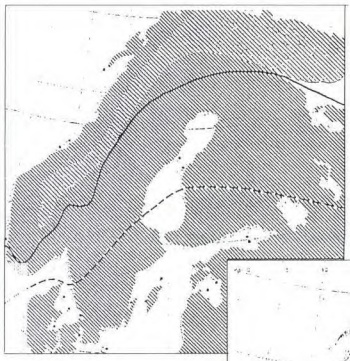

Rönnen finns i hela Norden (snedstreckat). Norr om heldragen linje mest var. *glabrata*, söder om streckad linje endast huvudformen *aucuparia*.

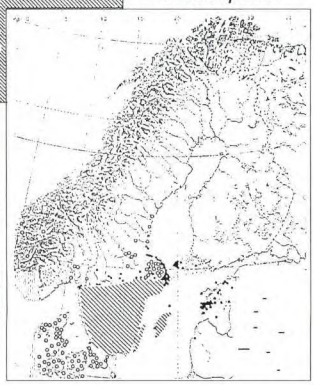

Sorbus intermedia, oxel, är vildväxande inom det snedstreckade området. Ringarna markerar förvildade förekomster (mest i Danmark, Skåne och Svealand).

Utbredningsområden för *Sorbus*, rönn och oxel. Källa: Eric Hulténs Atlas över växternas utbredning i Norden.

Blad av *Sorbus* hämtade från Gotland. Med början "klockan ett": vitoxel, oxel, rönn, avarönn och (i mitten) balkanoxel.

återfinns i K. E. Flincks uppsats om *Sorbus* i LUSTGÅRDEN 1990–91, att *S. intermedia* är en korsning mellan *S. aucuparia* och *S. torminalis*!

På liknande sätt finns olika uppfattningar om finnoxelns, *S. hybrida*, härstamning. Vi kan bara hoppas att nya metoder, t.ex. DNA-bestämning eller isozymteknik så småningom skall visa oss hur det verkligen ligger till.

Inventering i Uppsala

Inom kursens ram utfördes en inventering av *Sorbus*-samlingen i Uppsala botaniska trädgård. Vi fann 139 oxlar och rönnar av 74 enligt etiketterna definierade arter, hybrider och varieteter, spridda över en stor del av trädgården, och dessutom två korsningar med art av närstående släkten. Kompendiets båda förteckningar, i botanisk respektive alfabetisk ordning, upptar totalt ca 120 former, vildväxande och/eller odlade i Skandinavien.

Många oxlar och rönnar har stort odlingsvärde i parker och planteringar. Flera frökällor och kloner har införlivats med det s.k. E-plantsystemet, se t.ex. LUSTGÅRDEN 1990–91. Rätt förökningssätt och rätt skötsel är dock nödvändiga för ett bra resultat, vilket klart framgick av två av temadagens inlägg.

För att fullständiga bilden av *Sorbus*-släktet presenterades bl.a. en sammanställning av potentiella skadegörare - dock sällan värda att bekämpa. Ett avsnitt berörde det starka och hårda virkets användning: förr ofta i verktyg av olika slag - och huggkubben var gärna av oxel. Vi fick se en vacker bildsvit av rönnar och oxlar i naturen och veta en del om trädens namn på olika språk.

Sist på temadagens program stod "Rönn och oxel i folktron". Desutom finns i kompendiet en sammanställning av *Sorbus*-arter omnämnda i LUSTGÅRDEN 1920–1984.

ISSN 0349-0033

STORA
träd i södra Sverige

Stora träd fascinerar. Sälgen här nedan är magnifik – och vackrast i sin vårskrud av vita videkissar, skriver Christina Axelsson Lindgren, agr. dr. vid Alnarp. Ännu större är träden på högersidan. Bilderna av dem har tagits av Richard Sterving i Helsingborg som har specialiserat sig på att mäta stora och märkvärdiga träd.

Sveriges största sälg *(Salix caprea)* har ett stamomfång på 390 cm i brösthöjd och är 16 m hög. Den är enstammig, vilket redan det är ovanligt. Sälgen växer i ett nordvästbryn i skydd av Billingens östsluttning i Ulvekets naturreservat i Skövde. Det är Christina själv som demonstrerar sälgens storlek. Foto: Erik Lindgren.

Fler stora träd?

I nästa års Lustgården vill vi publicera fler bilder av stora träd. Känner du till något riktigt ovanligt stort? Mät, ta ett foto, beskriv! Skicka till
Red. för Lustgården,
Siv Söderlund, Björnbo 34,
181 46 Lidingö, senast
1 juli 1997. Glöm inte att bifoga namn och adress!

Även plataner *(Platanus x acerifolia)* kan bli stora i Sydsverige. Denna platan i Säbyholmsparken i Landskrona har en omkrets på 3,8 meter.

Denna bok *(Fagus sylvatica)* med 6,5 m omkrets uppges ha planterats av Carl von Linné. Den står ett par hundra meter väster om Karl XV:s bro vid Rönne å i Skåne.

Helsingborgs tilll omfånget största träd, en ask *(Fraxinus excelsior)*, står på Väla motorgård. Den har starkt konisk bas som avtar först någon meter över brösthöjd, där trädet mäter 6,2 meter i omkrets.

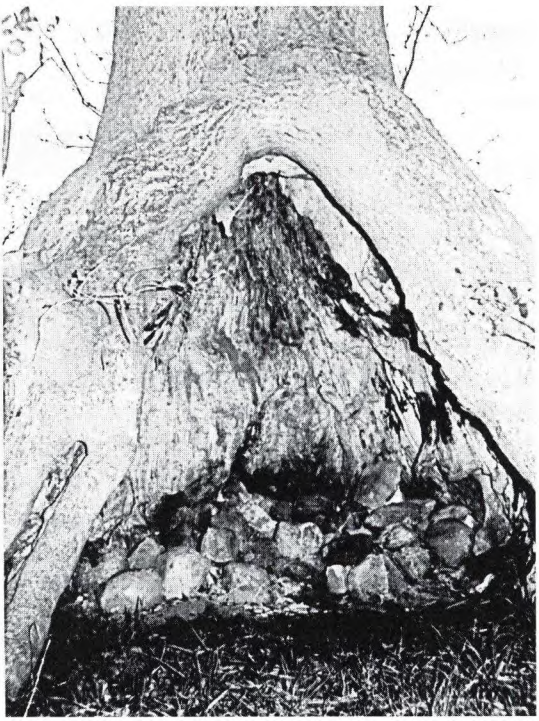

Behändig hästkastanj kan bli nytt stadsträd

av Rune Bengtsson och Per Ola Fritzon

En hästkastanj med smal krona har hittats i Stockholm-Bromma. Den kan bli intressant i stadsmiljöer där vanlig hästkastanj blir för stor. Sorten är nu under provodling på Alnarp.

Hästkastanjen *(Aesculus hippocastanum L.)* är i kraft av sin långa odlingshistoria i vårt land och sitt karakteristiska utseende ett mycket omtyckt träd i Sverige. Trädet är så vanligt förekommande i parker, på gator och torg och i alléer ute i landskapet att det ibland räknas som inhemskt.

Dess naturliga utbredning finner man inom ett ganska begränsat område i Sydösteuropa, nämligen i delar av Albanien, Bulgarien, Grekland och Makedonien. Arten lär ha varit i odling i Istanbul under andra halvan av 1500-talet och den kom därifrån till botanisten Clusius i Wien 1576. I svensk odling har den varit åtminstone sedan i slutet av 1600-talet. Dess exotiska utseende och att den är lätt att föröka bidrog till hästkastanjens snabba spridning i vårt land.

Hästkastanjens ståndortskrav

I naturen växer hästkastanjen i områden med hög nederbörd och på marker som snarare är fuktigare än friska. Den lär bland annat förekomma tillsammans med vitpil *(Salix alba)* och silverlind *(Tilia tomentosa)*. I handböcker ser man ofta uppgifter om att hästkastanjen kräver väldränerad jord. Detta kan leda till misstaget att placera träd av arten i alltför torra lägen. Detta har ofta skett och man kan se talrika exempel på träd i stadsmiljö, som på sensommaren får blad med mer eller mindre påtagligt bruna bladkanter. Detta fenomen förstärks dels av att den tillgängliga jordvolymen är för liten, dels att jordens ledningstal påverkats av halkbekämpning genom vägsalt.

Några av Västeuropas mest magnifika träd av hästkastanj står vid Themsens stränder i London. De berömda hästkastanjerna i Paris får regelbunden tillskottsvattning under sommaren. Också i Sverige ser man fin utveckling hos träd av arten där tillgången på markfuktighet är god. Exempel på detta finns i Tivoliparken i Kristianstad, en park anlagd på gammal åbotten med närhet till grundvattenytan. Hästkastanjer som inte torkstressas under växtperioden utvecklar dessutom ofta en vacker höstfärg i gult eller orange. Skall man nyplantera hästkastanj längs gator eller på torg måste man därför se till att träden får en tillräckligt stor växtbädd. 10 kubikmeter får betraktas som ett minimum.

Stor genetisk variation

Det är lätt att se att fröförökad hästkastanj är mycket variabel. Om man studerar en grupp eller rad av hästkastanjer under blomningen framgår stora skillnader i blomklasens storlek och i blomrikedom mellan olika individer. På

Moderträdets vinterutseende. Fotokopia efter foto av Rune Bengtsson 1993.

hösten kan man studera hur fruktens utseende varierar från att vara välförsedd med taggar till att vara helt slät. På vintern ser man lätt de stora variationer som finns i växtsätt, bland annat i form av de perifera grenarnas tendens att hänga, ibland ända till marken.

Trots denna variation har man selekterat relativt få sorter av arten.

Den mest kända är den dubbelblommande hästkastanjen (*Aesculus hippocastanum* 'Baumannii'). Den blev funnen i en trägård i Genève av A.N. Baumann någon gång runt 1820. Förökningsmaterial blev sänt till faderns plantskola i Bolweiller i Alsace varifrån den sedan spridits.

En svagvuxen form med djupt inskurna blad är *f. laciniata*.

Någon enstaka gång kan man träffa på sorten 'Memmingeri' i svenska parker. Bladen är först gulaktiga men blir sedan ljusgröna till gråaktiga. Den har begränsat prydnadsvärde.

Sorten 'Pyramidalis' är i ungdomen smalkronig men blir sedan allt bredare. Hos träd av sorten byggs kronan upp av kandelaberformigt uppåtgående huvudgrenar. Ca 80-åriga träd blir 8–10 m breda och 14–16 m höga. Sorten finns tillgänglig på den europeiska trädmarknaden men den har inte haft någon användning i Sverige. Sorten 'Umbraculifera' har en mycket liten och tät krona. Den finns planterad i Enköping som stadsträd.

Från vårt land finns inga selektioner av hästkastanj kända även om professor Bertil Lindquist och plantskoleägare Holger Jensen, Ramlösa plantskolor, lär ha påbörjat ett sådant arbete.

Ny sort funnen

För ett tiotal år sedan observerade Per Ola Fritzon ett hästkastanjträd med avvikande växtsätt i en allé utmed Drottningholmsvägen i Stockholm. Ursprungligen var allén planterad med hästkastanjer från Brommaplan fram till Nockebybron.

Idag återstår endast en tredjedel av denna plantering mellan Brommaplan och Åkeshovsvägen. Allén planterades 1935.

Trädet avviker genom sin smalt, pyramidformiga krona och utpräglat genomgående huvudstam. Man kan räkna med att ett fullvuxet träd av sorten blir 5–7 m brett och 14–16 m högt. Plantor, vegetativt förökade, från detta träd har av oss givits sortnamnet 'Bromma'. En hästkastanj med denna kronform borde vara mycket intressant för användning på platser där fröförökade träd av arten blir alldeles för bredkroniga.

Blomställningen är något större än normalt eller ca 35 cm hög. Frukten är däremot något

Moderträdet till *Aesculus hippocastanum* 'Bromma' på Drottningsholmsvägen i Stockholm. Foto: Per Ola Fritzon, 1992.

mindre än normalt eller ca 6 cm i diameter.

Aesculus hippocastanum 'Bromma' har i fem år varit under provodling vid Sveriges Lantbruksuniversitet på Alnarp och har visat goda tillväxtegenskaper i ungdomsstadiet. Vi har därför bedömt tiden vara mogen för att göra denna intressanta hästkastanjsort känd i en vidare krets. Den är sedan något år även under uppförökning i svenska plantskolor.

Rune Bengtsson är hortonom och försöksledare vid Institutionen för Trädgårdsvetenskap, SLU Alnarp.

Per Ola Fritzon är landskapsingenjör och anställd vid Gatu- och fastighetskontoret, Stockholms kommun.

Två svenska idegransjättar

av Inga H. Jungstedt

Redan 1920 var två idegranar i Karlskrona de "grövsta exemplaren" i Sverige. År 1996 hade deras stamomfång ökat ytterligare, till 3,47 resp. 3,09 m.

Under 1996 års landskapsresa till Blekinge besöktes Grevagården i Karlskrona, huvudbyggnad för Blekinge läns museum. Gården byggdes 1703–1705 av stadsbyggaren och amiralen Hans Wachtmeister.

Den lilla barockträdgården framför byggnaden rekonstruerades 1978 med en broderiparterr av klippt buxbom, och terrassträdgården som man når via en monumental dubbeltrappa rustades också. På varsin sida om denna trappa står två mycket gamla idegranar *(Taxus baccata)*. De anses ha planterats redan 1704.

För oss dendrologer var det extra roligt att få se och mäta omkretsen på dessa jätteträd, eftersom 1920 års LUSTGÅRDEN innehåller

Foto: Göran Lundeberg

Så stora var idegranarna vid Blekinge läns museum att de inte i sin helhet fick plats på fotot! Buskarna nedanför är pyramidklippta *Taxus baccata*. Skulpturen är "Blekingeflicka" av Gunnar Nilsson.

uppgifter om dem. Där beskrivs de som de förmodligen "grövsta exemplar av idegran från Sverige, vilka ha beskrivits i litteraturen" (i N. Sylvéns De svenska skogsträden. Del 1 Barrträden. Sthlm 1916). Vidare talar artikeln om den ansenliga höjden, den odelade stammen som bär kraftigt rundade kronor och stammens omfång som den 9 juli 1920 var: vid brösthöjd 2,84 m för det östliga exemplaret och 2,39 m för det västliga.

Vid vårt besök den 23 augusti 1996 hade omfånget ökat till:

3,47 m i brösthöjd för det östliga exemplaret och 3,09 m för det västliga.

På dessa 76 år hade alltså stamomfånget ökat med 63 respektive 70 cm.

Båda träden har naturminnesskyltar som suttit där sedan 1937 och har Riksregisternummer K 10.

Faran avvärjdes 1971

År 1971 var idegranarna i farozonen, då man ville upphäva fridlysningen av dem och hugga ner dem. De ansågs inte passa i den gamla barockträdgårdens mönster.

Som tur var insåg man att träden verkligen hörde hemma i anläggningen. Det finns ett stick från 1790 som visar att idegranarna fanns redan då i trädgårdsanläggningen och var ganska stora. Det är bara det att man inte är van att se idegranar av denna dimension i barockträdgårdarna.

Före restaureringen var dessa träd ca 11 respektive 14 m höga. De tuktades och beskars 1978 för att bli lägre och mera koniska. De skulle behöva skäras in från sidorna så att man från terrassen kunde se mer av den vackra museibyggnaden.

Vårt äldsta barrträd

Idegranarna är det trädslag i Europa som blir äldst. Enligt den tyska föreningen Historiska träd i Europa finns en uppgift om en idegran i Fortingall, Skottland, som sägs vara Europas äldsta träd och 3000 år gammalt.

Taxus baccata, idegran eller barrlind, invandrade söderifrån till vårt land under den tidiga postglaciala värmetiden. Den är det minst härdiga och mest köldkänsliga av våra inhemska barrträd. Utbredningen är koncentrerad till kustområdena från Dalälven i öster till norra Bohuslän i väster. Den förekommer även på Gotland. I Norge följer den syd- och västkusten upp till Sunnmöre. I Danmark är den endast känd från en lokal vid Vejle fjord. I Finland är den begränsad till de åländska öarna.

På de brittiska öarna och kontinenten når idegranen både som vildväxande och odlad sin vackraste utveckling. Den kan bli 15 - 20 m hög, och har ofta en rundad krona och en grov oregelbunden stam.

Skandinaviens äldsta och största idegran står på Varaldsöy i Hardangerfjorden. Den är över 10 m hög och har en stamomkrets av 5 m.

I början av 1940-talet gjordes på initiativ av Föreningen för Dendrologi och Parkvård en inventering av vildväxande idegranar i vårt land. Det största exemplaret, vars höjd uppskattades till 11 meter och vars stamdiameter i brösthöjd uppmättes till 75,36 cm, upptäcktes på västra sidan av Omberg.

Idegranarna visar en stor variation i växtsättet - trädformade typer omväxlar med mer eller mindre pelarformade, buskformade och krypande varianter.

Hela växten giftig

Idegranarna hör till familjen Taxaceae, skildkönade träd eller buskar med spiralställda, plattade, tvåsidigt riktade barr. Honblommorna kommer ur bladvecken och består av ett enda fröämne. Under mognaden kringväxes fröet av ett köttigt fröhylle. Det omger det hårdskaliga fröämnet men blir senare köttigt och rött. Alla vävnader utom det röda

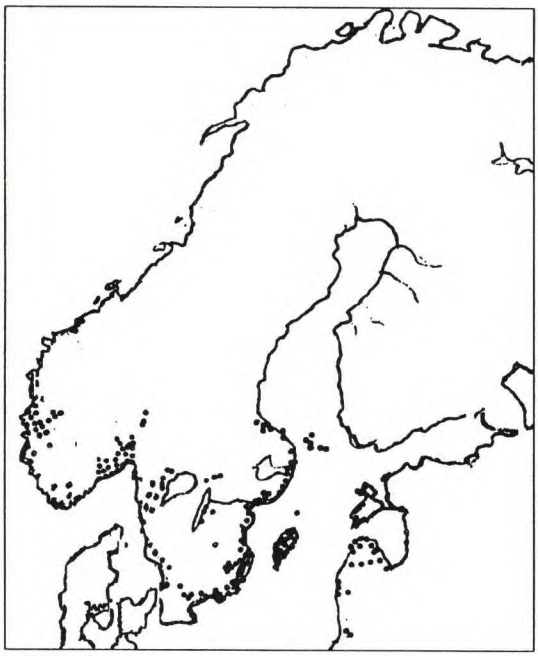

Taxus baccata L., idegran. Skogar, berg, kalkgynnad. Öland, Gotland och Danmark fordom allmännare. Ur Eric Hulténs Atlas över växternas utbredning i Norden.

Kvist av idegran i oktober.
Längst ned till höger syns ett "bär", d.v.s. ett frö omgivet av sitt köttiga röda fröhylle. Hela växten är giftig utom fröhyllet.

fröhyllet innehåller en giftig alkaloid, taxin. På grund av barrens giftighet undviker man att ha betesdjur i de hagar där idegranen växer.

Idegranen är skuggföredragande och växer ofta i slutna bestånd av såväl barr- som lövträd - bäst utvecklas de på kalkhaltig mark.

De härdigaste idegranarna

Det finns många typer av *Taxus baccata* i plantskolornas kataloger. Den mest kända och oftast odlade typen i Västeuropa är den pelarformade, den irländska pelaridegranen, *Taxus baccata f. stricta*, också benämnd *hibernica*.

Den japanska idegranen *Taxus cuspidata* är en av de förnämsta växtintroduktionerna från Fjärran Östern till de västerländska trädgårdarna. Till utseende och prydnadsvärde är den jämförbar med *Taxus baccata* men är betydligt härdigare än denna. Uppe i Arboretum Drafle vid Härnösand har 0,8 - 2 m höga exemplar av *Taxus cuspidata* visat sig fullt härdiga.

ICOMOS - dokumenten

Insikten om betydelsen av kulturen och kulturarvets värde är anledningen till den internationella överenskommelsen till skydd och vård av dessa. Hoten mot kulturarvet sågs i början dels som tilltagande förfall på grund av bristande insikt om ett objekts värde och dels som direkt förstörelse, främst genom krig. Idag inser man att ekonomiska intressen men även överdriven restaurering medför minst lika stora risker för kulturarvet.

Det första dokument som skapades till skydd av det gemensamma kulturella arvet är uppkallat efter platsen där konferensen hölls: Venedigdokumentet. Det grundläggande och övergripande kravet var redan då bevarandet av en skapelse, ett monument. Restaurering skulle tillgripas bara i undantagsfall.

För parker kom så Florensdokumentet som ett tillägg. Även i detta betonas vikten av att bevara och uppmana till försiktighet med restaurering. Trots detta ökar takten av parkrestaureringar och de punkter i dokumentet som berör restaurering är de som anförs oftast i diskussioner och artiklar. Omfattande förstörelse av ursprungliga anläggningsdelar och hela anläggningar har blivit följden. Storslagna restaureringar av parker som Het Loo och Schwetzingen ifrågasätts, just av denna anledning, idag av ledande och i dessa restaureringar delaktiga parkminnesvårdare.

Det senaste dokumentet skrevs i Nara, Japan, och har autenticiteten som tema. Begreppet autentisk omfattar inte bara den ursprungliga substansen och skapelsens form utan även dess innehåll i ett vidare begrepp. Som utmärkande och skyddsvärt särdrag nämns vid sidan om den reella substansen även särdragen i den traditionella vården av skapelsen, en idag i det närmaste helt ignorerad faktor. Tydligt framträder detta där man idag eftersträvar en rationalisering av skötseln samt en förbättring av förutsättningarna att få fram frodig växtlighet. Det bästa exemplet härpå utgör Belvedere i Wien som med förbättrade växtbäddar, automatbevattning och gödselinjektioner framkallar en bild av en park som varken har med den historiska bilden eller yrkestraditionen att göra. Belvedere bidrar dessutom till att det traditionella trädgårdsyrket förstörs.

Naradokumentet, som är en uppmaning till eftertanke inför den ökande vågen av förhastade restaureringar, är inte skriven speciellt för parker men har självfallet giltighet även vid arbeten med dessa. Förhoppningsvis kommer detta dokument inte att i valda delar användas för att försvara åtgärder som strider mot dokumentet i sin helhet.

En ordagrann översättning av den engelska originaltexten gör ibland innehållet svårbegripligt och kräver i dessa fall en fri tolkning. Den översätta texten är inte auktoriserad men förmedlar förhoppningsvis dokumentets budskap på ett korrekt sätt. *K.S.*

Naradokumentet om autenticitet

Företal

1. Vi, experter samlade i Nara, Japan, önskar uttrycka vår uppskattning av de japanska myndigheternas generositet och intellektuella kurage i tillhandahållandet av ett lägligt forum där vi kunde ifrågasätta det konventionella tänkandet rörande konserveringsfrågor samt diskutera vägar och metoder för att bredda vår syn ifråga om att föra fram större respekt för mångfalden i kultur och kulturarv när det gäller konserveringsmetoder.

2. Vi önskar också erkänna värdet av de diskussionsramar som framförts i Världsarvskommitténs önskan att använda prövning av autenticitet på sätt som visar full respekt för sociala och kulturella värden i alla samhällen, när man undersöker det enastående universella värdet hos kulturobjekt föreslaget till Världsarvslistan.

3. Naradokumentet om autenticitet är skapat i Venedigdokumentets, 1964, anda, bygger därpå och utvidgar det som svar på växande omfattning, omsorg och intresse för kulturarvet i vår samtid.

4. I en värld som i allt högre grad utsätts för globaliseringens och likriktningens krafter, och där sökandet efter en kulturell identitet ibland tar formen av aggressiv nationalism och förtryck av minoritetskulturer, måste det väsentliga bidraget gjort av hänsyn till autenticiteten i konserveringsmetoderna vara att klargöra och belysa mänsklighetens kollektiva minne.

Kulturell mångfald och kulturarvets mångfald

5. Mångfalden av kulturer och kulturarv i vår värld är en oersättlig källa till andlig och intellektuell rikedom för hela mänskligheten. Skyddet för och upphöjningen av kulturens och kulturarvets mångfald i vår värld borde aktivt främjas som en väsentlig aspekt i människans utveckling.

6. Mångfalden i kulturarvet existerar både i tid och rum, och kräver respekt för andra kulturer och alla aspekter av deras tankar. I de fall kulturella värden tycks stå i konflikt, kräver respekten för den kulturella mångfalden att alla parters kulturella värden erkänns som legitima.

7. Alla kulturer och alla samhällen har sina rötter i de särskilda former och betydelser av materiella och immateriella tillgångar som utgör deras kulturarv, och dessa måste respekteras.

8. Det är viktigt att understryka en fundamental princip hos UNESCO, nämligen att vars och ens kulturarv är allas vårt kulturarv. Ansvaret för ett kulturarv och vården av detta åvilar först och främst den kulturgrupp som har skapat det, och i andra hand, den som förvaltar det. Till detta hör också, att hänsyn tas till de principer och det ansvar som följer internationella överenskommelser och konventioner som utvecklats för bevarandet av det kulturella arvet.

Det är högeligen önskvärt att varje samhälle hittar en god balans mellan sina egna behov och andra kulturgruppers, under förutsättning att en sådan balans inte undergräver samhällets fundamentala kulturella värderingar.

Värden och autenticitet

9. Bevarandet av kulturarvet i alla dess former och från olika historiska perioder grundar sig på de värden som tillskrivs detta arv. Vår förmåga att förstå dessa värden beror delvis på om information från dokument om dessa värden kan betraktas som trovärdig eller sanningsenlig. Kunskap om och förståelse av dessa informationskällor, i förhållande till ursprungliga och senare tillkomna delar hos kulturarvet, och deras innebörd, är en nödvändig grund för att fastställa alla former av autenticitet.

10. Autenticitet betraktad på detta sätt och förankrad i Venedigdokumentet framstår som den väsentliga kvalificerande faktorn avseende värden. Förståelsen av autenticitet spelar en grundläggande roll i alla vetenskapliga studier av det kulturella arvet, i planeringen av bevarande och restaurering, liksom vid inskrivningsprocedurerna som används för Världsarvskonventionen och för andra kulturarvlistor.

11. Alla bedömningar om värden som tillskrivs kulturella objekt, liksom trovärdigheten hos tillhörande informationskällor kan skilja sig från kultur till kultur och även inom samma kultur. Det är därför inte möjligt att basera bedömningar av värde och autenticitet på fastställda kriterirer. Tvärtom, den respekt som tillkommer alla kulturer erfordrar att kulturarvets egenskaper måste tas i betraktande och bedömas inom de kulturella sammanhang där de hör hemma.

12. Därför är det av yttersta vikt och angelägenhet att man inom varje kultur får ett erkännande av det specifika i sina nedärvda värderingar och av trovärdigheten och sannningen i tillhörande informationskällor.

13. Beroende på det kulturella arvets natur och dess kulturella sammanhang, måste bedömningar om autenticitet knytas till värdet hos en bred uppsättning av informationskällor. Sådana olika källor kan vara form och design, material och tillgång, användning och funktion, traditioner och tekniker, placering och omgivning, ande och känsla, och andra inre och yttre aspekter. Användningen av dessa källor tillåter ett omsorgsfullt utarbetande av de specifika konstnärliga, historiska, sociala och vetenskapliga dimensionerna hos det kulturarv som undersöks.

Definitioner:

Bevarande: alla åtgärder som syftar till att förstå en skapelse, lära känna dess historia och innebörd, försäkra sig om dess materiella skydd, och, om så är nödvändigt, att restaurera och ytterligare framhålla det.

Informationskällor: alla minnesanknutna, skrivna, muntliga och figurativa källor som gör det möjligt att förstå karaktären, de enskilda dragen, innebörden och historien hos en skapelse.

Not:

Denna text antogs i slutet av Narakonferensen. Den kan fortfarande bli föremål för förändringar i syfte att ge full överensstämmelse mellan den engelska och franska versionen.

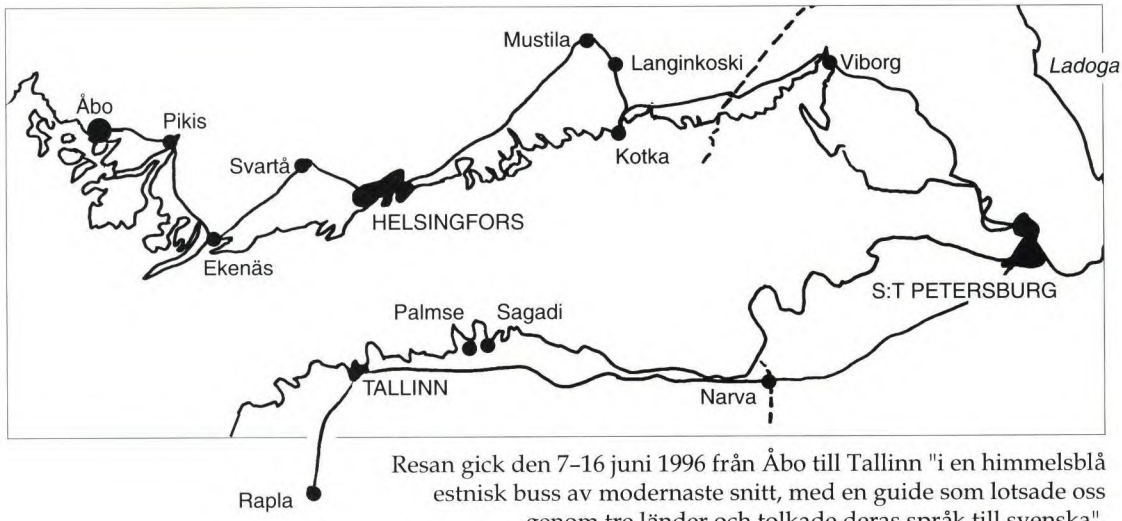

Resan gick den 7–16 juni 1996 från Åbo till Tallinn "i en himmelsblå estnisk buss av modernaste snitt, med en guide som lotsade oss genom tre länder och tolkade deras språk till svenska".

Runt Finska viken

Botaniska skatter i öster

av Göran Lundeberg, Sten Ridderlöf och Gunilla Schildt

Mycket har hänt sedan dendrologernas förra resa runt Finska viken, för 24 år sedan. Kommunismens fall har öppnat tidigare låsta botaniska portar och intressanta historiska parker för den skandinaviska publiken. Baltikum och Ryssland hyser odlat och vilt botaniskt material som ofta är mera lämpat för oss än det vi har vant oss vid att hämta i väst och sydväst. Finland kände vi ju redan bättre, och mycket där kändes inspirerande – kanske främst finländarnas högklassiga förädlingsarbete.

Vårt första resmål var Runsala/Ruissalo ekskog nära Åbo, som stod i sitt skönaste flor. Imponerande ekar, vars ursprung för närvarande genetiskt undersöks, ramade in öns åkrar och ängar som ursprungligen utgjorde hertig Johans (den III:s) jaktpark. För att ge ekarna erforderligt livsrum måste "naturen skyddas med yxan" som vår gedigne och vänlige ciceron under sejouren i Finland, professor em. Max. Hagman så erfaret uttryckte det. Han nämnde att eken *Quercus robur* nog var spontant förekommande härifrån och i ett smalt band utmed den finska sydkusten fram till Helsingfors och därefter i Viborgsviken, bl.a. i vårt kommande resmål Monrepos.

På Runsala-ön fanns även en cirka 250-årig och fullt livskraftig silverlönn *Acer saccharinum* som planterats av Linnés lärjunge Pehr Kalm,

Foto: Sten Ridderlöf

En gulfärgad form av vår vanliga gran *Picea abies f. aurea* i den botaniska trädgården i Åbo.

Foto: Sten Ridderlöf

Japansk vingnöt *Pterocarya rhoifolia* i Mejlans arboretum.

på sin tid professor vid ÅboAkademi.

Sedan i rask takt till den botaniska trädgården i Åbo, vars chef Arno Kasvi på ett engagerat sätt förevisade den tilltalande och välskötta anläggningen. Den hade bl.a. en perennrabatt av rejält format, bortåt 200 meter lång och med aktningsvärd bredd. Trädgården innehåller ett stort antal vildinsamlade plantor, ofta av sibiriskt ursprung eller från Nordostasien, vildarter av azaleor som var vackrare än de flesta namnsorter (vårazalea *Rhododendron canadense,* fjärilsazalea *R. vaseyi*), 25 meter höga pelarbjörkar och ett par grövre makedoniska tallar *Pinus peuce* och en gulfärgad form av vår vanliga gran.

Vid Trädgårdsförsöksanstalten, en del av Lantbrukets forskningscentral i Pikis möttes vi av Sirkka Juhanoja som är ansvarig för forskningen om landskapsväxter. Hon berättade om försöksanläggningen som funnits sedan 1920-talet.

Vi började med att beskåda intilliggande Yltöinen arboretum vid pass 20 kilometer sydost om Åbo. I sydsluttningen mot en djupt inskuren havsvik finns detta ca 10 hektar stora inhägnade område, som företrädesvis hyser ett antal främmande och inhemska barrträd samt en inte obetydlig yta planterad med rhododendron under skyddande tallkronor. Detta är en av de försöksodlingar med extremt vinterhärdiga rhododendronhybrider som finns på olika platser i Finland .

Våra blickar riktades främst mot grupper av välvuxna berggranar *Abies lasiocarpa* som för tillfället drabbats av barrlusangrepp, likaledes vackra fujigranar *Abies veitchii* och koreanska tallar *Pinus koraiensis*. Något mindre attraktivt men högst intressant var ett bestånd av prinslärk *Larix gmelinii var. principis-rupprechtii*. Alla exemplaren hade blivit frostskadade vid en höjd av omkring 1,5 m men sedan tagit höjd på ett mer normalt sätt.

Sirkka Juhanoja redogjorde för projektet "Härdiga plantor". Detta baserar sig på insamlade växter från äldre finska trädgårdar oftast utan känd proveniens. De odlas parallellt från Pikis i syd och vid ytterligare fyra försöksstationer med Rovaniemi i finska Lappland som nordligaste punkt. Projektet syftar till att få fram sunda, härdiga och vackra växter som i stort sett tål att odlas över hela landet.

Hittills har förädlingsarbetet resulterat bl.a. i fem nya inhemska äppelsorter *Malus domestica cvs.* och inom kort beräknas ytterligare fem komma ut på marknaden.

På vägen till nästa resmål - den 450-åriga kuststaden Ekenäs - och för övrigt på många andra håll i sydvästa Finland noterades ofta

två dekorativa och karaktärskapande träd, nämligen bollpilen *Salix fragilis 'Bullata'* och den smalväxta serbiska granen *Picea omorika*. Väl värda att prova i park- och villamiljöer!

På Ramsholmen och i Hagen vid Ekenäs finner man rekordhöga ädellövträd och furor som överståndare till bl.a. mattor av vit- och gulsippor. Utan tvekan imponerades vi både av en cirka 34 meter hög vresalm *Ulmus laevis* och en kvällskonsert av solister som kärrsångare, gulsångare och näktergal.

Foto: Sten Ridderlöf

Rhododendron x fraseri i Mustila arboretum.

En gammal bruksmiljö

Nästa dags första besök var på Svartå Slott som med något kort avbrott innehafts av ätten Linder under mer än tre hundra år.

Vi togs emot av den nuvarande ägaren Magnus Linder som berättade om godsets historia. Det har sin rot i den mäktiga Svartån och dess vattenfall, där Gustaf Wasa beordrade att ett järnbruk skulle anläggas. På 1780-talet uppfördes huvudbyggnaden, ett stort herrgårdshus av trä ritat av Erik Palmstedt, väl renoverat och numera museum där bl.a. förnämliga väggmålningar kan beskådas.

Slottsparken med omgivande naturområden har också gamla anor. Den planerades 1787 av Gottfried Harzell som en barockpark men förändrades efterhand till engelsk park. Åren före 1890 planterade den dendrologiskt intresserade Fridolf Linder åtskilliga exoter på godset. Nära slottet finner vi nu bl.a. en av landets högsta pichtagranar *Abies sibirica*, ett par imponerande exemplar av sibirisk lärk *Larix sibirica* och en grå valnöt *Juglans cinera*. Från den senare insamlades några nötter för plantering på olika håll i Sverige.

Full aktivitet pågår för närvarande med restaurering av såväl slotts- som naturparkerna. Siktlinjer tas upp mot sjön och naturstigar förnyas i de vildare partierna.

Från Svartås idylliska marker bussades vi till Helsingfors utkant via Munksnäs där vi mötte

Foto: Sten Ridderlöf

Nedre delen av parken vid Svartå med ett rundtempel under återuppförande.

en behändig kombination av stadsdelspark och arboretum i Mejlans. Satu Tegel, ansvarig för anläggningen, tog emot oss för en informativ spatsertur i arboretet. Med var också ordföranden i Dendrologiska Sällskapet i Finland, Aulikki Kauppila.

"Parkarboretet" omfattar numera cirka 140

olika träd och buskar samt 100 sorters rosor. En insamlingsexpedition till Amurområdet i ryska Fjärran Östern 1976 har satt sina spår i växtlistan. Vi beundrade bl.a. manchurisk valnöt *Juglans mandshurica*, sibiriskt korkträd *Phellodendron amurense*, en tilltalande japansk vingnöt *Pterocarya rhoifolia*, flera arter av lärk, som kurilerlärken *Larix gmelinii var. japonica*, västamerikansk hemlock *Tsuga heterophylla* och en turkisk hassel *Corylus colurna*. Att härdigheten bland närvarande idegransarter skiljer sig kunde tydligt noteras. Den japanska idegranen *Taxus cuspidata* och dess hybrid *T. x media* var till synes helt oskadade trots en hård vinter medan vår inhemska *Taxus baccata* uppvisade rejäla skador. Den nordiska arten förekommer inte vild på det finska fastlandet utan endast på Åland.

I stadsdelen Södra Haga fick vi under sakkunnig ledning av Marjatta Uosukainen veta att här och på sju andra håll i Finland har pågått ett omfattande växtförädlingsprojekt i bortåt tre decennier. Syftet är att skapa en inhemsk uppsättning av rhododendronsorter som dels är anpassade till det finska klimatet, dels uppvisande varierande växtsätt och blomfärg. Därför företogs korsningar mellan härdiga buskar som odlas på Mustila arboretum som fujirhododendron *Rhododendron brachycarpum subsp. tigerstedtii* (anses vara världens härdigaste), vresrhododendron *R. smirnowii*, parkrhododendron *R. catawbiense* med pollen från mer dekorativa men ömtåligare arter. Efter vidare sortutval har det lett till att projektet 1987 introducerade sex nya hybrider på marknaden, vilka sedan några år även är tillgängliga i Sverige. Samtliga tål temperaturer ned till mellan -35 och -39 °C och anses tillhöra världens härdigaste rhododendron.

Samma kväll följde en för oss värdefull diskussion med den finska broderföreningens styrelse. Kunde konstateras att den bl.a. varit lyckosam i sin medlemsvärvning (f.n. ca 1 500 medlemmar inkl. rhododendron- och clematisentusiaster, de flesta under 50 år). Kretsar på 5–7 orter hade egna arrangemang. Man har även utgivit två monumentala böcker för den finska dendrologin, tyvärr endast på finska. Boken om vedväxter har tryckts i ett par upplagor och används i bl.a. universitetsutbildningen, vilket resulterat i ett visst överskott för föreningen.

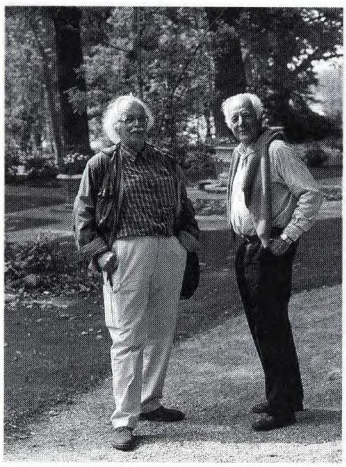

Foto: Sten Ridderiöf

Max. Hagman och Magnus Linder vid Svartå Slott.

Mustila – en nationell klenod

Vid Mustila arboretum möttes vi av två bröder Tigerstedt, Axel och Peter, tredje generationens forskare inom dendrologi och forstbotanik. De berättade i fint samspel om fädernegården från Karl IX:s dagar fram till dagens mönsteranläggning. Sedan 1983 är det 120 hektar stora arboretet en stiftelse och bröderna jämte barn driver gården och plantskolan som ett privat företag.

Eftersom Mustila arboretum numera har karaktären av nationell klenod ges visst bidrag av både stat och kommun. Som exempel även på värdefullt praktiskt bistånd kan nämnas att brandkåren under längre torrperioder är behjälplig med bevattning och att flygvapnet skaffar sig övningstimmar på helikopterlyft när stora träd måste fällas inne i värdefulla planteringar. Den största intäktskällan utgörs

dock av entréavgifter, kaféverksamhet samt vykorts- och plantförsäljning till de ca 45 000 personer som årligen besöker arboretet.

På 1920-talet begynte rhododendronplanteringarna, som består av mellan 6 000 och 7 000 buskar av cirka 40 arter. Den nog mest betydelsefulla är den tidigare nämnda *R. brachycarpum subsp. tigerstedtii Nitz.* som anlände 1935 i en felaktigt bestämd fröportion möjligen från Diamantbergen i norra Korea. Den röner sedan länge stort intresse, främst som moderplanta i diverse korsningsförsök. Ett exemplar med en höjd av 6–7 meter fångade särskilt vår uppmärksamhet. Även bladfällande *Rhododendron* (azaleor) trivs utmärkt med såväl klimatet som barrskogen på granitberggrund. Årsnederbörden är 630 mm och ökande, troligen på grund av växthuseffekten.

Grupper av azaleahybrider tonande från ljusgult över orange till rött var en extraordinär färgupplevelse. Att en del av dem var starkt väldoftande på grund av släktskapet med guldazalea *Rhododendron luteum*, förhöjde totalintrycket.

Efterhand delade vi upp oss i grupper för att tränga djupare in i arboretet. Dels en barrskogsrunda ledd av Axel, dels en mer lövträdsorienterad ledd av Peter.

Bland barrväxterna beskådades bestånd av thuja, som den koreanska *Thuja koraiensis* med vacker silverfärg på barrens undersida, 40 meter höga douglasgranar *Pseudotsuga menziesii* (planterade 1910 med ursprung Upper Fraser River, B. C. i Kanada) och med överlägsen avkastning även gentemot den inhemska granen, dekorativa och friska träd som makedonisk tall *Pinus peuce* och purpurgran *Abies amabilis* samt inte minst ett 10-tal arter av lärkträd *Larix spp.* med hybrider. Särskilt kommer vi ihåg den för nordiska förhållanden mycket härdiga och snabbväxande *Larix sibirica* "Raivolalärk" som har fått sitt namn efter sin finska proveniens.

Foto: Göran Lundeberg

Kejsarstugan i Langinkoski – gåva av storhertigdömet Finland till tsar Alexander III.

Bland de lövfällande träden noterades speciellt ett par gamla *Acer triflorum* och spontana ungplantor av hybriden mellan skogs- och rödek *(Quercus robur x Q. rubra)*, men växtlistan kan göras mycket längre.

Kejsarstugan i Langinkoski

Från Mustila var det bara en knapp timmes väg till Langinkoski. Där fick vi börja med att se oss om på egen hand i den förvånansvärt lilla kejsarstugan, vackert belägen vid den livligt skummande fors i Kymmene älv som givit stället dess namn. Såväl huset som dess inredning avspeglar det starka intresse för den finska egenarten som växte fram vid den tid då tsar Alexander III fick stugan som gåva av storhertigdömet Finland. Hela interiören präglades av omsorg och kvalitet i alla detaljer och var i väl bevarat skick.

Det kändes underligt att komma tsarfamiljens privata liv så nära som här, där vi fick röra oss tämligen fritt. Mycket rörande var att titta in i det lilla ortodoxa huskapell, som likt en lekstuga stod på gården.

Besök vattenparken i Kotka!

Efter middagen i Kotka bjöds vi på en angenäm promenad till Sappoka vattenpark, beledsagade av stadsträdgårdsmästaren i Kotka

Foto: Sten Ridderlöf

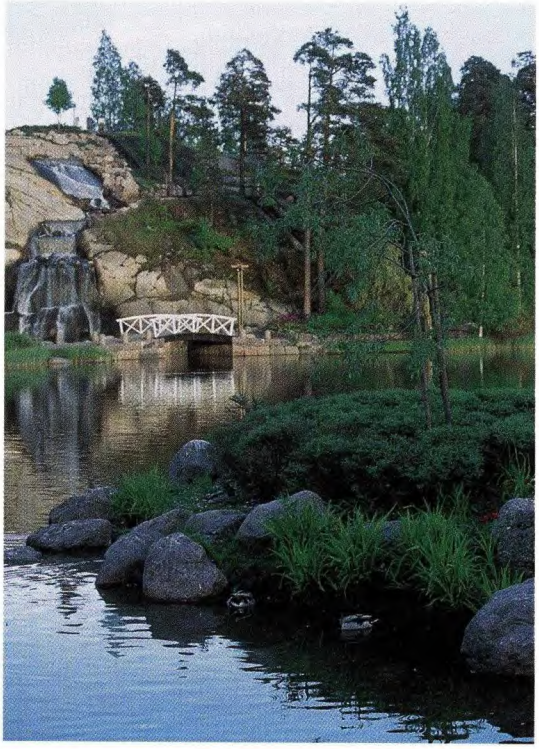

Ett parti av Sappoka vattenpark i Kotka.

Simsonfontänen och Havskanalen från slottsterrassen vid Peterhof med Finska viken i fonden.

Heikki Laaksonen. Han berättade att det hade tagit fyra år att övertyga stadens myndigheter att bygga parken, och ytterligare fyra år att få den färdigställd. Arbetet gjordes helt i stadens egen regi och till en ofattbart låg kostnad av 8 miljoner finska mark.

Mitt i staden fanns tidigare en helt igenslammad vik, som muddrades upp. Kring den så uppkomna sjön anlade man parken, där vattnet spelar en viktig roll. Exempelvis leder man upp vatten till en hög brant, varifrån det åter kastas ner i sjön med 120 liter per sekund. Man har även arbetat mycket med sten och grus och högst upp på branten finns en större samling polerade stenblock av olika bergarter från skilda delar av Finland, ett slags lapidarium.

Riklig och smakfullt utformad belysning gjorde att parken 1993 valdes till årets bästa belysningsprojekt. 1994 utsågs den till årets bästa park och 1995 år till bästa stenpark. Detta talar sitt tydliga språk. Man skall inte bese parken bara för att man råkar vara i Kotka utan man skall åka till Kotka för att se Sappoka vattenpark!

Efter Kotka styrde vi kosan mot den finskryska gränsen. Rätt snart upptäcktes att vi denna dag skulle ha lagt in en extra timme som

Foto: Göran Lundebergf

kompensation för tidsförskjutningen. Tyvärr inget att göra annat än hoppas att alla formaliteter vid gränsstationerna skulle gå smidigt, vilket också blev fallet.

Efterhand närmade vi oss Viborg och parkerade på ett torg där livlig handel pågick. Lunchen serverades här i ett åldrigt befästningtorn, kanske från Knut Posses tid – han med Viborgska smällen.

Monrepos

Så var det dags att fara till Monrepos. Vi fann lätt infarten och var strax inne i denna park som är så vältaligt omskriven. Tyvärr var vår tid mycket knapp – vi fick bara 30 minuter för att se oss omkring, och vad fann vi? Jo, två vackra herrgårdsbyggnader – det ena corps de logis, det andra ett bibliotek, båda i trä och illa medfarna men nu under reparation. Vi fick senare veta att detta arbete utförs av finska arkitekturstuderande och på finska statens bekostnad.

Med hjälp av en parkkarta från 1806 kunde vi rätt väl orientera oss i det vackra landskapet av innerskärgårdskaraktär men av de många parkmonumenten som ingått i Ludwig von Nicolays landskapspark fann vi inga spår. Kanske kommer parken att återställas i sitt

forna skick - om de planer kan sättas i verket som nu förbereds av bl a professor Eeva Ruoff som liksom på beställning råkade befinna sig i Monrepos vidvårt besök. (Se även sid 47.)

Dagens slutmål var S:t Petersburg. Under vägen dit kunde vi konstatera att Finska vikens inre del är låglänt med långgrunda sandstränder. Här ligger ännu de många semesterorter, där rika petersburgsbor brukade tillbringa sommaren.

Efter middagen mötte vi vår ryska guide Olga Volkova, till vardags verksam som forskare vid Peterhofs Parkmuseum. Hon följde oss på kvällspromenad till Sommarträdgården och Marsfältet, båda anläggningar från den kejserliga storhetstiden och omgivna av praktfulla byggnader.

Sommarträdgården var Peter den stores första parkanläggning med barockens alla attribut från fontäner till vattenorgel. Av allt detta återstår i dag endast Karpdammen, en serie statyer, några alléer med stora tunga träd samt det underbara förgyllda smidesstaket som avgränsar trädgården mot Nevas strand. Många petersburgsbor flanerade denna sköna sommarafton i parken som numera är öppen för allmänheten och synbarligen en uppskattad stadspark.

Parkprakt i Peterhof

Peterhof, det ståtliga palatset strax söder om S:t Petersburg, påbörjades av Peter den store och har utvidgats och förskönats av hans efterföljare. En rad framstående arkitekter från Ryssland och Europa har bidragit till skapandet av parkerna och de många vattenkonsterna, bland dem fransmannen Le Blond och italienaren Rastrelli. Under kriget blev byggnader och parker helt förstörda och har därefter restaurerats med uppoffringar och stor omsorg.

Vår parkvandring började i den Övre trädgården, som till skillnad från den Nedre är helt plan. I parkens mittaxel ligger Neptunfontänen omgiven av gräsmattor och broderiparterrer. Parken omsluts av låga lindalléer och lindgångar. Särskilt förtjustes vi av de rikt utsirade hörnpaviljongerna, som liksom statyerna prålar med förgyllning.

Så vandrade vi runt slottet till den Nedre parken, som är en serie parker och slott, grupperade kring anläggningens mittaxel, den imponerande Havskanalen. Innan den rinner ut i Finska Viken har den försett den Stora kaskaden och Simsonfontänen med överdådigt vattenspel.

Det är den rika tillgången på vatten som ger Peterhofs parker dess speciella karaktär. Vi noterade att Havskanalen på ömse sidor omgavs av förvuxna, delvis risiga blågranar *Picea pungens var. glauca*, som gav ett främmande intryck i denna exklusiva parkmiljö.

I parkens norra del, helt nära Östersjöns strand, ligger Peter den stores första anspråkslösa slott Monplaisir omgivet av en liten park i holländsk barockstil. Låga boskéliknande ligusterhäckar, inneslutande klarröda tulpaner, band samman de låga paviljongerna till en harmonisk helhet.

På vägen tillbaka mot palatset hann vi se några av de många fontäner som var Peter den stores stolthet, t. ex. Solfontänen, som kunde nås via en gång kantad av breda rabatter med lysande blå förgätmigej, Adam- och Evafontänerna som ligger åtskilda i parken och de alltid lika glädjespridande skämtfontänerna Bänkfontänen, Paraplyfontänen och Tre granars fontän. (Se även sid 31.)

Lönngångar i Komarov-institutet

Komarovinstitutets Botaniska Trädgård, som är centralt belägen i S:t Petersburg, grundlades 1713 av Peter I. Det 16 hektar stora området nyttjades då som apoteksträdgård samt för att tillgodose stadens och arméns behov av köksträdgårdsväxter. Trädgårdens kurator, Gen-

nady Firsov och dendrologkollegan Nikolaj Vassilej visade oss dels de cirka 160-åriga planteringarna, dels nyare förvärv hemtagna vid expeditioner till främst Sibirien och ryska Fjärran Östern.

Att göra en tur i växthusen var för dagen inte att tänka på då temperaturen utomhus höll sig runt +30 °C. Efter en kort visit i den stiliga men nu något bedagade huvudbyggnaden från 1898 förflyttade vi oss raskt ut under de skuggande trädkronorna.

Ett intressant avsnitt utgjorde de cirka 35 olika lönnarna, mest arter i olika storlek och ålder. I första hand beundrades de nordostasiatiska lönnarna koreansk strimlönn *Acer tegmentosum* (en av de vackraste strimlönnarna), *A. triflorum* (de enda två i S:t Petersburg), *A. mandshuricum* (80 år, 9 m hög), *A. pseudosieboldianum, A. barbinerve* och *A. miyabei*. De flesta saknar ännu svenska namn, men alla kan rekommenderas för privatträdgården i den mån de kan anskaffas.

Efter denna "lönngång" beskådade vi bl.a. *Exochorda serratifolia* - en 2 meter hög, sällsynt pärlbuske från Korea - innan vi gick in i plantskolan.

Där fick vi se en del av Firsovs egna insamlingar, hemförda under stora strapatser. Här stod nu småplantor av kejsarek *Quercus dentata* funna på kikaravstånd från nordkoreanska gränsvakter 15 mil söder om Vladivostok, ytterligare en i västlig kultur ovanlig men nätt lönn *Acer ukurunduense* från södra Sachalin samt *Rhododendron camtschaticum, R. aureum* och *Schizophragma hydrangeoides* från Kunashir, den sydligaste av Kurileröarna..

Vi kunde inte undgå att notera under vilka ytterst små förhållanden dugliga botaniker tvingas verka i dagens Ryssland. Vi hoppas och tror att förhållandena snart ska förbättras. Med stor medkänsla tågade vi ut ur trädgården, förbi en blommande cirka 10 meter hög *Magnolia tripetala* från USA.

Foto: Göran Lundeberg

Ryska borgen i Narva sedd från den svenska borgen.

Mot Estland

Påföljande dag styrde bussen västerut och efter ett par timmars körning genom ett relativt intetsägande landskap passerade vi gränsstationerna mellan Ryssland och Estland vid Narva, denna för oss svenskar så sägenomspunna stad. Vi besåg den gamla svenska borgen från insidan och den ryska på håll - på andra sidan om floden Narva - och fortsatte vår resa med Tallinn som dagens slutmål.

Vi mottogs i Tallinns botaniska trädgård av dess chef Heiki Tamm och den ansvarige dendrologen Olev Abner, tillika ordförande i det estniska rhododendronsällskapet. Ledsagade av Abner passerade vi först de restaurerade växthusen, ett stort rosarium, och plantskolan för att därefter ge oss ut i parken/arboretet.

Det stod klart att även här hade vinterns långvariga kyla och torka gått hårt fram i buskagen. Mycket av växtmaterialet är delvis detsamma som det i S:t Petersburg. Det var ju inte mer än fyra år sedan esterna var sovjetmedborgare med möjlighet att besöka i stort sett alla hörn av dåvarande Sovjetunionen. Till ackompanjemang av rosenfink och kärrsångare besågs dock några nyheter. Dels små dungar av ek, främst *Quercus mongolica* och dess varietet *grosseserrata*, återigen kejsarek *Q. dentata* och lönnar som *Acer argutum* från Japan. I träd-

gården besågs en vacker helt härdig, storbladig rönn *Sorbus alnifolia var. submollis*, en sällsynt buske benämnd *Abelia koreana* och två exemplar av *Chosenia arbutifolia*, ett lövfällande träd som tillhör pil- och videfamiljen.

Vi imponerades av de vackert formade barrträdsplanteringarna och kalkstenpartiet med mängder av blommande perenner ovanför en grävd damm.

Efter arboretet vidare till Kadriorgparken, som upptar ett vidsträckt område och delvis fungerar som stadspark. Kadriorg är estniska för Katrinedal-Katerinenthal, namngivet efter ett vackert litet rosafärgat slott i barockstil som Peter den store år 1718 uppförde som gåva till sin baltiskfödda gemål Katarina.

Slottet omges av en mindre formträdgård som just höll på att restaureras. Av ursprungligt växtmaterial bevaras två kraftiga ekar i trädgårdens bortre hörn - allt annat var uppgrävt. Om två år beräknas den nyanlagda parken vara klar.

Foto: Sten Ridderiöf

Anläggning av rabatt i Kadriorgparken.

Några av deltagarna beskådade ett stort ginkgoträd *Ginkgo biloba* planterat 1913 inne i centrala Tallinn, dit det kommit från Tyskland. Det är idag naturminnesmärkt.

Sagadi och Palmse

Eftermiddagens program upptog en utflykt till naturskyddsområdet Lahemaa, som uppvisar en speciell landskapstyp med kalkavlagringar med dess ursprungliga vegetation. Här besökte vi två egendomar. Den första, Sagadi, med ett corps de logis i baltisk rokokostil hade byggts och ägts av familjen von Foch och under 1920-talet tagits i bruk som skola. Numera ingår egendomen i en skogsvårdsskola.

Sagadi har intresse även ur dendrologisk synvinkel. Här har anlagts en "dendropark" som bl.a. hyser *Robinia neomexicana*.

Nästa mål var barockslottet Palmse, som restaurerades i slutet på 1980-talet. Vid ett stilla vattendrag i parken fann vi bl.a. tre lusthus, ett stiligt orangeri och ett badhus från 1800-talet. Här såg vi återigen den estländska kalkstenen som material i terrasser, stenpartier och parkmurar.

Vid nästa bussutflykt ställdes färden söderut mot Rapla. Vårt mål var att besöka den för svenska trädgårdsentusiaster välkände odlaren och växtsamlaren Arnold Hannust. Bara på ett par år har hans privata trädgård utvecklats till ett välskött familjeägt gardencenter. Förutom mer välkända perenner såldes t.ex. sällsynta magnolior och rhododendron som Hannust själv drivit upp från frö.

I ett hörn av trädgården prunkade några guckusko-arter: *Cypripedium macranthum v. albiflorum* 'White Form' (helt vit), *C. m. var.* 'Giant Bloom' (mörkt violett), *C. ventricosum* (något spräcklig) och *C. guttatum* (liten, fläckig). Det fick bli resans sista botaniska skatter i öster.

ISSN 0349-0033

Fontänerna i Versailles sprutar vatten om sommarsöndagarna – till allas fröjd.

Frankrikeresan 1995

Parkernas Paris

Text och foto: Poa Hellqvist

Den franska trädgårdskonsten har haft ett stort inflytande på våra svenska parker. Och Frankrike har ännu mycket att ge av både kunskap och inspiration, skriver Poa Hellqvist, som deltog i Dendrologföreningens resa i juni 1995 till parker i och kring Paris – bl.a. till parkernas park Versailles.

En av de kända svenskar som hämtat inspiration från Frankrike är Tessin d.ä., som under ett par år studerade i Frankrike. Han lär ha använt både Versaille och andra parker som förebilder för Drottningholmsparken.

Våra besök i historiska parker blev särskilt levande och intressanta genom att vi i många fall fick professionell guidning av ägaren, konservatorn eller förste trädgårdsmästaren.

Parkerna beskrivs i kronologisk ordning.

1500-tal: Anet och den sköna Diane

I mitten av 1500-talet skapades den fantastiska renässansanläggningen Anet bestående av ett

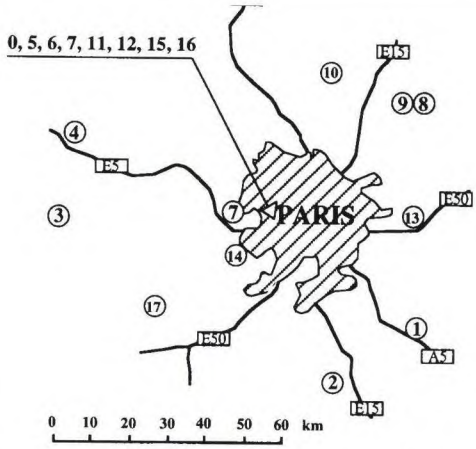

0	hotellet	8	Le Désert de Retz
1	Vaux-le-Vicomte	9	Ermenonville
2	Parc de Courances	10	Chantilly
3	Anet	11	Bagatelle Neuilly
4	Giverny	12	Folie de St James
5	Versailles	13	Champs
6	Trianon, Grand och Petit	14	Dampierre
7	Marly-le-Roi	15	St Cloud
		16	Malmaison

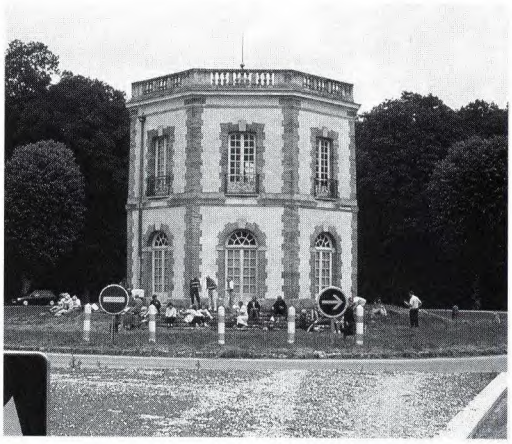

31 pigga dendrologer mellan 25 och 87 år betade i ur och skur av den ena parken efter den andra.

Luncherna intogs i form av picknicks à la française med charkuterier, franskt lantbröd, ostar, grönsaker, frukt och vin – t.ex. invid ett jakttorn. Tornet ligger i centrum av en stjärna, bildad av sju alléer över vilka man drev villebråd.

Idag är platsen omgjord till en rondell. Bilarna tutade glatt om än lite förvånat på oss ...

jaktslott och en park. Det var en gåva från Henrik II till hans vackra älskarinna Diane de Poitiers. Sedan 1860 ägs egendomen av släkten De Yturbe.

Av den forna anläggningen med Dianes badhus (där hon lär ha njutit omväxlande kalla och varma bad för att om möjligt bli ännu skönare), parterrerna med sina 24 kvarter innehållande aromatiska kryddväxter och blommor, samt originalfontänen finns inget kvar. Parken lades om 1685 av Le Nôtre med broderiparterrer och en bred kanal utmed dessa.

Efter den franska revolutionen lämnades parken att förfalla. År 1850 gjordes den om av landskapsarkitekten Bühler.

Idag är parken stängd för allmänheten (slottet har dock guidade visningar) men med M. de Yturbes tillåtelse fick vi vandra runt. Parterrerna är omvandlade till hästhagar och fontänerna är borta. Slottet och kapellet med sin omgärdande vallgrav samt kanalen är dock värda ett besök - en liten upphöjd terrass från renässanstiden med trappa och balustrad var speciellt intressant.

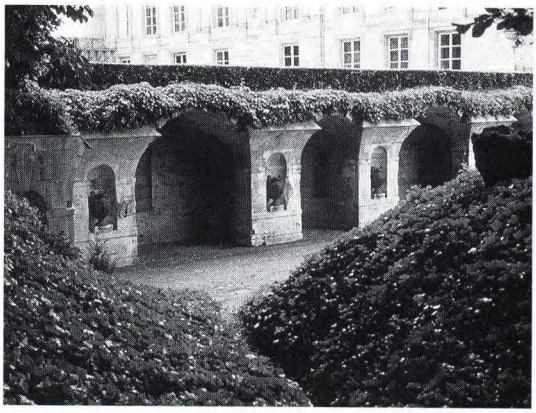

Valv nedanför borggården i Anet. De är vad som återstår sedan huvudbyggnaden förstörts.

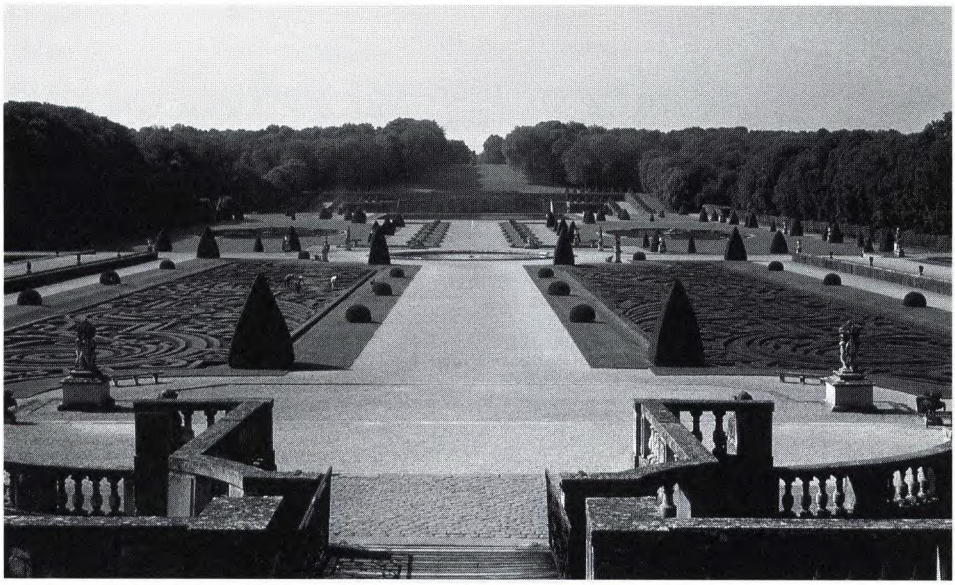

De franska dörrarna öppnades generöst för oss, ut mot parken i Vaux-le-Vicomte.

1600-tal: Herkules i Dampierre

Det nuvarande slottet byggdes 1660 av Jules Hardouin-Mansart och parken anlades av André le Nôtre. Det som finns kvar är slottet som omges av en vallgrav, de stora parterrerna (benämning av huvudgrupp av geometriskt ordnade planteringsytor, kvarter; fr. parterre, d.v.s. på marken) i den formella delen av parken samt en regelbunden damm. Parken anses ha varit ett av de tidigaste exemplen på den regelbundna formen i Frankrike.

Det står en Herkules-staty framför en sidobyggnad till slottet. Byggnaden kan ha varit ett orangeri. Sägnen berättar ju att ett av Herkules stordåd var att hämta tre gyllene frukter, och därför förekommer han ofta i samband med orangerier.

En ny modern anläggning har tillkommit under nuvarande ägarens tid.

1660-tal: Vaux-le-Vicomte – förebild till Drottningholm

Nicolas Fouquet, Ludvig XIV:s finansminister, började med rikets pengar bygga slottet och parken 1656. Han anlitade de främsta konstnärerna – för parkens utformning stod André le Nôtre.

År 1661 tvingades Fouquet att lämna slottet efter att ha dömts till fängelse av Ludvig XIV som antagligen hade svårt att tolerera att Fouquet med sitt slott och sin park överglänste kungen.

Slottet besöktes 1657 av Drottning Kristina och parken lär vara en förebild till Drottningholm.

Vi hade glädjen att få guidning av ägaren greve de Vogüé. Han lät öppna slottets stora dörrar ut mot den mycket vackra parken, vilket endast gäster hedras med.

Planer finns att restaurera ytterligare stora delar av parken (alléer, häckar samt återuppbygga 18 dammar!) och greve de Vogüé söker medel för att finansiera projektet. Det är en ganska ordentlig promenad bort till andra sidan parken, men väl där belönas man med en magnifik vy över slottet och parken från foten på Herkulesstatyn.

Den mäktiga vattentrappan i St Cloud.

1600-tal: Det storslagna Versailles

Ludvig XIV anlitade André le Nôtre för att anlägga den storslagna parken runt slottet. Parken är nästan 1 km i diameter och omfattar omkring 100 ha. Utefter strikta axlar ligger parterrer och boskéer (arkitektoniskt danade hålrum bakom trädpalissader, ungefär lövsal, fr. bosquet) med vackra statyer och fontäner.

Boskéerna är indelade i kabinett som användes till teatrar men även till att driva upp nya plantor till parkens alla alléer och häckar. Boskéerna kantades av häckar med tuktade palissadväggar (klippta träd) bakom. På ett historiskt riktigt vis står statyerna inte i nischer utan utanför, så att de syns väl.

Orangeriet är det största norr om Alperna. Det är nedgrävt, vilket ger skydd, men fönstren vetter mot väster trots att det är mot söder man får mest ljus. Förutom citrusväxter, granatäpplen och olivträd finns här palmer och *Nerium oleander* som egentligen inte är historiskt riktiga orangeriväxter.

Stora delar av parken är i behov av restaurering, som utförs i mån av pengar.

Parken levde upp, nästan till sin forna glans kan man tro, när fontänerna sattes igång ackompanjerade av klassisk musik! Detta sker under 20 minuter vissa söndagar under sommaren (bilden sid 93). En fantastisk upplevelse och kamerorna gick varma!

1600-tal: Alléer i Parc de Courances

På 1620-talet köpte Ludvig XIII:s sekreterare och rådgivare Claude Gallard egendomen Courances. Han lät bygga upp slottet och anlade parken, för vilken han tros ha anlitat Le Nôtre.

Ån École och ett antal källsprång matar fontäner, kanaler och vattentrappor. Vattenanläggningen saknar helt pumpar. Parken som då var i fransk barockstil med vattenkonster,

parterrer och alléer förstördes till stor del under och efter den franska revolutionen.

När Baron de Haber, farfars farfar till dagens ägare Hubert de Ganay, köpte Courances 1870 lät han restaurera parken och slottet efter gamla ritningar och kopparstick med hjälp av arkitekten Destailleurs. Han byggde till den vackra hästskoformade trappan på framsidan av slottet - en exakt kopia av den som finns i Fontainebleau.

Vattenkonsterna har till stor del försvunnit. Trots att parken förenklats har den kvar barockstilen med sina kanaler och vattenspeglar inramade av ståtliga alléer med bakomliggande boskéer.

Under vårt besök guidades vi runt i parken av ägaren Marquis de Ganay, som på oxfordengelska berättade om de restaureringar han och hans föräldrar gjort, och om den nyanlagda japanska trädgården.

Vi fick också se en imponerande uppvisning av en stolt svanhanne som flög fram emot oss längs med en kanal. Efter en spektakulär landning knappt en meter från oss följde den efter oss uppburrad och skräckinjagande tills vi försvann. Allt för att skydda sin ruvande hona på andra sidan kanalen.

1600-tal: Vattnet i St Cloud

Under 1500-talet anlades parken av en italienare. Den var 12 ha och låg mellan slottet och Seine-floden. Det var en terrassträdgård med många olika delar, utan någon övergripande samordning.

Familjen Gondi lät bygga Olympens grotta (en stenklädd grotta med olympens gudar) och en vattentrappa, som är trädgårdens viktigaste del. En vattenreservoar nedanför slottet försåg vattenfallet (eg. en bäck som överdrivits på tavlor) med vatten från naturliga källor. Denna bäck finns inte kvar idag.

År 1658 blev Ludvig XIV:s bror Filip d'Orléans, med titeln Monsieur, ny ägare. Han utvidgade området med vingårdar, fruktträdgårdar och skog till totalt 590 ha.

Le Nôtre planerade parken. Monsieur såg den som en egen värld, en självförsörjande enhet som skulle innehålla allt. Han var mycket fäst vid de gamla träden, vilka fick stå kvar när nya axlar och trappor anlades.

Le Nôtres plan tog lång tid att genomföra. Det största problemet var att det inte gick att fortsätta parken bakom kullen. Det löstes genom att man anlade två huvudalléer med centrum på slottets borggård. Dessutom var slottet riktat mot Paris. En ny fixpunkt skapades, kallad den "Kungliga stjärnan", varifrån parken utgår. Det gjordes en mängd genomgripande förändringar av parken och slottet för att tillåta en mer imponerande entré för kungen.

Jean Lepautre ritade den övre vattentrappan i barockstil 1660, Mansart den nedre i Versaillesstil 1680. Ursprungligen var vattentrappan omgiven av lummiga planteringar med blommor. Området mellan slottet och kaskaderna var då öppet. Nedanför gick små kanaler till en rund bassäng med fontän. Dessa togs senare bort och ersattes av en bred kanal.

Floden Seine utgör parkens stora kanal, men den nedre delen av parken skiljs från Seine av en motorväg och järnväg. Kontakten mellan slottet och floden har gått förlorad och man har stora problem med vattensamlingar ovanför vägen.

Slottet var hästskoformat och från Monsieurs våning såg man den ena huvudaxeln, bassängerna med sina fontäner och längre bort fontänen "Kronan". Monsieurs gemål hade utsikt mot parken genom en mindre axel.

År 1820 anlades en engelsk landskapspark, kallad Trocadéro, åt de kungliga barnen. En liten bro förband slottet med parken.

Slottet brann 1870. Parken ägs nu av staten och sköts av 35 anställda.

Idag försöker man återställa planteringarna

Den romantiska 1800-talsparken Ermenonville.

i huvudaxeln till det artval som användes på 1800-talet av Napoleon III. Det var rosor, utplanteringsväxter och perenner som t.ex. pion och akantus. Planteringarna närmast slottet var strikta och regelbundna. Längre bort fick de mer naturliga former, organiserade efter färg. Restaureringsarbetena har letts av f.d. konservatorn, M Simonet-Lenglart, som också visade oss runt med stor sakkunskap.

1663–1671: Blötan i Chantilly

Det oerhört vackra slottet Chantilly ligger på en klippö och omges av en stor park (115 ha slottspark, 1000 ha annan mark och 6000 ha skog förutom Hippodromen) med en centralt belägen barockdel från 1600-talet. Den lär ha varit Le Nôtres favoritanläggning då huvudaxeln inte "störs" av slottet, som ju ligger bredvid och inte mitt i huvudaxeln.

Le Nôtre lät leda om floden Nonotte för att bygga en bred kanal, "le Grand Canal", samt fylla spegeldammarna. Stora lindalléer planterades så att besökarna kunde vandra i lövverkets sköna skugga. När parken var klar 1671 lär detta ha firats med en tre dagar lång fest och självaste Ludvig XVI var gäst.

Under 1700-talet byggdes "les Grandes Écuries" (stora stallarna). Den engelska parken med sin förskönade lantgård, le Hameau, är från 1775, d.v.s. tio år tidigare än Marie-Antoinettes lantgård i Petit Trianon. Till det yttre var det lantligt, med halmtaksbeklädda hus, men desto mer luxuöst inuti.

Från mitten av 1600-talet ägdes slottet av släkten Condé. På 1800-talet ärvde hertigen de Aumale egendomen, och han lät bygga upp slottet som förstörts under revolutionen. Vid hans död 1897 donerades Chantilly till Institut de France. Slottet som nu är ett museum har en av de största privata samlingarna av konst och antikviteter i Frankrike.

Idag har man problem med för mycket vatten i marken då le Hameau är byggt på en gammal våtmark och det gamla ledningssystemet som försåg de många fontänerna med vatten inte används. Liknande problem har uppstått i Drottningholms engelska park. Chantilly-parken är i stort behov av att restaureras men behöver först studeras noggrant för att man ska veta hur och vad man ska göra och vilken tidsepok som ska återställas.

Fem trädgårdsmästare sköter den stora anläggningen.

1670–1700: Det sluttande Marly-le-Roi

Huvudträdgårdsmästaren, M. Avice, visade oss runt i parken. Vi fick besöka det lilla museet

med en modell över hur parken och slottet sett ut i början av 1700-talet. Ludvig XIV lät bygga Marly för att kunna lämna Versailles och hovet och ha det lite lugnare. Marly var främst känt för sin stora vattentrappa - en kaskad i avsatser, luxuöst klädda med marmor, som skapats av Le Nôtre efter en italiensk förebild. Med hjälp av ett stort vattenhjul togs vatten upp från floden nedanför Marly och pumpades via akvedukter upp på kullen - Marly ligger i en kraftig sluttning. Med hjälp av gravitationen fick vattnet mer eller mindre falla nerför vattentrappan, ner genom rörsystemen under jorden och vidare ut i dammsystem för att till slut samlas upp i en stor översvämningsbassäng.

Slottet och en stor del av vattentrappan är idag borta men parken är fortfarande mycket vacker. Under ledning av M. Avice har en försiktig och därmed välgörande restaurering av parken påbörjats. Planer finns på att återskapa gräsytorna, gjuta nya statyer (originalen finns på Louvren), plantera idegranshäckar för att markera parkens olika kvarter samt göra nivåarbeten. Kostnaden för hela restaureringsarbetet beräknas till 2 miljoner francs.

Slutet av 1600-talet: "Ha-ha"-diken i Grand Trianon

Inte långt från Versailles ligger Grand och Petit Trianon. Allén som leder fram till Grand Trianon är öppen över gatan, men utmed gatan löper två mindre gångvägar vars alléer bildar lövtak. Dessa skulle skydda de promenerande damerna från solen.

Den stora allén däremot skulle vara öppen för att förstärka det pampiga intrycket av slottet i dess ände.

Stora Trianon är ett lustslott som uppfördes åt Madame de Montespan av Ludvig XIV. I anslutning till slottet ligger den av Le Nôtre skapade parken. I stället för murar användes

Välklippta lindalléer med parterrer i förgrunden, Champs.

Beskärning av boskéernas ytterkanter bildar s.k. hästbakar, Champs.

"Ha-ha"-diken, djupa diken som hindrade passage men som för ögat lät parken fortsätta ut i landskapet.

Rabatterna var på denna tid oerhört prunkande. Stora summor lades ner på blomsterplanteringar både i parterrkvarteren och i rabatterna, som lyste i enhetliga färgskalor.

1720–1730: Champs-sur-Marne – en pärla

Champs var, tycker jag, en av pärlorna under vår resa. Vårt besök guidades av den mycket kunnige chefsträdgårdsmästaren M. Hamrel.

Slottet byggdes i 1700-talets början med hjälp av pengar från uppkomlingsadeln, d.v.s. personer som tjänat pengar genom spekulationer under slutet av Ludvig XIV:s regenttid. Hertig de La Vallière anlitade Le Nôtres systerson, Claude Desgots, för att planera parken.

Terrasser i huvudaxeln gavs en svag lutning ned från slottet. Axeln är 880 m lång och har en höjdskillnad på 35 m. Broderiparterrer anlades som var öppna ut mot grusgångarna, d.v.s. utan kantrabatter.

Parken hölls sedan i gott skick, bl.a. tack vare Madame de Pompadour som hade Champs som lantställe under några år. Från slutet av 1700-talet förföll slottet och parterrerna användes till att odla vete och luzern på.

Vid 1800-talets början anlade Hertig de Levis en engelsk landskapspark där den gamla parken legat. Parken breddades samtidigt med 50 procent. Från 1800-talets slut till in på 1930-talet restaurerades park och slott av en ny ägare, Greve d'Anvers, som anlitade landskapsarkitekten Duchênes. Greven hade 65 trädgårdsmästare anställda. Huvudaxeln som sågs från slottet, gjordes om till 1700-talsstil med stora broderiparterrer.

Resten av parken fick dock av ekonomiska skäl behålla karaktären av engelsk landskapspark. De klippta lindarna i alléerna som omger huvudaxeln utgör gränsen mellan de bägge parkstilarna och tack vare den engelska parken döljs utsikten mot staden.

Flertalet träd planterades vid 1900-talets början. Undantaget är en gammal idegran *(Taxus baccata)* med en omkrets av 70 meter (vid kronan). Orangeriet byggdes vid 1900-talets början i samma stil som slottet. Byggnaden vändes mot öster för att passa in i tväraxeln. I kökträdgården intill odlades grönsaker, frukt, blommor och nya buskar. Där fanns också tio växthus, varav tre för orkidéer. En av trädgårdsmästarna arbetade på heltid med blomsterdekorationer i slottet. Trädgårdsmästarna bodde alldeles intill så att de kunde sköta uppvärmningen av orangeri och växthus under vintern.

År 1935 donerades Champs till franska staten och används nu för representation. Slottet är fullt möblerat och klassas som ett historiskt monument.

Parken utgör idag 84 ha och sköts av tio trädgårdsmästare. De driver själva upp alla utplanteringsväxter: 25 000–30 000 plantor per år. Därtill kommer klippning av 10 km häck och beskärning av 1000 alléträd. Höjden på de klippta lindarna är vald från estetisk synpunkt. Man uppger dock att den s.k. "hästbak" som bildas ovanför den översta klipphöjden på träden mot skogen är oönskad och beror på att man inte når att klippa högre upp.

Boskéerna tros dock ha varit lägre hållna än idag. I den engelska parken görs övergången mellan skogen och det öppna landskapet så mjuk som möjligt. Ängarna slås en gång per sommar, vilket är för litet, och någon riktig ängsflora har inte kunnat utvecklas. I det fortsatta löpande restaureringsarbetet ingår att försöka hitta de siktlinjer som Duchênes skapade. Detta arbete utförs under vintern.

Eftersom anläggningen restaurerades under 1900-talet kan den idag ses som en briljant 1900-talspark med barockstil.

Ermenonville - färdigt 1777

Ermenonville ligger drygt fyra mil nordost om Paris och är främst känt för sin park. Godset ärvdes 1763 av Louis-René, markis de Girardin. Markisen skrev själv en bok om trädgårdskonst, *De la Composition des Paysages*, som senare översattes till flera språk.

De Girardin var en stor beundrare av Rousseau som bodde på slottet under sina sista år. Rousseau dog här och begravdes på den senare så kända poppelön.

Poppeln var ursprungligen en dödssymbol men i och med denna ö kom den att symbolisera Rousseaus frihetstankar. Unga aristokrater planterade popplar för att visa sina sympatier för Rousseaus filosofi. Sarkofagen finns kvar än idag men askan har förts till Panthéon i Paris.

Parken anlades ursprungligen av Morel, men de Girardin ville få in mer detaljer för att besökarna skulle försättas i olika sinnesstämningar, en sorts naturens teater. Detta genom att skapa utblickspunkter över dammarna mot Gabrielis torn, Didos grotta, Filosofins tempel, eremithyddor m.m. Idag har många av dessa konstruktioner av symbolisk karaktär, s.k. fabriques försvunnit. De gamla popplarna ersattes för några år sedan med unga plantor. Parken är i övrigt ganska igenväxt men charmig och har ju en rik historia.

1779–1789: Le Désert de Retz - vandring genom tid och rum

M. de Monville anlade mellan 1779 och 1789 en *jardin anglais* (den franska versionen av engelsk park). Den innehöll konstruerade ruiner, s.k. fabriques, som skulle försätta besökaren i olika sinnesstämningar och dessutom förmedla filosofiska idéer, allt från antikens ideal till österländsk mystik.

Parken förföll under 1900-talet. År 1986 bildade de nuvarande ägarna, M. Choppin de Janvry och M. Heftler Lomiche, en stiftelse. Med hjälp av donationer lyckades de rusta upp och renovera parken och dess fabriques så att den idag nästan helt återfått sin forna glans. Vårt besök leddes av en av ägarna, arkitekten M. Choppin de Janvry som med stort engagemang berättade parkens historia fram till idag.

Det som mest dominerar är en jättelik avbruten kolonn i fyra våningar, byggd som en ruin med sprickor i fasaden vilka släpper in ljus till rummen innanför. Besökaren ska under sin vandring i parken resa genom tid och rum - ingången är genom en grotta som symboliserar människans begynnelse, vidare förbi pyramid (döden), kolonnen (romerska antiken), det lilla kinesiska huset (Asien), tartartältet (Orienten),

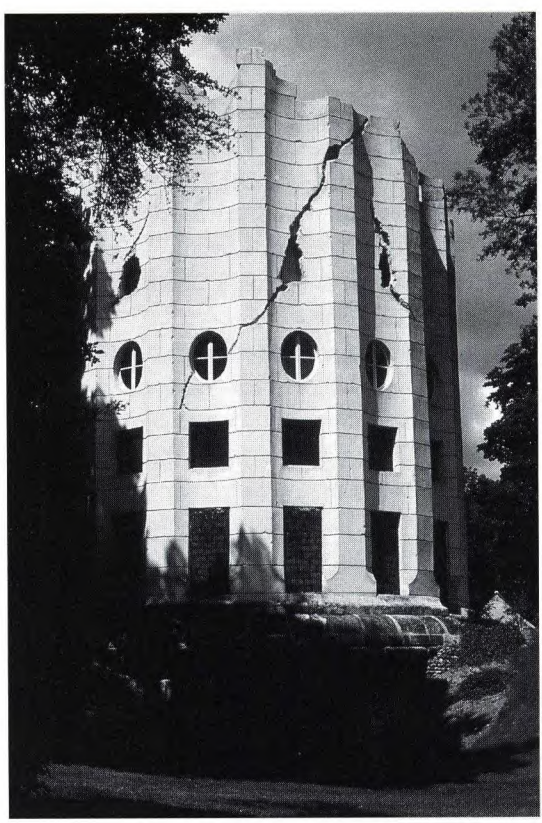

Kolonnen i le Désert-de-Retz.

Kvarnen i Marie-Antoinettes lantidyll, Petit Trianon.

guden Pans tempel (Grekland och stoicismens idéer) etc.

Gustav III var en av många nobla besökare på le Désert och kolonnen ska i högsta grad ha inspirerat honom till slottet på Haga.

Slutet av 1700-talet: Lantidyll i Petit Trianon

Petit Trianon, ett lustslott med en kinesisk park, var en gåva från Ludvig XVI till hans hustru Marie-Antoinette. Det ligger i direkt anslutning till Grand Trianon.

Marie-Antoinette var dock inte nöjd med den romantiska parken utan lät genomföra en hel del förändringar med hjälp av Richard Miques i slutet av 1700-talet. Hon lät skapa en lantidyll, bestående av en by med en kvarn, ladugårdar och små byhus. Detta var helt i tidens anda att återvända till naturen. Hon lär till och med ha givit korna mjölk för att de skulle mjölka bättre.

Förutom lantidyllen finns det botaniska sevärdheter som t.ex. ett enormt pagodträd (*Sophora japonica*), ett tulpanträd *(Liriodendron tulipifera)* som blommade vid vårt besök samt stora sumpcypresser *(Taxodium distichum)* med sina knäliknande luftrötter.

Slutet 1700–1800: Bagatelle – byggt på två månader

I nordvästra delen av Boulogneskogen ligger rosornas park, la Bagatelle. Greve d'Artois, Ludvig XVI:s bror, köpte egendomen 1775 och lät två år senare arkitekten François Joseph Bélanger bygga ett slott samt anlägga den stora parken. Greven ingick ett vad med Marie-Antoinette om att bygga slottet på två månader vilket han klarade och vann en större summa pengar.

Bélanger införde tillsammans med den skotske trädgårdsmästren Thomas Blackie den nya engelsk-kinesiska parkstilen. Detta mötte motstånd och en mur fick skilja slottet från parken då dessa två enligt franska ideal borde vara skilda från varandra.

Parken innehåller en s.k. folie (klippstensgrotta) som är helt intakt än idag, en mer formell rosenträdgård i fransk barockstil, orangeri samt under 1900-talet anlagda delar som t.ex. iristrädgården i spansk stil. I parken häckar dessutom ett flertal exotiska fåglar.

Till skillnad från de flesta andra historiska parker vi besökt finns det i Bagatelle pengar till skötseln - 45 heltidsanställda mot fem i Chantilly!

Staden Paris är ägare och får stora inkomster tack vare sina årliga internationella rostävlingar. Vi besökte Bagatelle dagen före en av dessa tävlingar, så allt var tiptop. Parken är även på andra sätt botaniskt intressant med många exotiska träd, buskar, klätterväxter och lökväxter.

1785: Sommarresidenset Rambouillet

Sedan 1897 är Rambouillet det officiella sommarresidenset för Frankrikes president. Det omfattar förutom slottet en stor park och en skog. Det har ägts av många mäktiga män, bl.a. Ludvig XVI som lät bygga det berömda *Laiterie de la Reine*, åt Marie-Antoinette - men hon föredrog le Petit Trianon. Laiteriet (mjölkhuset) är

En del av rosenträdgården i Bagatelle-parken.

känt för sin vackra arkitektur. Inuti är det klätt med vit marmor och dekorerat med statyer.

Parken består av en parterr och en trädplantering i regelbunden stil samt en rund damm. I huvudaxeln från slottet finns en halvcirkelformad damm med utstrålande kanaler som siktlinjer istället för vägar med alléer. Mittstrålen, *le Grand Canal*, fortsätter med en gräsmatta medan de andra två strålarna slutar med var sin ö.

1800-tal: Galenskap i Folie de St James

År 1772 köpte den rike finansmannen Baudard de St James en stor egendom i dagens Neuilly, Paris. Han ville överglänsa greve d'Artois nybyggda *Folie de la Bagatelle* och anlitade även han M. Bélanger för att bygga en enorm grotta, 12 m hög och 43 m bred. Denna "folie", d.v.s. galenskap, tillsammans med andra affärer skulle komma att runiera honom, och han hamnade i fängelset Bastiljen.

Parken ska ha innehållit en kanal och en liten flod med öar i (Magnoliaön och Acaciaön) som bjöd på svalka. Över floden gick broar.

Förutom detta kan nämnas stora gräsmattor, statyer, boskéer, dammar, tempel, en liten sjö, en kinesisk kiosk och en labyrint som ledde fram till ett vattenfall.

Det viktigaste i parken var grottan, bestående av enorma klippblock av sandsten från Fontainebleau. Dessa hade fraktats hit till mycket stora kostnader. Grottans fasad var som ett doriskt tempel med fontäner och dammar samt en bäck framför. Inuti fanns ett bad, två gallerier, en stor portal och två trappor på var sida. Den bakre väggen gjordes av stenar och ovanpå fanns en vattenreservoar. Vatten pumpades upp från Seine-floden för att förse cisternen och den konstgjorda floden med vatten.

Många berömda personer har bott här, t.ex. Bonaparte och Chateaubriand. Wellington hade 1815 detta som sitt högkvarter.

Idag är endast två ha av den vidsträckta parken kvar och dessa räddades genom att franska staten köpte egendomen. Här ligger idag ett gymnasium, med administrationen i en ursprunglig paviljong.

En basketbollsplan ligger på väg till grottan. De stora salarna i grottan är stängda och vattnet är borta men grottans yttre är fortfarande en imponerande syn.

1800-tal: Malmaison, byggt som kulturcentrum

Slottet byggdes år 1620. År 1799 köptes det av Joséphine, Napoleons första hustru, som gjorde Malmaison till ett centrum för kultur.

Aklejor vid Monets näckrosdamm i Giverny.

Hon var en kreativ och nyfiken person som med hjälp av trädgårdsmästare Morell gjorde stora förändringar i parken.

Det planterades bl.a. många exotiska arter, t.ex. libanonceder *(Cedrus libani)*, pyramidpoppel *(Populus nigra 'Italica')*, eucalyptus *(Eucalyptus)*, sumpcypress *(Taxodium distichum)* och 80 sorter av kamelia *(Camellia)*. Här anlades också ett enastående rosarium innehållande alla då kända rosarter, 250 stycken. Av dessa finns ca 110 kvar idag.

Ursprungligen var parken 726 ha stor och hade två orangerier. Steg för steg såldes sedan stora delar av marken ut till privatpersoner och Malmaison mäter idag 6 ha och saknar orangerier. Lagerträden ställs i garaget under vintern. Citrusväxter saknas helt. Egendomen köptes mot slutet av 1800-talet av filantropen Osiris Iffla, som påbörjade upprustningen av parken. Han skänkte senare Malmaison till franska staten som gjorde slottet till ett museum 1907.

Sju trädgårdsmästare sköter parken. Idag pågår en ingående forskning om parkens historia, för att säkerställa dess ursprungliga utseende och växtmaterial. Några förändringar har redan genomförts. De breda gräsremsorna kring vallgraven har ersatts av blomsterplanteringar inramade av en låg buxbomshäck. Gräsytorna sköts som äng och klipps en gång per månad, dock oftare närmast gångarna. Lökväxter som snödroppar, narcisser, *Tulipa fosteriana*, och pärlhyacint har planterats i gräset. I Joséphines anda försöker man återinföra gamla sorter av träd, buskar och perenner till anläggningen.

Under vårt besök guidades vi av den mycket kunnige huvudträdgårdsmästaren M. Mortier.

1880: Monets Giverny

Konstnären Claude Monets park är en av resans få, mer kommersiellt inriktade parker med runt 500 000 besökare per år under de sex månader som parken är öppen.

Parken med hus donerades 1966 av Monets son till *Académie des Beaux-Arts*. Med hjälp av insamlade medel restaurerades parken och öppnades för allmänheten 1980.

Man har i möjligaste mån gjort parken identisk med den park som gav Monet inspiration till många av hans berömda konstverk. Parken består av två delar: *le Jardin d'Eau* med näckrosdammen, den japanska bron, azaleorna och blåregnen samt *le Clos Normand* med prunkande blomsterrabatter i alla tänkbara färger och varianter framför Monets hus. Speciellt kan nämnas klätterrosorna.

Ungefär 80 procent av växtsortimentet är gamla ursprungliga arter, resten är nytillkommet.

Resan hade organiserats av Klaus Stritzke efter Magnus Olaussons ruttförslag och med språklig assistans av Poa Hellqvist.

ISSN 0349-0033

Västerbottenresan

Kustland, inland och fjälltrakter

av Inga H. Jungstedt och Anne-Marie Lundell

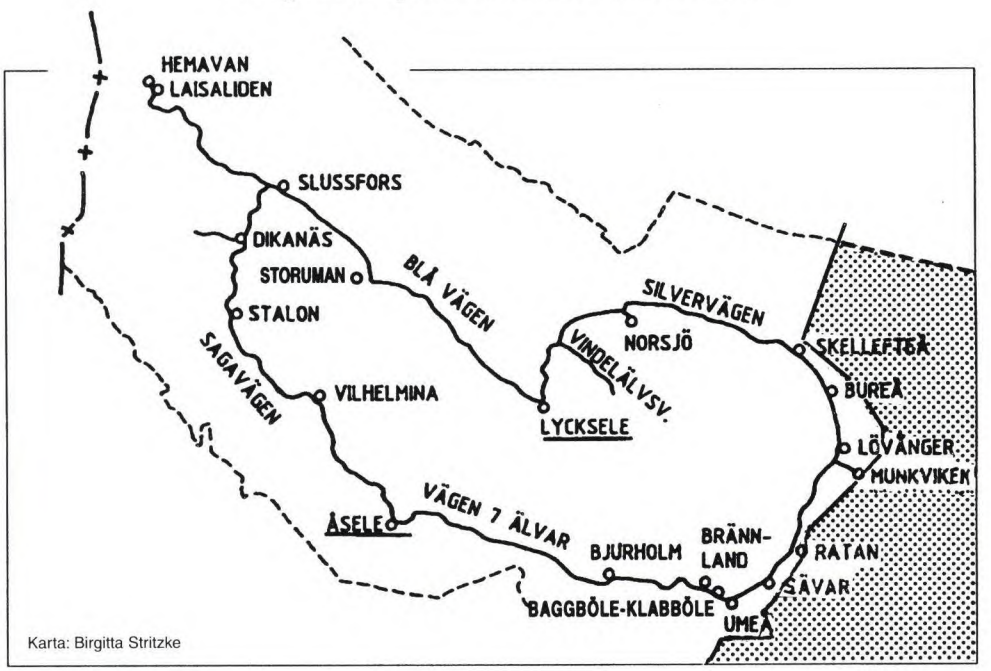

Karta: Birgitta Stritzke

Under en fyra dagar lång resa hann gruppen på 33 dendrologer förflytta sig från Bottenvikens kustland till en bördig åkerbruksbygd och in genom vidsträckta tallskogar och ödsliga myrmarker upp till fjällregionerna. Resan leddes av Elin Johansson, Anne-Marie Lundell och Gunilla Schildt.

Första dagen: Björkarnas stad

Residensstaden Umeå är en storstad med nästan 100 000 invånare och den har en spännande historia som sträcker sig några hundra år tillbaka i tiden.

Storgatans sträckning är densamma som när staden grundades, likaså rådhusets, kyrkans och residensets placering. I parken utanför rådhuset står en byst av Gustav II Adolf som 1646 utfärdade stadsprivilegier för Umeå.

Staden har drabbats av både krig och brand.

Foto: Inga Jungstedt

En kombination av perenner, gräs och ettåriga växter är karakteristisk för Trädgård i Norr.

Foto: John Dormling

Trädgård i Norr. Trädrum med olika typer av markbeläggning och hägnader.

Foto: Anne-Marie Lundell

I Vänortsparken i Umeå finns en ringlande bäck med perenner längs vattnet.

Ryssarna härjade här under perioden 1714–1721 samt under 1809 års krig.

En våldsam brand ödelade stora delar av Umeå 1888, då 2/3 av stadens 3 000 invånare blev hemlösa. Det fanns en stadsplan från 1864 med förslag att bredda huvudgatorna till 18 m och trädplantera trottoarerna. Denna plan förverkligades vid återuppbyggandet, så att man fick fungerande brandgator mellan trähusen. I ett stadsfullmäktigebeslut från 1890 fastslogs att björken var det bästa trädslaget och skulle tillhandahållas gratis till gatuplantering på vårarna.

Nedanför rådhuset utmed älven ligger **Trädgård i Norr**, en anläggning som skapades i samband med Bomässan 1987.

Dendrologerna vandrade runt i de vackra idéträdgårdarna: Sommarljusets trädgård, Skuggrike för trädgårdsälskare, Framtidsrummet, Hedträdgården med flera. Gemensamt för dem är den fina kombinationen av perenner, gräs och ettåriga växter. Men här står också vackra exemplar av kopparhägg *(Prunus maackii)*, Ullungrönn *(Sorbus* 'Dodong'), och pärlrönn (*Sorbus fruticosa,* syn. S. koehneana).

Trädgården är projekterad av landskapsarkitekt Ulf Nordfjell hos Skandiakonsult. Trädgårdsrummen sköts på ett föredömligt sätt av stadens parkavdelning, ledd av parkchef Stefan Jonsson.

Vandringen fortsatte upp genom Rådhus-

parken förbi rådhuset, en av stadens förnämsta byggnader från 1890-talet. Andra intressanta hus som passerades var Moritzka gården med en rikt utsmyckad fasad, samt Scharinska villan, ritad av Ragnar Östberg 1905 för träpatronen Egil Unander-Scharin.

Längre in på Skolgatan ser man exempel på Umeås äldre träbebyggelse, med det karakteristiska öppna byggnadssättet och med stora lummiga trädgårdar.

Vänortsparken vid kyrkan är vackert planerad med en ringlande bäck, och längs vattnet finns planteringar av olika perenner som Astilbe, Hemerocallis och ormbunkar. Här finns också sittplatser med skulpturer, och växter från stadens vänorter. I parken har planterats vackra bollpilar *(Salix bullata)* samt en Ornäsbjörk (*Betula pendula* 'Dalecarlica'). Den placerades där 1987 i samband med att Ornäsbjörken utsetts till rikträd och skulle planteras i Sveriges alla kommuner.

På museiområdet **Gammlia**, med Västerbottens museum, friluftsmuseum samt fiske- och sjöfartsmuseum finns även byggnader från hela länet. Västerbottens museum visar länets kulturhistoria med information om bebyggelsehistoria i inlandet och de kärva villkor som människor levde under. Modeller och kartor över länets arkeologi, kolonisation och samekultur är allt mycket åskådligt illustrerat. Svenska skidmuseet är riksmuseum för skidans historia och visar bl.a. Mora-Nisses och Ingemar Stenmarks skidutrustningar samt världens äldsta skida, Kalvträskskidan, som är äldre än Egyptens pyramider.

Viktigt för oss dendrologer blev den information om olika ubildningsvägar inom skogsbruket, som förmedlades av Bernt Bergfors från Skogshögskolan (SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet). Bland museets tillfälliga uställningar beundrade vi den 90-årige konstnären Emil Sandbergs utsökta träsniderier.

Denna första dag avslutades med en superb

Foto: John Dormling

Ingegerd Dormling vid en väldig cembratall i Umeå.

välkomstbuffé på Strand Hotell. Där serverades allt vad det norrländska köket kan bjuda på av lax- och renköttsrätter med tillbehör så sällsynta som t.ex. kråkbärsmarmelad. Dessutom små åkerbärstarteletter dekorerade med färska åkerbär som plockats samma dag av hotellägaren själv.

Andra dagen: Kustlandet och Silvervägen

Tidig start med buss norrut efter E4 längs kusten, där orter som Sävar och Ratan påminner om ryssarnas härjningar längs Norrlandskusten 1808–1809.

Vi kommer till **Skellefteå**, där vi saktar upp vid de gamla kyrkstugorna och får veta vilken

Foto: John Dormling

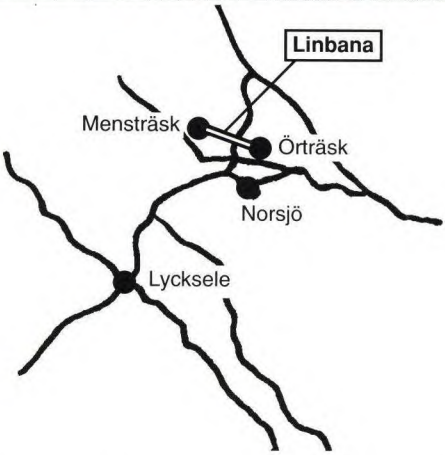

Dendrologgruppen lyssnar i exemplarisk ordning till den lokale guiden Charlie inför linbanefärden. Linbanan börjar vid Örträsk strax norr om Norsjö och slutar i Mensträsk.

betydelse dessa haft för bygden i norr, där de stora avstånden medförde problem för människor att närvara vid de ålagda kyrkobesöken.

Vidare mot **Örträsk** för färd med linbana till **Mensträsk**. Här finns ett linbanemuseum som berättar om ett rekord i linbanornas historia: under andra världskrigets brist på drivmedel och gummi byggdes mellan gruvorna i Kristineberg och Boliden en 96 km lång linbana – världens längsta. Den uppfördes av 1 500 man som anställdes i april 1942. Ett år och fem dagar senare kunde man sända iväg den första malmkorgen. Fram till 1987 har miljontals ton transporterats på detta sätt, men nu fraktar Boliden AB sin malm med hjälp av lastbilar. Linbanan har byggts om till turistlinje.

Fördelade på fyra personer i varje kabin och utrustade med lunchpaket fick vi en intressant färd över ett Västerbotten i miniatyr. Vi gled fram med en hastighet av 10 km/tim, på en höjd som varierar mellan 7 och 20 meter. Resan tar 90 minuter och går fram över sjöar och vattendrag, myrmarker och skogsområden med både kalhyggen och nyplanteringar.

Färden fortsatte med buss till nästa naturupplevelse, de mäktiga **Mårdseleforsarna** i Vindelälven, ännu orörda. Här finns en serie hängbroar mellan de olika öarna och vattenströmmarna.

Efter fältkaffet vid älvstranden återstod dagens sista besök, **Skogsmuseet i Lycksele**, ett intressant museum som öppnades 1994 och som nominerades till Årets Museum 1995. Museet samlar kunskap om skogsarbetarnas historia i Nordsverige, speciellt då i Västerbotten. Tre av Sveriges största skogsbolag har sina förvaltningskontor i Lycksele. Chef för museet är Gunhild Rydström, som berättade att den svenska välfärden till stor del bygger på den stora exporten av timmer, tjära och träkol från den norrländska skogen till Europas industrier. Senare kompletterades virkesproduktionen med massatillverkning.

Vi fick förklaringen på uttrycket "baggböleri", myntat 1868–1876, då firman Bröderna Dickson & Co. i Baggböle stod åtalad för virkesstöld. Uttrycket syftar dels på att bolaget stal träd ur Kronans skogar, dels på att bönderna lurades att sälja sin skog billigt och att många ödegårdar köptes upp på grund av emigration till Amerika.

Tredje dagen: Blå vägen och Sagavägen

Vägen går längs den utbyggda Umeälven upp till Tärnafjällen. Under denna resans längsta transportsträcka får vi mycket kunnig medverkan av Ingegerd Dormling som ger oss information om tallens livsbetingelser, samt av Magnus Toll som ger en sammanfattning av norrländsk skogshistoria.

Dagens första uppehåll gjordes vid Sveriges största badsjö, Umluspen i Storuman. John Dormling berättade att den anlades i samband med sjöregleringarna, och att projektet lyckades tack vare att markägarna gick ihop och krävde att Vattenfall skulle bekosta anläggningen av sjön.

Färden fortsatte till **Hemavan** och vår nordligaste fjällbotaniska trädgård, **Tärna Fjällpark**.

Professor Olof Rune och hans fru Maj visade oss runt anläggningen som Olof Rune hade tagit initiativ till.

Han är dess vetenskapliga rådgivare och har fått tillstånd att flytta hit den orkidé som han 1960 fann på Artfjället ovanför byn Rörnäs i Tärna. Den är lik brunkullan *(Nigritella nigra)*, Jämtlands landskapsblomma, men har en rödaktigare färgton. Enligt expertisen betecknas den som en hybrid mellan brunkulla och brudsporre och har fått namnet brudkulla *(Gymnigritella runei)*; den har inte samma kromosomtal som brunkullan.

Vi hade turen att få se brudkullan i blom och likaså silverbräckan *(Saxifraga aizoon)*, fjällbruden *(Saxifraga cotyledon)* och rosenroten *(Rhodiola rosea)*.

Här finns mycket annat att se av alla de växter som Olof Rune samlat, men tiden var knapp så vi hastade vidare förbi geologistigen och ner till vår buss som förde oss till **Laisaliden** för en utsökt lunch.

Nästa stopp blev ett urskogsområde där vi drack vårt fältkaffe. Vi fortsatte mot Åsele Värdshus där ägarparet Wolfgang och Gudrun Bay serverade en utsökt gourmetmiddag med tre rätter.

Det var tack vare vår färdledare Elin Johansson, landshövdingfru i Västerbottens län under 14 år, som vi fick ett så charmant mottagande på alla våra besöksmål.

Foto:Anne-Marie Lundell

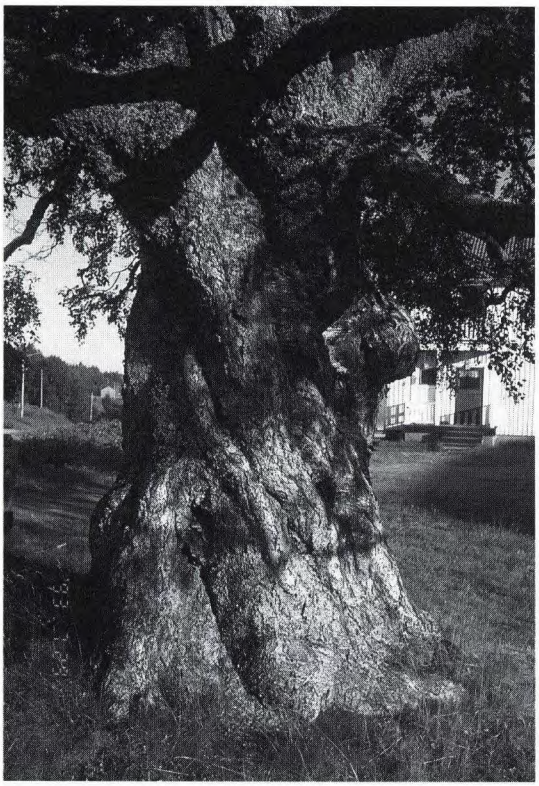

Den äldsta björken i Umeåtrakten finns i Klabböle.

Fjärde dagen: Åsele och Agnäs i Bjurholm

Vi lämnade Åsele för att besöka landskapsarkitekt Ulf Nordfjell på Agnäs i Bjurholm. Han berättade om sin trädgård och om Trädgård i Norr som vi redan besökt. Här återsåg vi nu en del av de växter som vi tidigare beundrat: bland ettåriga växter en mycket gammal tagetessort, samt tobaksplantor i olika vitrosa och röda färgnyanser. Vidare finns grönliljan *(Zigadenus elegans)*, som Ulfs mor tyckte om och ville se på många ställen i sin trädgård. Enligt Ulf är det enbart vårplantering som rekommenderas i Norrland. Vi beundrade också en enkel vit pion från Linnéträdgården, en låg vit akleja *(A. jonesii)*, silverax *(Cimicifuga racemosa)*, gul tigerlilja *(Lilium tigrinum* 'Flaviflorum'), häggmispel *(Amelanchier spicata)*, kopparhägg *(Prunus maackii)*, *Spiraea betulifolia* och olika Sorbussorter t.ex. Ullungrönnen.

Dagens lunch intog vi på **Brännlandstorpen** - det är gamla soldattorp från 1600-talet som av hembygdsföreningen kompletterats med en bondgård från 1800-talet som nu fungerar som ett värdshus i gammal stil.

Efter lunch for vi till **Arboretum Norr**, som ligger på en sydsluttning längs Umeälvens nordstrand vid Baggböle Herrgård. Idag finns ungefär 1 400 plantor av ca 200 arter inom själva arboretet. Våra guider Sören Källgren och Bo Nilsson från Röbäcksdalens försöksstation. Arboretum Norr sysslar med plantodling, plantering, undervisning, exkursioner, försök och vetenskaplig dokumentation.

Stiftelsen Arboretum Norr har följande ambitioner:

att anlägga ett arboretum i **Baggböle-Klabböle** och att genom inventeringar och försök insamla kunskap om lignosers (vedväxters) växt och värde i Norrland.

att genom kontakt med arboreta och försöksinstitutioner ute i världen få kunskap och växtmaterial som kan utnyttjas i Norrland

att genom undervisning höja kännedomen om lignosers estetiska och ekonomiska värde, och

att förmedla växtmaterial till kommuner och företag i Norrland.

En av de ivrigaste förespråkarna för att enbart genetiskt klimatanpassat växtmaterial borde planteras i Norrland var Erik Holmström, stadsträdgårdsmästare i Umeå 1965–1985. Hans idéer att i möjligaste mån använda norrländska kloner och frön väckte stort gensvar både hos den botaniska och hortikulturella opinionen i norr. Man började att registrera och insamla förökningsmaterial från

Foto: Anne-Marie Lundell

Anna-Maria och Gunnar Lillieroth i sin yppiga trädgård i Klabböle.

gamla planteringar i övre Norrland. Detta arbete pågår fortfarande - rotade kloner planteras i genbanken på Arboretum Norr och utvalt växtmaterial förökas på Öjebyns försöksstation och distribueras till plantskolor och parkförvaltningar. Verksamheten kan fortgå tack vare ekonomiskt stöd från Nordiska Ministerrådets Nordkalottkommitté.

En intressant läsning är professor Carl Gustaf Thögersens skrift "Arboretum Norr, Fröproduktion och frökvalitet hos 36 parkträd och prydnadsbuskar i norrländsk odling". I hans skrift nämns följande arter: *Viburnum opulus* 'Strömsund', olvon med stora sterila blommor; *Prunus padus* 'Laila', hägg med ovanligt stora blomställningar hämtad från Kukkola; och *Lonicera involucrata* 'Lycksele', skärmtry, härdig och vacker. Se även separat artikel på nästa sida.

Trädgårdsälskare och sportentusiaster

Vårt sista besök under resan var hos Anna-Maria och Gunnar Lillieroth i deras trädgård i **Klabböle**.

Här finns ett 30-tal fruktträd som Gunnar själv dragit fram och förädlat, och under dem finns mängder av grönsaker och blommande växter. I rabatterna prunkade ettåriga växter och perenner: ett 2,60 m högt violkungsljus *(Verbascum phoenicium)*, sommarviva *(Primula florindae)*, underblomman *(Mirabilis jalapa)* som beundrades för sina olika färger. Blommorna slår ut i skymningen och förblir om hösten utslagna hela dagen.

Två Ginkgoträd *(Ginkgo biloba)* i kruka måste in i växthuset över vintern eftersom arten bara är härdig till zon 2. I växthuset finns ett mullbärsträd som har producerat bär. På verandan bjöd Anna-Maria och Gunnar på vad som skördats i trädgården: blåsvarta spritärter, härliga jordgubbar, krusbär, mullbär och två sorters svarta vinbär.

Vårt värdpar är verkliga trädgårdsentusiaster och dessutom sportfantaster. Gunnar springer maraton runt om i världen och Anna-Maria orienterar. De har massor av medaljer från alla världens länder där de tävlat.

Från Klabböle fortsatte vi direkt till Umeå flygplats för hemresan till Arlanda. För många av deltagarna var detta första besöket i övre Norrland och allas ursprungliga förväntningar överträffades med god marginal.

Tre världsdelar på 20 hektar

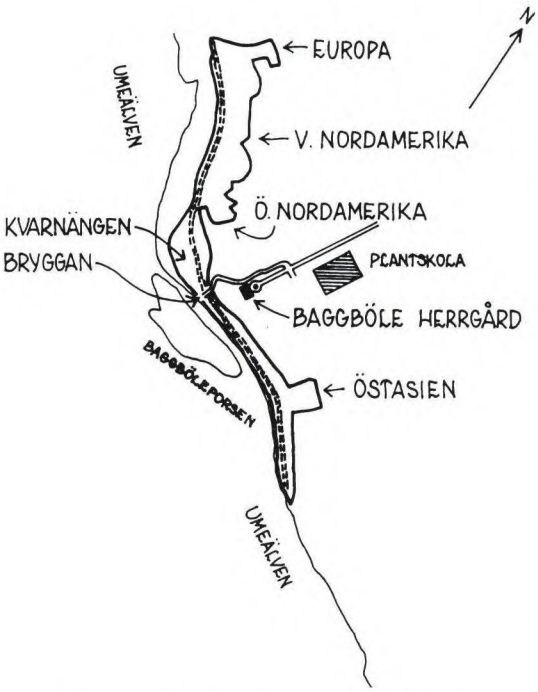

Arboretum Norr ligger längs Umeälven vid Baggböle. Planteringarna gynnas av ett ovanligt gott lokalklimat.
Den naturliga inramningen med lummiga, örtrika, lövskogsklädda nipor och älven nedanför lägger ytterligare en dimension till besökarens upplevelse.

Fröna till de första plantorna i Arboretum Norr såddes 1975. Detta och mycket mer om arboretets framväxt har Carl-Gustaf Thögersen beskrivit i Lustgården 1979/80. Thögersens optimism om Arboretum Norr visade sig synnerligen välgrundad - idag är arboretet ett populärt utflyktsmål som också används för undervisning och organiserade exkursioner.

Indelning efter hemvist

Arboretum Norr omfattar ca 20 hektar och är indelat efter växternas geografiska hemvist. Där finns Europa, Östasien, Västra och Östra Nordamerika samt Kvarnängen.

Kvarnängen innehåller ett samlat urval av plantor med varierande ursprung - ett slags skyltfönster för arboretet. Dessutom finns en nordlig utpost som heter Arboretet i Malmberget. Där, på 67:e breddgraden och 400 m.ö.h., sätts växter på extrema härdighetsprov.

Kvarnängen - skyltfönster med gräsytor

Kvarnängen är det första delområde som möter besökarna i Arboretum Norr.

Det är idag svårt att tänka sig att det har legat ett stort sågverk med kringbyggnader i den lummiga grönskan. Området har varit exploaterat åtminstone sedan 1790. Nästan 100 år senare, 1885, flyttades dock sågverket till Holmsund vid kusten. Diverse husgrunder och andra kulturspår minner ännu om svunna tider.

Kvarnängen är den mest trädgårdslika delen av arboretet med delvis klippta gräsytor. Här finns arter från flera världsdelar och även delar

av den genbank som Arboretum Norr upprättat över bl.a. ungerska syrener.

Totalt finns på Kvarnängen mer än 220 plantor fördelade på 80 olika arter, sorter och kultivarformer.

Det stora antalet syrener, främst *Syringa josikaea* är en bedövande upplevelse för syn och luktsinne under juni månad. Trybuskar (*Lonicera)* av sex olika arter finns representerade - finast av dem är nog blåtrybuskarna, *Lonicera coerulea*. Vidare finns vackra exemplar av den japanska katsuran *Cercidiphyllum japonicum*. De största plantorna är ca tre meter höga.

Slutligen skall nämnas fyra varianter av olvon, *Viburnum opulus*, som pryder sin plats längs stigen. Här finns tre norrlandsvarianter från Mårdsjö, Åmyran respektive Strömsund, samt en gulfruktig sort som heter 'Xanthocarpum'. Den sistnämnda har sitt ursprung i Späths plantskola, Berlin 1910.

Europa - i behov av uppfräschning

Europa är den del som ligger "längst bort" i arboretet. Området har en mindre exotisk framtoning och en lägre besöksfrekvens. Den naturliga vegetationen konkurrerar på flera håll starkt med det planterade materialet.

Behovet av röjning och nyplantering är stort och skall prioriteras. Icke desto mindre finns flera intresanta träd och buskar att studera - totalt ca 250 plantor fördelade på 33 olika arter utöver de naturligt förekommande vedväxterna som ju också hör till världsdelen.

Flera av de ädla lövträden, såsom ek, alm och ask finns representerade med livskraftiga exemplar. De befinner sig egentligen ovanför sin naturliga nordgräns, men gynnas av det ovanligt goda lokalklimat som råder i sluttningarna i Baggböle.

En intressant art är korgvide, *Salix viminalis*. Den ger ett sirligt intryck med sina långa lansettlika blad. Samma klon finns även planterad i Arboretet i Malmberget, där den nått den ansenliga höjden av fyra meter. Den har således inga som helst härdighetsproblem och skulle kunna lanseras som en norrländsk bambu.

Östra Nordamerika - plus strutbräken

De besökare som väljer att komma tidigt på säsongen belönas med en speciell naturupplevelse som inte har med träd och buskar att göra. Tidigt i juni dominerar vår inhemska ormbunke strutbräken, *Matteuccia struthiopteris*. Den ger sluttningarna en närmast tropisk prägel.

Av transatlantiska träd och buskar finns det ca 260 plantor fördelade på 34 arter. Silver- och sockerlönnarna, *Acer saccharinum* respektive *Acer saccharum* är båda idag endast 1,5 - 2,5 m höga, men i likhet med flertalet lönnar bjuder de på ett färgrikt skådespel under hösten.

När det gäller barrträden är prognosen dålig för rödgranen *Picea rubens*, och balsamgranen *Abies balsamea*, medan tujan *Thuja occidentalis*, och kanadalärken *Larix laricina*, utvecklas mycket bra. Tyvärr är den sistnämnda arten ofta utsatt för fejande rådjur.

Västra Nordamerika - med rar berghemlock

Västra Nordamerika spänner i verkligheten över ett stort antal mycket varierade växtplatser, från maritim till högalpin miljö. I arboretet finns för närvarande ca 440 plantor fördelade på 25 arter.

Barrträden dominerar starkt med 34 provenienser av totalt 15 olika arter. Till att börja med skall nämnas vad som betecknades som arboretets raraste planta av Carl-Gustaf Thögersen - en berghemlock, *Tsuga mertensiana*, som "lånats" från ett skogsförsök på berget Avardo i Jämtland. Försöket anlades 1926 varför plantan i skrivande stund är 70 år gammal. Den mäter idag 1,5 m över marken. När den kom till Baggböle för tio år sedan var

den blott 60 cm hög. Orsaken var att den hade planterats i endast 10 cm djup torv ovanpå urberg. En planta att vårda!

Arter som går bra är sitka *Picea sitchensis*, blågran *Picea pungens* och svartgran *Picea mariana*, medan t.ex. purpurgran *Abies amabilis*, och vitgran *Picea glauca*, går betydligt sämre.

Östasien – med kinesiskt berg

Östasien är ett smalt och långsträckt område med begränsade planteringsmöjligheter mellan älv och nipa. Större delen kantas av branta och erosionsbenägna sluttningar. Den begränsade arealen härbärgerar dock drygt 160 plantor fördelade på 38 olika arter.

För några år sedan skänktes ett mindre skifte till Arboretum Norr. Marken ligger i anslutning till Östasien och har nu införlivats med detta under arbetsnamnet "Changbai Shan". Changbai Shan är ett berg som ligger på gränsen mellan Nordkorea och Kina. Projektet är nystartat men har som målsättning att efterlikna olika vegetationszoner på nämnda berg eller åtminstone visa ett representativt urval av arter därifrån.

Några trevliga bekantskaper i Östasien är den sibiriska dvärgtallen *Pinus pumila*, sakhalingranen *Picea glehnii* och dahurisk lärk *Larix gmelinii*.

Stiftelse med universitetsanknytning

Arboretum Norr har sedan 1984 varit en stiftelse med kommunalpolitiker och representanter från Umeå universitet och Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) i styrelsen. Sedan flera år tillbaka fungerar Umeå kommuns parkchef Stefan Jonsson som ständig sekreterare och ekonomiansvarig. Allt övrigt praktiskt och administrativt arbete sorterar under en föreståndartjänst på 50 %. Samarbete sker med Institutionen för norrländsk jordbruksvetenskap, avdelningen för trädgårdsodling inom SLU. Avdelningen ställer också materiella resurser som växthus, plantjord m.m. till förfogande. Skötseln av arboretet ombesörjs sommartid av ett mindre antal skolungdomar som arbetar i kommunal regi tillsammans med en arbetsledare.

Under vegetationsperioden 1995 genomfördes en fullständig revidering av plantmaterialet inom arboretet i Baggböle. Resultatet publicerades våren 1996. Beskrivningen här grundar sig i allt väsentligt på den.

Per Nihlén

Jägmästare Per Nihlén, jk 92, vikarierar sedan februari 1995 för ordinarie föreståndaren för Arboretum Norr, Sören Källgren.

ISSN 0349-0033

Nya böcker

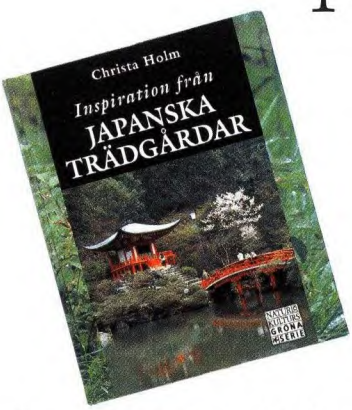

Inspiration från japanska trädgårdar

Boken *är* också mycket inspirerande. Den är en verklig gruva av kunskap och den bör läsas med eftertanke. Christa Holms suveräna disposition av stoffet och hennes njutbara språk gör hennes författarskap till en angenäm bekantskap. Hon är dessutom en mycket driven fotograf.

Första hälften av boken ger bakgrunden till den japanska trädgården - landskap, klimat, historia, religion, filosofi, måleri. Bokens andra hälft behandlar trädgårdselementen - stenar, grus och sand, vatten, broar, murar, hägnader, ornament, växter samt skötsel, attityd m.m.

Framställningen, boken igenom, är som en väv av inkommande och återkommande trådar som hela tiden berikar och fullständigar bilden av den konstart som den japanska trädgården är.

Efter att ha läst boken är jag beredd att skriva under på det jag hittills bara anat, nämligen att det inte går att åstadkomma en japansk trädgård hos oss - men väl en *japanskinspirerad.*

Varför? Ja, läs boken och bliv invigd!

John Dormling

Inspiration från japanska trädgårdar, av Christa Holm. Natur och Kultur 1996, 102 sidor, cirkapris 185 kr.

I stjärnornas herres trädgård

Om Tycho Brahe berättas att hans kluvna näsa doldes av ett guldbleck och att han avled sedan blåsan spruckit under en middag som han av artighet inte ville lämna.

År 1996 var det 450 år sedan han dog och han har uppmärksammats av kunniga personer i en bok - Tycho Brahe, stjärnornas herre. Där behandlas framför allt hans verk på Ven, där han upprättade ett vetenskapligt centrum - Uraniborg,märkligt främst för den astronomiska forskning som bedrevs där under 20 år, men också som arkitektur och trädgård, en renässansanläggning unik i Norden.

Kjell Lundquist har skrivit om kulturväxterna i denna trädgård. I stort vet man hur den såg ut - en regelbunden anläggning med drag av tidens idealträdgårdar.

Om innehållet kan man ha mer eller mindre välgrundade hypoteser. Omkring 40 arter och sorter räknar Lundquist med, mest medicinalväxter, ty syftet var vetenskapligt. Kanske 300 träd av skilda slag.

För den trädgårdsrekonstruktion som eftersträvas krävs ett autentiskt växtmaterial, vilket i många fall är svårt eller omöjligt att få tag på.

Kenneth Lorentzon berättar i avsnittet "Plantjakt" om problemen. Även om en växt var vanlig i 1500-talets nordiska trädgårdar kan ovissheten om vilken sort vara stor. Ett exempel är trädgårdsnejlikan, *Dianthus caryophyllos.* Redan då tycks det ha funnits hundratals former. Buxbom, som sannolikt fanns på Uraniborg, har man fått material till från Vrams Gunnarstorp där Sveriges äldsta buxbomshäckar finns.

Gösta Adelswärd

Tycho Brahe Stjärnornas herre
Flera författare.
Landskrona kommun 1996.

Kärleksfullt om svenska bostadsgårdar

I början av 50-talet - under min studietid i Tyskland - fanns två länder som var förebilder vid planering av grönytor. Det ena var Schweiz som hade för oss nya idéer om skolträdgårdar och sjukhusparker, om stadsparker och om villatomter i sammanhängande landskap utan gränsmarkeringar. Det andra var Sverige med generöst tilltagna grönytor i nya bostadsområden, med stora lekplatser i både boendemiljö och offentliga anläggningar, barnstugor och "offentliga trädgårdar" - parker med sittplatser i anslutning till perenna planteringar.

Grönytor i bostadsområden från denna tid beskrivs i *Svenska bostadsgårdar 1930–59*.

Boken är präglad av en bitvis kärleksfull beskrivning av en boendemiljö som skiftat under tidens gång - från en i det närmaste rent funktionell uppdelning för trafik, tork- och piskplatser och lite plats för prydnad fram till 40-talets vistelsemiljöer och 50-talets gårdar präglade av sociala tankar och med mycket plats för lek och samvaro.

Under denna tid togs fortfarande stor hänsyn till de naturliga förutsättningarna. Det var vanligt att man bevarade befintlig vegetation och frilagda bergytor. Inhemska växter användes i stor utsträckning.

Med tre välvalda citat belyser författarna trädgårdsarkitekternas inställning till den svenska naturen i planeringssammanhang. Författarnas försök att på grundval av detta formulera en egen svensk stilart verkar dock konstruerat.

140 bostadsområden i 13 städer bildar underlag till bokens beskrivningar, som börjar med de varierande förutsättningar som respektive epoks stadsplanering gav, byggbranschens inverkan och de skiftande behoven under 30 år av samhälleliga förändringar. Förändringarna beskrivs i avsnitt som behandlar gårdarnas olika delar - växter, gräs, vägar, trappor och murar. Även detaljer beaktas. Slutligen beskrivs fem bostadsområden.

Meningen med boken är att fästa uppmärksamhet på de kvaliteter som de beskrivna områdena har och att bevara dem från upprustning som medför förändringar av form och innehåll.

Boken är en betydelsefull dokumentation och kommer att ha ett stort värde för bevarandet av anläggningar från dessa decennier. Den har parallell text på svenska och engelska.

Klaus Stritzke

Svenska bostadsgårdar 1930–59, av Bengt Persson & Agneta Persson, Byggforskningsrådet 1995, 117 sidor, stort format, rikt illustrerad.

Swedish Residential Yards 1930–59, by Bengt Persson & Agneta Persson, The Swedish Council for Building Research 1996, Parallel text in Swedish and English.

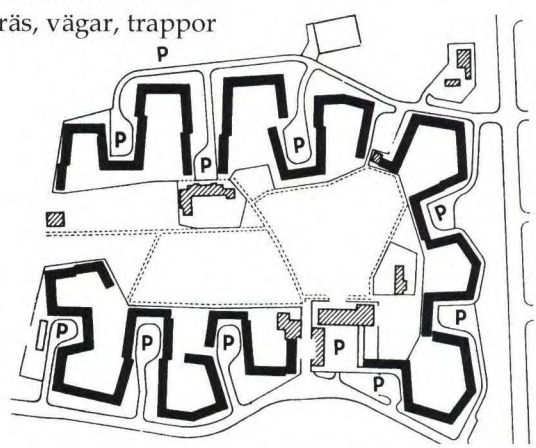

Baronbackarna i Örebro är ett av Sveriges internationellt mest kända bostadsområden. Planen ger omslutna gårdsrum med fin kontakt med den gemensamma parken.

Schweizisk trädgårdsgestaltning av god kvalitet

Två nya böcker om schweizisk trädgårdsarkitektur presenteras här av en i Schweiz bosatt svensk landskapsarkitekt.

"Vom Landschaftsgarten zur Gartenlandschaft" beskriver schweizisk trädgårdshistoria. Trädgårdar anlades redan under romartiden.

Schweizarna har skapat två egna trädgårdsstilar - allmogeträdgården, som liknar den skånska, och stenträdgården, ett bidrag till landskapsstilen. "Die Bauerngärten" är allmogens tolkning av barockens stilideal. Stenträdgården med alpina växter blev högsta mode på 1800-talet, vilket gjorde att många sådana arter blev utrotningshotade. 1883 initierade botanikern Henry Correvon fridlysningen av växter. Han anlade också "Jardin Alpin d'Acclimatation Floraire", ett slags alpin mönsterträdgård som blev vida känd.

Boken visar bl.a.villaträdgårdar och parker i landskapsstil gestaltade kring sekelskiftet av Mertens och Froebel. Ett intressant exempel är Villa Boveri, en trädgård vars ena hälft är anlagd i landskapsstil och den andra i nyklassicistisk stil. Nyklassicismen uppstod efter sekelskiftet och ersattes under 1930-talet av funktionalismen. En av funktionalismens vapendragare, schweizaren Le Corbusier, pläderade för ett nytt förhållningssätt till omgivningen - natur kring husen i stället för tuktad trädgård.

Olika utställningar banade vägen för nya stilar inom trädgårdsarkitekturen. Mycket omtalad blev Ernst Cramers "Der Garten des Poeten", ett stycke land-art som bestod av jordpyramider, en vattenspegel och en skulptur. Under 1960- och 70-talet blev lättskötta planteringar av monokulturer vanliga. Som en reaktion mot detta kom snart den naturlika trädgården och tillämpandet av ekologiska kriterier i den schweiziska landskapsplaneringen.

Initiativtagaren till boken och utställningen "Gute Gärten - Gestaltete Freiräume in der Region Zürich" är landskapsarkitekt BSLA Guido Hager. Han anser att landskapsarkitekter måste våga visa upp sitt arbete och utsätta sig för kritik från kolleger och allmänhet. Han vill också blåsa liv i debatten om utemiljön och slå ett slag för den goda landskapsarkitekturen.

Boken visar 35 bra anläggningar i den moderna, sparsmakade stil som kännetecknar schweizisk landskapsarkitektur av idag - där ett fåtal element ger rummet ett starkt uttryck. De olika utemiljöerna beskrivs med korta texter, foton och planer.

Gerd Steck

Vom Landschaftsgarten zur Garten-landschaft, Hochschulverlag AG 1996, Zürich. Pris SFR 48.
Gute Gärten – Gestaltete Freiräume in der Region Zürich, Guido Hager 1995, Pris SFR 50.

Övriga böcker och skrifter

Upptäck och bevara allmogeträdgården
av Per Christensson, ICA-förlaget 1996, 128 sidor.

Kökträdgården
– det gröna arvet, av Lena Israelsson, Wahlström & Widstrand 1996, 192 sidor.

Svartsjö
– sagoslottet som speglar Sverige, av Nils-Erik Landell, Carlssons förlag 1995, 105 sidor.

Linnés trädgårdar,
av Bertil K. Johansson, LTs förlag 1995, 161 sidor.

Tungmetaller i ek och tall
The occurrence of various heavy metals in tree rings of oak *(Quercus robur L.)* and pine *(Pinus sylvestris L.)* after traffic-rerouting and mining shutdown, av Lars Kardell. Rapport 62/1995, Sv. Lantbruksuniversitet.

Sorbifolia
Det finska dendrologiska sällskapets tidskrift uppmärksammar vi i år för dess namns skull – årets träd är ju Sorbus. Sorbifolia är på finska, sammandrag på engelska finns.

Emma Lundberg
konstnär och trädgårdsarkitekt, av Stella Westerlund, 1996.

Gösta Winqvist till minne

Dendrologföreningens förre ordförande, professor emeritus Gösta Winqvist, Lidingö, avled den 14 juli 1996. Han blev 78 år.

Han var föreningens ordförande under åren 1986–93.

Gösta Winqvist föddes i Helsingborg, blev student i Stockholm 1936 och veterinär 1944. Därefter engagerades han på patologiska-anatomiska avdelningen vid Kungl. Veterinärhögskolan (KVH).

Till tjänsten som professor i anatomi vid Veterinärhögskolan i Helsingfors kallades han 1946, innan han fyllt 30 år. Han medverkade där till att en anatomiavdelning upprättades. Som erkänsla för sin insats erhöll han Finlands vita ros.

År 1950 återvände han till KVH, nu till avd. för anatomi och histologi, där han blev vet. med doktor 1954, docent 1955, prosektor 1960 och bitr. professor 1969. Åren 1973–1974 var han visiting professor i Nairobi och 1976 blev han kursdirektör för FAO/Sida International Postgraduate Program on Veterinary Pathology.

Gösta Winqvists livsgärning omfattade undervisning och forskning inom veterinär anatomi och patologi vid KVH.

Sista delen av sitt yrkesverksamma liv ägnade han internationellt arbete i form av ett program för bättre utbildning av veterinärer i tredje världen.

Nå, vad var det då som gjorde denne framstående företrädare för veterinärmedicinen till ordförande i Föreningen för Dendrologi och Parkvård?

Jo, hans kanske största intresse vid sidan om yrkesvetenskapen var botaniken och hortikulturen. Deltagare i FAO/Sida-kurserna har omvittnat hur utlandsresor med Gösta Winqvist alltid, när tillfälle yppade sig, innebar besök i någon botanisk trädgård. Medföljande kolleger, inhemska såväl som utländska, fick här en entusiasmerande inblick i växternas värld. Här hemma var Gösta Winqvist engagerad i Sällskapet Trädgårdsamatörerna redan från 1940. Dess ordförande var han 1961–68, varefter han utsågs till hedersledamot.

Företrädaren som dendrologordförande, Gösta Adelswärd, berättar att han arbetade på "att uppspåra en lämplig kandidat till efterträdare". Gösta Winqvist lät sig så småningom övertalas och valdes till ordförande 1986.

Gösta Winqvist var mångkunnig och vittberest. Det blev flera resor – nu i Dendrologföreningens regi. En gick till hans älskade Kenya, andra till Rom och Florens med flera resmål. Det blev sju lyckliga och stimulerande år för oss medlemmar och säkert också för Gösta Winqvist själv, som alltid spred vänlighet och värme omkring sig. Till årsmötet 1993 hade han avböjt omval. Som tecken på föreningens uppskattning valdes han enhälligt till föreningens hedersledamot.

Under de senaste åren var Gösta Winqvist veterinärmedicinsk medarbetare i Nationalencyklopedin, ett uppdrag som tilltalade honom mycket. Han var lycklig över att tid och krafter räckte till för att slutföra det arbetet.

Till sist: Gösta Winqvist var också en framstående sångare, valthornsblåsare och sonettskrivare. Här vill jag återge den sista versen av fyra ur hans Sonett vid Dendrologföreningens årsmöte 12 mars 1995:

"Nu kära vänner höjer jag en skål
för vänskapen som vi aldrig får svika
och vår förenings färd mot nya, djärva mål."

John Dormling

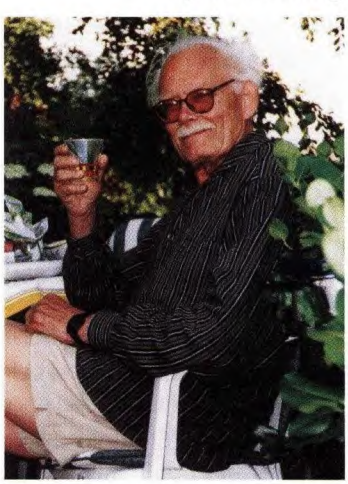

Foto: Kenneth Lorentzon

En grupp intresserade elever lyssnar till Karl Evert Flinck som under en exkursion förevisar ett utvuxet exemplar av *Picea abies Ohlendorfii.*

Karl Evert Flinck hedersledamot

Skaparen av arboretet i Bjuv

Föreningen för Dendrologi och Parkvård har utsett Karl Evert Flinck till hedersledamot. Styrelsen har på detta sätt velat belöna en sällsynt förtjänstfull gärning inom föreningens verksamhetsfält.

Karl Evert Flinck är internationellt känd och aktad som botaniker och dendrolog. Han är också välkänd för Lustgårdens läsare genom många och förnämliga uppsatser under årens lopp.

Karl Evert Flinck är född 1915 i Eldsberga socken i Halland. Han är civilingenjör, har arbetat på Sockerbolaget i Jordberga, som laboratoriechef på Marabou i Sundbyberg, och som platschef på Findus i Bjuv. När Marabou år 1962 överlät Findus till Nestlé följde Karl Evert Flinck med och är sedan dess bosatt vid Genève-sjöns strand. I Nestlé avancerade han snabbt till chef för den mycket omfattande forsknings- och utvecklingsverksamheten.

Karl Evert Flinck är sedan ungdomen starkt intresserad av vår inhemska flora, lärde snart känna de flesta svenska växter och gav sig i kast med flera kritiska släkten. Han studera arternas ståndort och ekologiska betingelser, och bidrog med mängder av lokaluppgifter till Weimarcks Skånska Flora. När Weimarck inte uppger vilket herbariebelägg en lokaluppgift grundar sig på, kommer den ganska säkert från Flinck - och de belägglösa lokalerna i floran är många.

I Bjuv började Flinck 1952 anlägga en trädgård, som undan för undan utvecklats till en av Nordeuropas artrikaste lignos-samlingar. Sortimentet har berikats genom kontakter med botaniska trädgårdar och plantskolor, men Flinck har också själv samlat växter i naturen under ett otal resor, inte minst i Nordamerika.

För att förstå värdet av trädgården skall man följa Flinck under en demonstration. Han håller reda på den minsta buske och redogör för kännetecken, ursprung, utbredningsområde - och förklarar varför just det nuvarande namnet är det rätta och alla tidigare tolkningar felaktiga. Flincks trädgård används som studie- och forskningsobjekt av Lantbruksuniversitetet i Alnarp.

Flinck är medlem av flera dendrologiska föreningar i utlandet. Han har bl.a. suttit i styrelsen för American Magnolia Association och varit vice president i International Dendrological Society. Han utnämndes 1989 till teknologie hedersdoktor vid Chalmers Tekniska Högskola.

Arne Emanuelsson
Bertil Hylmö

Se även artikel sid. 59.

Sven A. Hermelins fond

Fint stipendium väntar en dendrolog och parkvän - vem?

Stipendier från Sven A. Hermelins fond väntar på utdelning. Dendrologföreningens styrelse ser gärna att föreningens medlemmar kommer med förslag på lämpliga stipendiater. Stipendiesumman är för närvarande ca 7 500 kronor.

Landskapsarkitekten Sven A. Hermelin, f. 1900, var den svenska landskapsarkitekturens förgrundsgestalt under 50 år och pionjär på många av dess viktiga områden.

Han arbetade för dåvarande Vägförvaltningen med de stora vägarnas inpassning i landskapet, och för Kgl. Vattenfallsstyrelsen med landskapsvård vid de stora sjöregleringarna. Han skapade mönsteranläggningar vid bl.a. Findus i Bjuv och Marabou i Sundbyberg.

För den historiska trädgårdskonstens förnyelse visade han vägen med restaurering av trädgårdarna vid Strömsholms slott, Sturehovs herrgård och Hässelby slott.

Han har gjort många banbrytande insatser inom kyrkogårdsvård, stadsplaneläggning, viltvård och inom det rörliga friluftslivet.

Han var i många år lärare i trädgårdskonst och landskapsvård vid Alnarp och ägare till Landskapsarkitektfirman Sven A. Hermelin.

Med sin självklara auktoritet blev han en ledare för sin yrkeskår och fick ett stort inflytande inte bara i Dendrologföreningen utan även i många andra organisationer.

Under åren 1939–1945 var han sekreterare, skattmästare och redaktör i vår förening.

Vid Sven A. Hermelins död 1984 instiftades en stipendiefond till hans minne. Det första stipendiet utdelades 1995 till slottsträdgårdsmästare Dan Haubo, Drottningholm.

IHJ

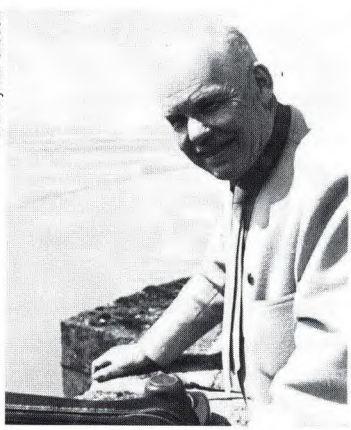

Foto: Sylvia Gibson

Stadgar för Dendrologföreningens Fond till minne av Sven A. Hermelin

§ 1. Föreningens styrelse har skapat denna fond för att hedra trädgårds- och landskapsarkitekten Sven A. Hermelins minne och främja mål som låg honom varmt om hjärtat.

§ 2. Ändamålet med fonden är att stödja åtgärder som siktar till praktiska insatser inom parkvården, t.ex. skötsel och restaurering av värdefulla park- och trädgårdsanläggningar.

§ 3. Föreningens styrelse förvaltar fonden och beslutar om utdelning av medel från den.

§ 4. Av fondens årliga avkastning får högst 80 % tagas i anspråk för utdelning enligt § 2. Resten tillfaller och ökar fondkapitalet.

§ 5. Fondens inkomster, utgifter och behållning redovisas som särskilda poster i föreningens årsredovisning.

Dessa stadgar tillkom genom beslut av föreningens styrelse 1985 och har därefter ändrats genom beslut i styrelsen den 11 oktober 1995.

Kom alltså snarast med förslag till mottagare av Sven A. Hermelins stipendium och motivering till ditt förslag!
Ställ det till
Föreningen för Dendrologi och Parkvård
Torsvikssvängen 11
181 34 Lidingö

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

Styrelseberättelse för 1995

FÖRENINGENS 75:e ÅRSMÖTE hölls den 12 mars på Operaterrassen i Stockholm med ett 125-tal närvarande medlemmar.

Styrelseberättelsen för 1994 förelades årsmötet jämte den ekonomiska redovisningen, vilka efter revisionsberättelsens föredragande och på revisorernas förslag med godkännande lades till handlingarna.

Den nya styrelsen

Till ordförande under 1995 omvaldes docent Göran Lundeberg. Som ledamöter i styrelsen för perioden 1995-97 omvaldes

John Dormling, Inga H. Jungstedt, Örjan Nilsson, Gunilla Schildt och Margareta Wiberg och som suppleanter Jerker Nyblom och Börje Drakenberg.

På en vakant suppleantplats för perioden 1994–96 valdes på valberedningens förslag Sten Ridderlöf.

För perioden 1993–95 valdes på valberedningens förslag Siv Söderlund som ordinarie ledamot efter Gunhild Söderbaum, som ställt sin plats till förfogande, samt Ann-Marie Lundell som suppleant (efter Siv Söderlund).

Omvaldes revisorerna Kristina Posse och Jan Pousette med Raymond Pettersson som suppleant. Vidare omvaldes på ordförandens förslag Ove Samuelsson och Eva von Satzger att utgöra valberedning.

Årsmötet utsåg Inga H. Jungstedt till hedersmedlem i föreningen.

I samband med årsmötet tilldelades Dan Haubo ett stipendium på 5000 kr ur Sven A. Hermelins minnesfond för hans engagerade arbete med Drottningholms slottspark.

Efter årsmötet höll chefsintendenten vid Östasiatiska museet, Mette Siggstedt, ett mycket uppskattat föredrag med titeln "Kinesiska trädgårdstraditioner", varefter följde en kortare diskussion.

Medaljer

I samband med den efterföljande jubileumsmiddagen tilldelades Inga H. Jungstedt och Klaus Stritzke Kungl. Patriotiska Sällskapets trädgårdsmedalj för sina förtjänstfulla insatser för föreningen. Medaljerna överlämnades av föreningens tidigare ordförande Ebbe Gyllenstierna.

Vid middagen deltog 113 personer, bland dem Gösta Adelswärd och Gösta Winqvist, även dessa två tidigare ordförande i föreningen.

Verksamheten under 1995

LUSTGÅRDEN årgång 74 fick medlemmarna sig tillsänd vid årsskiftet 1994/95.

Verksamheten under 1995 omfattade för övrigt följande aktiviteter.

16 maj:
LOGÅRDEN, KUNGL. SLOTTET OCH RIKSPLAN
Slottsfogde Christer Lignell inledde med att orientera om det Kungl. Slottet och dess organisation varefter landskapsarkitekt Lena Löfgren Uppsäll, Statens Fastighetsverk informerade om Logården, dess historia och det renoveringsarbete, som nu pågår och som skall vara avslutat senast april 1996.

Programmet avslutades med ett besök på den närliggande Riksplan med Inga Jungstedt och Gunilla Schildt som ciceroner.

31 maj: SVARTSJÖ
Med M/S Josephine företogs en timslång resa ut till Svartsjö slott med Nils-Erik Landell, författare till den nyut-

Foto: Göran Lundeberg

Nils Erik Landell vid en marmorgrupp av Axel Oxenstierna och Gustav II Adolf i Svartsjö slottspark.

Foto: Göran Lundeberg

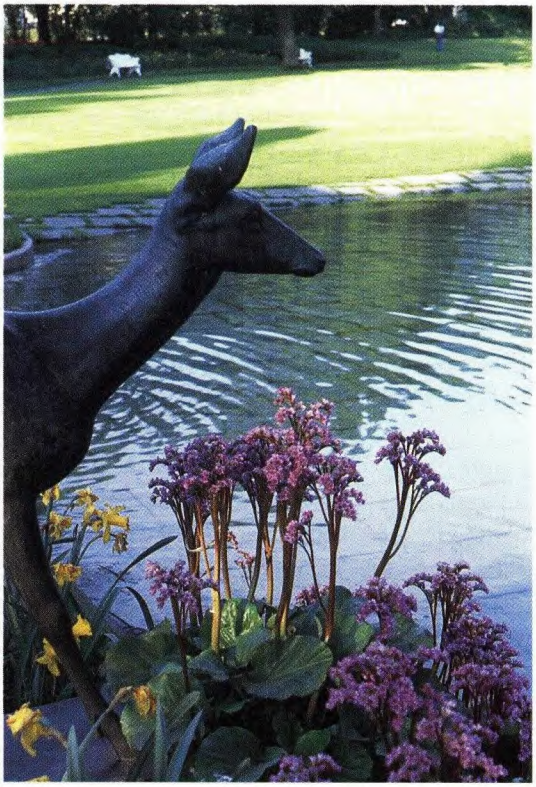

Marabouparken i Sundbyberg. "Hjortdjur", brons av Arvid Knöppel.

komna boken "Svartsjö, sagoslottet som speglar Sverige", som ciceron såväl under båtresan som promenaden i slottsparken med den sägenomspunna sjuarmade linden, vilda gula tulpaner i blom och krolliljor i knopp.

Rein Matson från Statens Fastighetsverk berättade om träden och den engelska parken. Besöket på Svartsjö avslutades inne i själva slottet, där man nästan helt har lyckats utplåna spåren efter den tid då slottet nyttjades som fångvårdsanstalt.

1 juni:
MARABOU, Sundbyberg
Klemens Klempt, som under ett kvarts sekel haft ansvaret för trädgårdens skötsel, guidade tillsammans med Bengt Sandell ett drygt 30-tal av föreningens medlemmar under ett par timmars tid runt i denna oas omgiven av industriområde och båtvarv. Kvällen avslutades med läskande drycker och därtill choklad av välkänt märke som färdkost under hemfärden.

8 - 17 juni:
FRANKRIKE, Paris med omnejd
31 av föreningens medlemmar deltog i denna synnerligen givande resa, vars huvudsyfte var att studera den franska slottsparkens historia.

Föreningens skattmästare, LAR Klaus Stritzke, hade påtagit sig uppgiften att vara reseledare och han biträddes av Poa Hellqvist, studerande vid institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet.

De parker och trädgårdar, som besöktes under resan var Anet och Dampierre (1500-tal), Vaux-le-Vicomte, Courances, Versailles, Chantilly, St. Cloud och Marly-le-Roi (1600-tal), Champs, Ermenonville, Fontainebleau, Grand och Petit Trianon, le Désert de Retz, Rambouillet och Baga-

telle (1700-tal), Folie Saint James, Malmaison och Monets i Giverny (1800-tal) samt Parc André-Citroën (1900-tal), alltså totalt 20 parker.

En särskild reseberättelse ingår i 1996 års utgåva av LUSTGÅRDEN (se sid 93).

17 - 20 augusti:
VÄSTERBOTTEN
De fyra dagarnas program angav resans inriktning

1. Residensstaden Umeå med dess parker
2. Kustlandet - Silvervägen, skog och inland
3. Blå vägen - Sagavägen, skog och fjäll
4. Vägen Sju älvar

med syfte att spegla Västerbottens skiftande landskap.

Sålunda bjöds besök på Västerbottens läns museum, färd med den gamla linbanan för malmtransport, besök i skogsmuseet i Lycksele och Fjällbotaniska Trädgården i Tärna, Arboretum Norr i Baggböle, överväldigande vackra trädgårdar hos Lillieroths i Klabböle och hos Ulf Nordfjell i Agnäs. Ulf Nordfjell är också en av kreatörerna bakom resans första stora upplevelse: Trädgård i Norr, en numera permanent anläggning vid älvstranden i centrala Umeå. Därtill sköna vyer genom bussfönstren under den drygt 100 mil långa rundresan.

33 dendrologer deltog i resan och ansvariga för den var Elin Johansson, Anne-Marie Lundell och Gunilla Schildt. (Se sid 105).

25 augusti:
CEDERGRENSKA PARKEN
En mycket givande rundtur fick det 40-tal medlemmar som hade slutit upp denna eftermiddag.

Arkitekt Karin Mattson Nordin gav oss den historiska bakgrunden till Cedergrens sommarnöje i Stocksund med dess Skogshydda och Torn medan professor Carl Ludvig Kiellander under promenaden i det av jägmästare Cedergren anlagda arboretumet visade på de olika trädarter, huvudsakligen barrträd, som där fanns till beskådande.

21 september:
EDVARD ANDERSONS VÄXTHUS, BERGIANSKA TRÄDGÅRDEN visades av Professor Bergianus, Bengt Jonsell.

Det i år nyinvigda växthuset är planterat med växter från Medelhavsområdet och andra områden med likartat klimat. Där finns även två avdelningar med nyttoväxter från tropiska och subtropiska delar av världen. Ett 40-tal medlemmar deltog i den intressanta växthusvandringen.

Släktet *Pinus* var temat för årets TRÄDKURS, som var den femte i ordningen.

I kursen, som leddes av Carl Ludvig Kiellander och Ingegerd Dormling, deltog 18 medlemmar. Den sista kursdagen var förlagd till Bergianska trädgården där ett 15-tal tallarter studerades på plats.

Kursen följdes därefter upp med en TEMADAG - detta år den 27 oktober.

Ett drygt 30-tal medlemmar deltog på temadagen, som hade ett mångfasetterat program med posters och kotteutställning.

Föredrag hölls av

Carl Ludvig Kiellander: Tallarna ute i världen och här hemma

Göran Lundeberg: Tallens mykorrhiza-svampar

Ingrid Kiellander: Svampar och djur som skadegörare på tall

Ingegerd Dormling: Från frö till tallplanta och plantans reaktioner för ljus och temperatur

Carin Ehrenberg: Genetik och växtförädling hos tall

Barbro Dergalin: Vedegenskaper hos tall, utvinning av virke och andra träprodukter

Claes Nordmark: Tallen i landskapet

John Dormling: Tallen i parker och planteringar

Anne-Marie Lundell: Tallen i dikt och bild.

I samband med temadagen bjöd Anne-Marie Lundell på karameller med pinjefrö och Disa Eklund på läskande tallbarrsdryck.

15 november: BILDVISNING
Arbetsåret avslutades som vanligt med bildvisning från årets aktiviteter med efterföljande förplägnad. Detta ägde rum på Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, vilket var mycket uppskattat.

Efter en kortare resumé av ordföranden visade John Dormling bilder från landskapsresan i Västerbotten.

Kvällen avslutades av Klaus Stritzke, vår reseledare i Paris med omnejd, med vackra diabilder alltifrån slottsparker från tiden till park och trädgård i modern tappning.

Medlemmar

	1991	*1992*	*1993*	*1994*	*1995*
Årsbetalande medlemmar	568	550	548	495	517
Familje-medlemmar	129	102	82	105	81
Ständiga medlemmar	132	134	137	135	144
Studerande medlemmar	17	15	11	8	5
Bytes-medlemmar	10	10	10	10	5
Summa	856	811	788	753	752

Styrelse- och AU-möten
Styrelsen har haft två sammanträden under året (12 mars och 11 oktober). Vid sistnämnda sammanträde togs beslut om ändring av stadgarna för Sven A. Hermelins Minnesfond.

Arbetsutskottet, som sammanträtt fyra gånger (17 januari, 18 maj, 29 augusti och 8 november) har haft följande sammansättning:

Göran Lundeberg, ordf.,
John Dormling, vice ordf.,
Inga H Jungstedt,
Kjell Lundquist, redaktör
Klaus Stritzke, skattmästare
Gunilla Schildt, sekreterare
Siv Söderlund samt
Anne-Marie Lundell som adjungerad.

Inom arbetsutskottet har på senare tid diskuterats hur man lämpligen bör sprida kunskap om föreningen med syfte att öka medlemsantalet.

Föreningens styrelse vill till alla dem som har organiserat och lett resor och kursverksamhet, ställt upp som ciceroner på dagsturer eller på annat sätt främjat föreningens verksamhet framföra sitt varma och uppriktiga tack.

Stockholm i januari 1996
Föreningen för dendrologi och parkvård
För styrelsen
Göran Lundeberg ordförande
Gunilla Schildt sekreterare

Årets godbitar

Dendrologföreningen har under 1996 anordnat en rad utflykter och evenemang. Här följer glimtar från några av dem. Långresor m.m. redovisas separat.

Japanska trädgårdar succé på årsmötet

Föreningens ordförande Göran Lundeberg överräcker en present till Christa Holm.

De flesta ville gå hem och anlägga en japansk trädgård efter Christa Holms proffsiga och stimulerande föredrag på föreningens årsmöte i mars.

Särskilt fäste vi oss väl vid hur japanerna använder grus och sten som element i sina trädgårdar. Stenarna representerar evighet och oföränderlighet och ger trädgården ett bestående innehåll.

Gruset och mönstren i gruset föreställer vattnets rörelse och varierar från parallella linjer till olika slags väg-, cirkel- och spiralmönster. Mönster krattas runt stenarna för att föreställa vågor som sköljer "stranden".

Mycket mer om detta kan man läsa i Christa Holms bok om japanska trädgårdar, som recenseras på sidan 115.

SS

När Stockholm steg ur vattnet skapades Ruddammen

Den här hällen var det första som sälarna kröp upp på när Stockholm steg upp ur Baltiska Issjön, meddelade Peter Jacobsson vid sin visning av Ruddammens högt belägna bostadsområde i norra Stockholm den 6 maj.

Lite påminde han väl om en säl själv, drypande våt i det kyliga vårregnet, denne engagerade projektledare från Stockholms gatukontor.

Ruddammen är ett exklusivt område, det fick vi klart för oss - sobert och välvårdat. Och bäst av allt - man har lyckats bevara de stora vackra träden - almar, lönnar, rönnar, balsampopplar - när man byggde de ca 5-6 våningar höga husen.

Läckrast var den del som Peter Jacobsson beskrev som "precis som Tiergarten i Berlin fast vackrare". *SS*

Peter Jacobsson ser ned på Stockholms högsta punkt.

Foto: Göran Lundeberg

Det lilla formatet i Tessinska palatsets trädgård är en begränsning – man leder också till en beundransvärd koncentration. Här de välansade buxboms-broderierna sedda uppifrån palatset.

En stockholmsk pärla som få har fått se

En dag i början av maj öppnades Tessinska palatsets port för några av föreningens medlemmar, som fick lyckan att stiga in i detta Nikodemus Tessin d.y.:s privata hus. Det är byggt åren runt 1700, i det förnämligaste av lägen i Stockholm - mitt emot det Kungliga slott han också är mästare till.

Genom den klassiska hallens stora fönster skymtade genast den lilla palatsträdgården, en veritabel pärla i vår parkhistoria. Där fick vi fritt vandra och avnjuta de många utsökta detaljerna.

Vår kunnige guide Rolf Johansson, arkitet SAR, hade givit oss en fin introduktion. Han arbetar på en doktorsavhandling om Tessinska palatset - den första i sitt slag.

Frågan är om det någonstans i Europa finns en motsvarighet till denna sköna helhet av palats och trädgård - ute och inne - som Tessin här skapade, helt i enlighet med barockens ideal.

Den begränsade tomten hindrade inte Tessin att finna de rätta uttrycken. Tvärtom ger den nödvändiga koncentrationen ett särskilt starkt intryck.

Lyckliga de landshövdingar i Stockholms län som här får bo!

Gunilla Schildt

Täby kyrkas lindar och takmålningar

Trettiosex lindar finns runt Täby kyrka, som är från 1200-talet. John Dormling ser till att de kommer i allt bättre form.

Tidigare hamlades de nu 200-åriga lindarna vart 15:e år, en behandling som knappast gjorde dem lyckliga.

Nu "justeras" i stället hälften av lindarna vartannat år, så att träden hålls luftiga och i god balans.

Detta och mycket mer fick dendrologerna veta vid ett besök i Täby norr om Stockholm i juni.

Kyrkvärden Rolf Beck gav oss en fascinerande introduktion till kyrkans stolthet: de nyrestaurerade muralmålningarna av Albertus Pictor (Albert Målare). Målningarna är från 1480-talet. *SS*

Döden spelar schack med riddaren, valvmålning ovanför trappan till orgelläktaren i Täby kyrka.

"Dessa 30 lindars odlare Gust. Stockman ford. trädgårdsmästare vid Näsby född 1723 död 1801 hvilar här med sin k. maka."

Tallälskare visade Täcka udden i Farstaviken

Börje Drakenberg håller triumferande upp två präktiga kottar från en Ponderosatall.

Udden var täck men vanskött, konstaterade deltagarna i utflykten till Täcka Udden i Farstaviken vid Gustavsberg i Stockholms skärgård den 21 augusti.

Täcka Udden ägdes under senare delen av 1800-talet av Carl Rossander, som använde den till att testa 235 olika barrträd från olika delar av världen.

– Parken har varit vanskött de senaste 60 åren, sa skogsekolog Börje Drakenberg som var vår guide. Detta har gett oss en unik möjlighet att konstatera vilka arter som verkligen är härdiga i Stockholmstrakten!

Många arter har skuggat ihjäl varandra, andra har drabbats av "trädmördare", d.v.s. betande hästar.

Parkens stolthet är ett välväxt exemplar av *Thuja plicata* och några stora exemplar av svarttall *(Pinus nigra)*.

– Tallar är alltid vackra, sa Börje lyriskt, både när de är unga och gamla eller döda. Jämför med granar som bara blir fula och risiga med åren!

I lindarnas allé på Kungens Drottningholm

Hur ska det gå för lindarna i Drottningholmsparken?

Det är en fråga som engagerar inte bara specialisterna utan nästan alla stockholmare.

Dendrologföreningens medlemmar fick en kvalificerad orientering om detta den 12 september.

En allt större del av de 846 lindarna - de första planterades 1684 - mår dåligt av olika skäl. Under en 30-årsperiod kommer nu alla att bytas ut så att vi omkring år 2030 har fullständiga alléer med friska träd.

- Men det finns många problem med detta, sa slottsträdgårdsmästare Dan Haubo som ledde visningen, inte minst att vi inte får se det slutgiltiga resultatet av vårt arbete - sista kapitlet skrivs så där om en 300 år! Ett annat stort problem är att skaffa rätt sort av lind.

Alléerna kommer att föryngras i fem etapper. Inom varje etapp fälls alla träd samtidigt.

Därefter görs en omfattande markberedning. Sammanhängande planteringsdiken grävs. I vissa stråk måste bergsschakt göras. Ny matjord med rätt sammansättning fylls på i dikena varefter de nya träden planteras.

Inför etapp IV och V görs en slutlig bedömning av de kvarvarande trädens kondition. Gamla träd som bedöms kunna fortleva mer än 10 år sparas.

Etapperna genomförs med ca fem års mellanrum. För varje ny etapp planteras träd i en något större storlek än i föregående etapp, så att allén till slut får ett jämnt bestånd av lika stora träd.

SS

DE 846 TRÄDEN KOMMER ATT BYTAS UT I FEM ETAPPER MED BÖRJAN FRÅN VÄSTER.

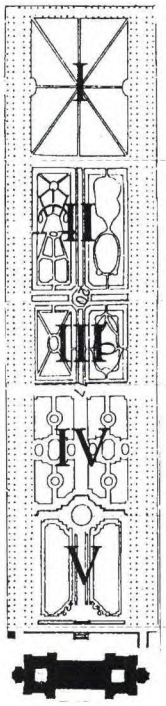

Skissen är hämtad från Statens Fastighetsverks broschyr "Drottningholms lindalléer kommer att förnyas".

Dan Haubo visar på en tavla vilka träd som är mest sjuka.

Vi som var med minns nog också det här.

LUSTGÅRDEN

ges ut årligen av Föreningen för Dendrologi och Parkvård.
Skriften vänder sig till en kvalificerad och engagerad krets
av personer med intresse för träd och parker.
De flesta av författarna är botanister
eller landskapsarkitekter av facket.

Reviderad - Apn